

UDK 808.1 + 881.09 (05)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1972
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 20	ŠT. 3	STR. 265-376	LJUBLJANA	JUL.-SEPT. 1972
-----	-----------	-------	--------------	-----------	-----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

<i>Franc Zadavec</i> , Realistična estetika po ekspresionizmu v Sloveniji . . .	265
<i>Jože Toporišič</i> , Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (Glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede)	285
<i>Tomo Korošec</i> , Neknjižne in govorne prvine v novejši Zidarjevi prozi . .	319
<i>Olga Mišeska-Tomič</i> , Uz literaturo o aktualnom raščlanjivanju ili funkcionalnoj perspektivi rečenice	355

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

<i>Franc Jakopin</i> , Ramovševo Zbrano delo I	349
<i>Aleksander Skaza</i> , Poetika kompozicije	355
<i>Janez Dular</i> , O jezikovni vadnici za poklicne šole	361
<i>Peter Kersche</i> , Anton Aškerc v nemških prevodih. Bibliografija	368
<i>Jakob Rigler</i> , Zbrano delo I Frana Ramovša	371

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

<i>Franc Zadavec</i> , The Aesthetics of Realism in Slovenia After Expressionism	265
<i>Jože Toporišič</i> , Loan-Elements in the Slovene Literary Language (Sounds, Graphs, Forms, Word Formation, Words)	285
<i>Tomo Korošec</i> , Non-Literary and Colloquial Elements in Recent Zidar's Prose	319
<i>Olga Mišeska-Tomič</i> , Notes Towards the Literature About the Functional Sentence Perspective	355

REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIAL

<i>Franc Jakopin</i> , Ramovš's Collected Works, Vol. I	349
<i>Aleksander Skaza</i> , The Poetics of Composition	355
<i>Janez Dular</i> , About the Language Textbook for Vocational Schools . . .	361
<i>Peter Kersche</i> , Anton Aškerc in German Translations. Bibliography . . .	368
<i>Jakob Rigler</i> , Fran Ramovš, Collected Works, Vol. I	371

Uredniški odbor: France Bernik, Vatroslav Kalenič, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede), Fran Petrè, Dušan Pirjevec, Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje)

Odgovorni urednik: Jože Toporišič

Naročila sprejema in časopis razpošilja: Založba Obzorja, 62 000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Jože Košar

Natisnila: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

•

Editorial Board: France Bernik, Vatroslav Kalenič, Boris Paternu (Editor in Chief for Literary Sciences), Fran Petrè, Dušan Pirjevec, Jakob Rigler, Jože Toporišič (Editor in Chief for Linguistics)

Editor: Jože Toporišič

Subscription and distribution: Založba Obzorja, 62 000 Maribor, Partizanska 5, Yugoslavia

Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

REALISTIČNA ESTETIKA PO EKSPRESIONIZMU V SLOVENIJI

O literarnem realizmu, ki je v teoriji in praksi na Slovenskem prevladoval v 30-ih letih, še nimamo sistematične razprave. Naša poskušna registrirati in opisati vse glavne termine, ki so po ekspresionizmu hoteli obveljati kot literarnoteoretska in filozofska določila realizma.

The literary realism which was both in theory and in practice in Slovenia predominant in the thirties has not yet been systematically examined. Our study attempts to register and to describe all the principal terms which since the expressionism tried to establish themselves as literary-theoretical and philosophical determinants of realism.

Prvo slovstveno generacijo iz dvajsetih let je slepilo tudi prepričanje, da je duhovne in moralne poraze v prvi svetovni vojni in po njej zakrivila racionalistično-pozitivistična miselnost, pretirani scientizem 19. in 20. stoletja. Zato je zavračala tudi slovstvene smeri, ki so zrasle ali iz znanstvenih pobud, kot npr. naturalizem, ali pa so človeka odrinile v pasiven odnos do sveta, naredile iz njega preobčutljivo membrano za vtise, kot npr. impresionizem. Generacija je te slovstvene stile in nazore hotela premagati z mislijo, da mora nova umetnost biti popolnoma duhovna. Zatajiti snov, objektivnost, kakršna se kaže izkušnji, pognati se do »bistva« vsega, priti do prave, to je duhovne resničnosti človeka, družbe in sveta, ta misel je hotela preustrojiti besedno umetnost, z njo pa preroditi človeka in družbo.

Tokrat nas ne zanimajo podrobnejše poteze ekspresionističnega umetnostnega nazora v Sloveniji. Izognili se bomo tudi konstruktivizmu in drugim slovstvenim zamislim, ki so tedaj pomenile odmik od realistične estetike ali pa so jo tudi eksplicite zatajevale. Zanimalo nas bo le, kako se je oblikovala realistična slovstvena misel v času, ko je bil ekspresionizem še vodilno geslo, še bolj pa, kako se je oblikovala v tridesetih letih, ko je ekspresionizem v slovstvu naglo zatoneval, skratka, kako so slovenski pisatelji ponovno iskali pot k realizmu in do kakšnih definicij realizma so prihajali po večdesetletnem prevladovanju romantične smeri.

a) Prvi ugovori zoper ekspresionistično načelo poduhovljanja so prihajali od umetnostnih zgodovinarjev Vojeslava Moleta in Izidorja Cankarja, ki sta bila desetletje in več tudi sama pisatelja. Ker sta priznavala predvsem antični in renesančni umetnostni ideal, sta poudarjala, da zgodovina umetnosti dokazuje, da je bila narava zmerom izhodišče in merilo za pomembne umetnostne smeri in stile. Molè je zapisal, da je načelna negacija narave le teoretska muhavost in filozofska zmota, tem bolj, ker razsnovlja vsaka resnična umetniška osebnost, torej tudi vsaka umetnostna smer, zaradi česar se smeri ločijo med seboj le po stopnji razsnovljanja. Zato se hudo motijo bojovníki, ki bi radi naturalizem razvrednotili kot »brezdušno, fotografično kopiranje narave, v katerem ne igra umetnikova individualnost nobene vloge«. ¹ Izidor Cankar je poduhovljajoče pesnike opozarjal, da se vdajajo utvari, če zares mislijo, da bodo premagali vse snovno. Njihova utvara je toliko hujša, ker je prav pesništvo čisti tip snovne umetnosti in ne more obstajati »brez kompleksov misli in čustev«, ne more se odtrgati od konkretnih snovi, tudi takih ne, kot sta sociologija in religija. ²

Oglasil se je tudi marksist iz Trsta, Vladimir Martelanc, ki je bil tedaj estetski mentor za pesnike iz delavskih vrst. Aktualiziral je termin realizem in ga postavil proti duhovni umetnosti. Zanimivo je, da mu spoznavno načelo kot pogoj realizma ni zadoščalo in da je od tako imenovanega socialnega realista pričakoval, da svet tudi spreminja, ne le razlaga. ³ Ko pa je marksistično gnozeologijo presajal v slovstveno umetnost, ga je zaneslo, čim je preveč poudarjal socialni faktor, premalo pa upošteval, da umetnost presega razredne meje in da odpravlja razrednega duha.

Kvalitetni pesnik ekspresionizma in konstruktivizma, Srečko Kosovel, je sredi dvajsetih let zavračal dva pojava: prezasanjane pesnike, ki so hoteli služiti le »Duhu« in »Besedi«, v resnici pa so se izgubljali v osamljenosti in mistiki, ter kritično načelo mladega Josipa Vidmarja, ki se je opiral na Kantovo misel o umetnikovi nezainteresiranosti in pasivnem zrcaljenju resničnosti. Menil je, da ti smeri ovirata in zabranjujeta »resničnosti vstop v umetnost«, ker se pravi umetnik ne sme niti osamiti niti izbirati kakšnih drugačnih pasivnih vlog. Umetnik nekomu mora služiti. Na izbiro pa ima v danem trenutku le dvojce: resnico in buržoazijo. Umet-

¹ Vojeslav Molè, *Umetnost in narava*. LZ 1922.

² Izidor Cankar, *Dialog o snovi in obliki*. DiS 1923.

³ Vladimir Martelanc, *Moderna umetnost in njene naloge*. Učiteljski list 1922. — Isti, *Razredni moment v umetnosti*. Učiteljski list 1923.

niško služiti resnici pomeni izražati in opisovati vso resničnost, ničesar v njej prikrivati, ničesar olupševati, predvsem pa ne biti vzvišen nad vsakdanjostjo. Prava umetnost nikdar ni vzvišena nad vsakdanjostjo, ampak se ravna po načelu: »Ne mimo realnosti, ne nad realnostjo, ampak skozi realnost proti tej realnosti.«⁴ To je bil zelo avtoritativen glas za pisateljev realistični filozofski odnos do življenja in družbe, za odnos, ki zavezuje za socialna in narodna vprašanja in preprečuje umike v to ali drugo mistiko.

Ker je Kosovel urejal Mladino, so nekateri že tedaj menili, da se njeni sodelavci slovstveno vračajo k realizmu. Sam ga je vračal zlasti tudi kasnejši dramatik Bratko Kreft, ko je v esejih o Emilu Zolaju in Jacku Londonu⁵ pisatelje zadalževal za kritično analizo socialnih nasprotij.

V prvi polovici dvajsetih let, torej v samem zenitu ekspresionizma, sta realizem kot estetsko vrsto poskušala definirati Ivan Prijatelj in Josip Vidmar. Očitno pri tem nista imela namena vplivati na dogajanje v slovenski literaturi. Prijatelj je zapisal, da realizem lahko srečujemo skozi vso zgodovino umetnosti, zdaj »kot prirojeni, posameznim umetnikom lastni način gledanja in izražanja, ali kot cele generacije medsebojno združujoč in navdušujoč pravec«. Realistični način pisanja »je gledanje, posnemanje in prosevanje« prirode in družbe.⁶ Vidmar pa je poudarek premaknil na prirojeni način gledanja in menil, da je osnovo za stil iskati predvsem in mnogo bolj »v praosnovah umetnikove narave« kot v pisateljevem odnosu do narave in družbe. Lev Tolstoj je realist le zato, ker oblikuje »v mejah vnanje resničnosti, v soglasju z realnim svetom«, Dostojevski pa ni realist zato, ker »realnost sveta deformira v groteskno zgoščene oblike«. Njun različen oblikovalni način pa izvira predvsem iz njune različne umetniške narave. Umetnikova narava je odločilni dejavnik, ki določa stil in tudi obliko umetniškega dela. Ko govorimo o realizmu, opredeljujemo zato le pisateljev oblikovalni način, in sicer način, ki človeka in naravo oblikuje v vsakdanjih, naravnih, neekstatičnih stanjih in oblikah, nič pa nam ni treba govoriti o pisateljevem prosevanju prirode in družbe. Realizma, skratka, ni moč opredeljevati s pisateljevo bližino do prirode in družbe.⁷ — Ne glede na Prijatelj in Vidmarjev zgolj teoretski interes pa je mogoče domnevati, da

⁴ Srečko Kosovel, *O umetnosti*, 1926. — Isti, *Razpad družbe in propad umetnosti*. Mladina 1926.

⁵ Bratko Kreft, *Jack London*. Mladina 1925—1926. — Isti, *Emil Zola*, Mladina, 1927.

⁶ Ivan Prijatelj, *Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*. Ljubljana 1921.

⁷ Josip Vidmar, *Ivan Prijatelj. Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*. Kritika 1925. — Isti, *Opazke k naši kritiki*. Kritika 1925.

je zlasti Prijateljjeva knjiga o ruskih realistihi sredi slovenskih ekspresionističnih zanosov krepila in ohranjala misel o nujnosti realističnega pisanja in o nedvomnem etičnem pomenu takega pisanja.

b) Medtem je ekspresionistična smer, posebno religiozna in individualistična, doživljala hude dvome o lastnih izhodiščih in namenih. Katoliške pesnike je povrh zadela nezaupnica iz lastnega ideološkega tabora, ki je bil bolj praktično usmerjen. Ko je hotel dokončno streti liberalizem, obenem pa uspešno zaustaviti razmah marksizma, je ironično zavrnil tudi romantiko »čiste duše«, »hojo v notranjost« in podobne odmike, ki niso marali za vsakdanji boj za oblast v kulturi in politiki. Zaradi tega pritiska, pa tudi zavoljo odbojev, ki so nastajali v smeri sami, so se med religioznimi ekspresionisti sredi dvajsetih let pojavili glasovi, ki so napovedali ukinitvev absolutne duhovnosti ter spravo med dušo in telesom, duhom in snovjo, med človekom in svetom kot »stvorom božjega razuma«. Začeli so pisati o »religioznem doživljanju telesa-duše«,⁸ verze, kot sta »O duša, ljubi svoje telo! / O telo, ljubi svojo dušo!«,⁹ ali pa so prepričevali, da so že doumeli, »da je treba nov svet ustvariti iz zemlje in duše«. ¹⁰ Skratka, priznali so snov, predmetnost, in bili pripravljene združiti jo z dušo v nekakšno mistično sintezo. Začeli so uporabljati termin realizem, vendar z omejevalnimi atributi, ki so usmerjali vstran od dejanske filozofske in estetske vsebine, ki je vezana na ta termin.

Katoliški pripovednik Ivan Pregelj je že leta 1920 uporabil izraz »metafizični realizem«. ¹¹ To geslo je zdaj začel ponavljati rod katoliških ekspresionistov. France Vodnik je leta 1925 menil, da je že Ivan Cankar odprl pot k takšni sintetični umetnosti, ki združuje katoliško duhovno romantiko in realizem, duha in snov. Religiozni ekspresionisti, ti svojski novoromantiki, naj bi v pesmi poslej peli tudi o »poveščani materiji«. Medtem ko je bila »stara romantika platonška«, je nova religiozna. »Po njenih cestah vriskajoč hite na delo zidarji prihajajoče umetnosti bodočnosti — *metafizičnega realizma*«. ¹² Na »moment konkretnosti« je med ekspresionisti zelo jasno opozoril tudi Stanko Majcen, ko je leta 1923 in 1924 v Domu in svetu in Ljubljanskem zvonu objavil cikel pesmi iz neobjavljene zbirke »Zemlja«. Preduhovno smer so spodkopavale tudi pobude Claudelove lirike, Chestertonova iracionalno-predmetna podoba sveta pa tudi nemška idealistična in radikalna »Neue Sachlichkeit«. Ob razstavi ekspresionističnih slikarjev Toneta in Franceta Kralja je umet-

⁸ Anonimno, *Etos ljubezni*. Križ na gori 1925—1926.

⁹ Edvard Kocbek, *O duša, o telo*. Križ na gori, 1925—1926.

¹⁰ Franjo Čibej, *Naša življenjska forma*. Križ na gori 1925—1926.

¹¹ Tine Debeljak, *Ivan Pregelj v prvi dobi*. Križ na gori 1925.

¹² France Vodnik, *Slovenski dokument človečanstva*. Križ na gori 1925—1926.

nostni kritik France Stelè leta 1927 menda prvi v slovenski publicistiki zapisal izraz »nova stvarnost«. ¹³ Franjo Čibej je istega leta zapisal, da se mladina »od povojnega ekspresionizma dviga navzgor k neke vrste hiperrealizmu«. ¹⁴

Leta 1927 so pesniki ekspresionisti vseh smeri soglasno menili, da je realizem spet na pohodu in ga bo treba priznati tudi v Sloveniji, pri lastnem ustvarjanju. Miran Jarc je trdil, da le še realizem ustreza času. »Zastrmeli smo se v onkraj, potrebna nam je reakcija na bolno stanje. Znak novega realizma naj bo tudi — odsotnost subjektivizma.« Tone Seliškar je izjavil, da vidi v »neorealizmu... ozdravljenje starih zablod«. Religiozni ekspresionist Anton Vodnik je edini ugovarjal ostrejšemu preobratu in se zavzemal le za popravek znotraj ekspresionizma: priznati več predmetnosti, več snovi, vendar s pogojem, da snov dobi tudi »večnostni pomen«, da je torej še zmerom tudi poduhovljena. ¹⁵ Dopuščal je torej premik le znotraj poduhovljene slike življenja in sveta. Tako je o metafizičnem realizmu v tridesetih letih pisal tudi France Vodnik.

Tine Debenjak je konec leta 1926 potemtakem že popolnoma upravičeno ločil dvoje zamisli, kako obnoviti realizem. Slovstveniki okrog Križa na gori, torej katoličani, so po njegovem hoteli poslej gojiti »metafizični realizem«, sodelavci Mladine in nekateri drugi mlajši, npr. Tone Seliškar, pa »novi realizem«. Za nove realiste naj bi bila značilna še zahteva, da se mora pesnik zrasti z vprašanji socialne skupnosti. ¹⁶

Repertoar pomenskih odtenkov termina realizem se je stalno večal. Do konca leta 1927 lahko naštejemo vsaj tele izraze: metafizični realizem, socialni realizem, novi realizem, neorealizem, hiperrealizem, nova stvarnost. Iz Debeljakovega esejja o Preglju (1925) pa lahko vzamemo še izraz »čisti ekspresivni realizem«. Ti izrazi nakazujejo dvoje poti v realizem: filozofsko materialistično, ki priznava človeka kot sestavino objektivne družbe in objektivnega sveta, in idealistično, ki zahteva kompromis med duhom in snovjo. To pomeni, da sta se za izraz realizem potegovali dve filozofski smeri, da sta si ga lastili dve občutji življenja in sveta. Lahko bi tudi rekli: marksizem in katoliški idealizem, saj so nekateri pri Mladini bili vsaj že filomarksisti, Martelanc pa marksist. Različni filozofski izhodišči za vsebino termina realizem nista mogli ostati brez velikih posledic, čim sta v tridesetih letih poskušali podrobneje določiti njegovo vsebino in estetiko.

¹³ France Stelè, *Leto 1926 v razvoju slovenske umetnosti*. Dom in svet 1927.

¹⁴ Franjo Čibej, *Bog, religija, kultura*. Križ na gori 1926—1927.

¹⁵ Janko Traven, *Obraz mlade slovenske literarne generacije*. DiS 1927.

¹⁶ Tine Debeljak, *Srečko Kosovel*. Križ na gori 1926—1927.

Okrog leta 1930 je termin realizem postal glavna beseda slovenske slovstvene estetike. Ves slovstveni tok se je vračal k objektivnim stvarjem življenja, meščanskega in kmetskega, za njim pa ni mogla zaostajati tudi slovstvena estetika. Razmerje med subjektom in objektom, pisateljem in dano resničnostjo je v teoriji dobivalo takšno smer, da je pisatelj dolžan slediti resničnosti, jo spoznavati in oblikovati v njenih naravnih mejah. Poročila o slovstvenih dogodkih v Evropi in Ameriki so pričevala, da se literatura vrača k realizmu in se le deloma usmerja v nadrealizem, da so Nemci razvili silovit odpor zoper ekspresionizem in deloma pisali »berichtender Stil«, ki se ni menil za duševne odtenke individuuma. Na slovenski razmah realistične slovstvene volje so gotovo vplivali tudi tedanji prevodi evropskih realističnih in naturalističnih romanov. Da je bila vrnitev realizma v slovstveno umetnost neizogibna, so vedeli vsi in v tridesetih letih Slovenci ne morejo pokazati opaznejšega poskusa, s katerim bi se kdo odločal za bistveno drugačen estetski nazor in stil. Na prehodu dvajsetih v trideseta leta so krščanski socialisti in tudi nekateri marksisti sicer menili, naj meščansko slovstvo in kulturo zamenja proletarska, razredna umetnost. To stališče pa se ni obdržalo, ostal je le njegov termin socialni realizem. Splošni realistični tok je manj opazno krepila tudi radikalna nova stvarnost.

Za termin realizem so se v tridesetih letih potegovali katoličani in marksisti. Katoličani so hoteli z obrazcem »metafizični realizem« spodrinuti in prehiteti vsakršno drugačno terminološko razlago, predvsem pa so s tem obrazcem poskušali premagati marksiste, ki so se začeli ukvarjati z literarnimi vprašanji tako intenzivno, kot še nikdar dotlej v zgodovini slovenskega slovstva. Pred marksisti pa je stala dvojna naloga: izdelati teoretski obrazec, ki bi najbolj ustrezal terminu realizem kot estetski vrsti in še v danem slovenskem družbenorazvojnem trenutku. Druga njihova naloga je bila opredeliti lepoto kot nestatično estetsko kategorijo, jo filozofsko pojmovati in razlagati drugače, kot so jo pojmovali in razlagali katoliški kritiki in esteti.

a) Preglejmo najprej, kako je o realizmu razmišljal katoliški slovstveni krog in kakšne teoretske razsežnosti mu je dal.

Kako je ta krog nadaljeval svojo misel konec dvajsetih let, nakazujejo tudi izrazi, ki sta jih tedaj uporabljala mladi Miško Kranjec in kritik France Koblar. Kranjec je lokalnemu prekmurškemu piscu Franju Kolencu v pismih zagotavljal, da je slovstvena preusmeritev tu in da jo

je moči približno označiti s sintagmo »ekspresionistični realizem«. ¹⁷ Koblar je leta 1929 trdil, da je realizem moč obnoviti »samo z idealizmom«. ¹⁸ dramatika Antona Leskovca pa imenoval »ekspresionistični realiste«. ¹⁹ Za temi in takimi, morda nekoliko osamljenimi znamenji preusmerjanja je prevzel pobudo France Vodnik in vsa trideseta leta vzdrževal tezo o realizmu kot o nekakšni umirjeni inačici ekspresionizma, torej o realizmu z idealistično filozofsko osnovo. Pri tej tezi so mu pomagali tudi drugi.

V *Uvodu* k esejem *Obrazi novega rodu* (Dom in svet 1931) se je najprej ozrl po nekdanjih ciljih religioznih ekspresionistov, nato pa nakazal, kako naj tedanji rod zdaj umetniško ustvarja. »Naturalizmu in impresionizmu smo... postavili nasproti ekspresionizem, a prav tako in kaj kmalu smo poudarili tudi nasproti enostranskemu, romantično platonističnemu simbolizmu novo stvarnost metafizičnega realizma... vidni svet sub specie aeterni. Izraziti se in sicer izraziti v živi polnosti svoje narave ter v neposredni resničnosti doživetja, to je postalo vrhovni umetnostni princip ekspresionizma, kakor se je v začetku svojega razvoja nazivala umetnost nove stvarnosti ali duhovnega realizma.« Ne glede na njeno objektivno vrednost je Vodnikova teza povedala predvsem to, da je bil že ekspresionizem pravi začetek idealističnega »metafizičnega realizma« in da je bil preveč platonično romantična različica tega realizma. Novost v razvojnem loku pa bodi ta, da naj pesnik platonično simbolistično romantiko odpravi z več predmetnosti, z več »vidnega sveta«, vendar mora vidni svet doživljati in razumeti pod tenčico večnosti. Pod takšno tenčico se sicer spet pojavljajo simbolični pomeni, le da zdaj opozarjajo na iracionalna, duhovna ozadja in bistva objektivnega življenja in sveta.

Največ filozofske in pesniške snovi za »metafizični realizem« ali idealistično novo stvarnost je prispeval Edvard Kocbek v pesniški zbirki *Zemlja* (1934) in prozah *Luči na severu* (DS 1932) in *Krogi navznoter* (DS 1934). Jakob Šilc je v teh delih našel skoraj programsko gradivo in potrdilo za idealistično novo stvarnost oziroma za odločno iracionalistično smer. ²⁰ Kocbek je namreč tu deloma že uresničil, kar so v teoriji metafizičnega realizma šele priporočali: predmetom je odkril neko iracionalno, duhovno dno, dotikal se je njihovih neulovljivih, skrivnostnih »bistev«, njihovega »duha«. Kot Paul Claudel in Chesterton je ločeval dvojno resničnost sveta: statično ali določeno in dinamično ali nedoločno.

¹⁷ Miško Kranjec, *pismo Erni Muser*, 1929. — Kranjčeva pisma Franju Kolenču so propadla med okupacijo v Mariboru.

¹⁸ France Koblar, *Fjodor Gladkov, Cement*. Dom in svet 1929.

¹⁹ Isti, *Anton Leskovec*. Dom in svet 1930.

²⁰ Jakob Šilc, *Od racionalizma k iracionalizmu*. Dom in svet 1935.

Torej neko snovno spoznanje, ki naj bi zlasti Chestertonu dozorelo »v veličasten supranaturalizem«. ²¹ Takšno doživljanje in pesniško oblikovanje sveta je Kocbek označil z izrazi »magični aspekt resničnosti«, »misteriozni aspekt sveta« in »mistični realizem«.

Zdaj so se začeli ponavljati terminološki klišeji in hoteli kar najbolj natančno, »znanstveno« opredeliti novo slovstveno težnjo. Kocbekov pesniški »supranaturalizem« je Tine Debeljak doumel npr. takole: »Realnost in usodnost, to je šele realnost vseh stvari, ki jo Kocbek dojema s čudovito razvitimi čuti v vsej polnosti«. ²² V Debeljakovem stavku opozarja nase zlasti izraz »usodnost«. Spada namreč že v območje tedanjih usodnostnih filozofij, zlasti eksistencializma. Slovenska literarna zgodovina sicer še ni podrobneje raziskala odnosa med eksistencializmom in slovensko idealistično novo stvarnostjo, vemo pa vsaj dvoje. Prvič to, da se je nemška idealistična nova stvarnost opirala tudi na krščanskega eksistencialista Karla Jaspersa, in drugič, da so se nekateri mlajši slovenski katoliški pesniki od leta 1930 do 1935 močno zanimali za krščanski eksistencializem. Zvezo med metafizičnimi realisti in eksistencialisti je kmalu opazil tudi Anton Trstenjak. Zapisal je, da »eksistenčna filozofija ... pomenja na področju duhovnih ved nekako isto, kar nova stvarnost v pesništvu«. ²³ Trstenjakova analogija je toliko bolj zanimiva, ker je res, da omenjena filozofija in idealistična nova stvarnost zagotavljata prepad med bitjem in mišljenjem, postavljata eksistenco pred esenco, obe vidita »pravo bit v transcendenci« in v mejah, ki razumu niso dostopne. Obe govorita o mejnih položajih, tveganju in drznih skokih v transcendenco. Med Kocbekovim verzom »na meji večne groze sladka smrt stoji« in Jaspersovo mislijo, da so položaji, ki spravijo človeka »iz gole situacije v svetu ... tako rekoč na rob sveta, na mejo, na metafizično skrajnost, ki meji že na drug, transcendentni svet«, pač ni večjega miselnega razločka.

Kar je France Vodnik leta 1931 torej bolj teoretsko pričakoval kot v slovenskem slovstvu resnično doživljal, se je v Kocbekovi poeziji in prozi začelo uresničevati. Upravičeno je menil, da je prinesla tisto vsebinsko in stilno diferenciacijo, »ki pomeni preusmeritev od skrajnega spiritualističnega ekspresionizma k poduhovljeni stvarnosti« ter jo imenoval tudi »stilna varianta duhovnega realizma«. Ponovil je, da je bil prva njegova varianta ekspresionizem ali določneje: poezija Antona Vodnika. Obe varianti tega realizma pa izvirata iz »metafizične ideje o du-

²¹ Edvard Kocbek, *Chestertonov Večni človek*. Dom in svet 1931.

²² Tine Debeljak, *Sodobna slovenska lirika*. Dom in svet 1934.

²³ Anton Trstenjak, *Filozofija »smrtonosne bolezni«*. Čas 1939.

hovnem izvoru in namenu življenja«. Kocbek gleda zemljo »realistično-metafizično«, predmeti se mu razodevajo »v svoji snovni in duhovni bitnosti... v njihovi metafizični resničnosti«²⁴. Leta 1938 je znova opisoval bistvo idealistične nove stvarnosti. Predlagal je, naj bi namesto izraza »nova stvarnost« uporabljali izraz »nova resničnost«, poleg izraza »idealistični realizem« pa še izraz »etični realizem«, ²⁵ hkrati je privzel še izraz »sintetični realizem«, ki ga je uporabljal menda tudi František Šalda. Ostro pa je zavrnil izraz »novi realizem«, češ da vodi nazaj v slovstveni utilitarizem, medtem ko »metafizični realizem« stoji »onstran vsakršne koristnosti in racionalistične 'idejnosti' ter noče služiti nikomur, razen Duhu in Besedi«. Pisatelji in filozofi iz »ateistično in humanistično namerjenega socializma« pa leposlovje vračajo na stare naturalistične temelje.²⁶

Zberimo zdaj termine, ki so se razbohotili v katoliški publicistiki in hoteli teoretsko zastopati pravi slovstveni realizem. Ti termini so: metafizični realizem, novi-metafizični realizem, ekspresionistični realizem, novi idealistični realizem, sintetični realizem, idealistični ali etični realizem; duhovno realistična umetnost, nova metafizično-realistična umetnost, supranaturalizem, napredna stopnja ekspresionizma, pomirjeni ekspresionizem, poduhovljena stvarnost, nova stvarnost metafizičnega realizma, sintetična umetnost — in tako naprej. Strinjati se je moč s Francetom Vodnikom, da o neki estetski vrsti ne odloča ime, ampak »stvar sama«. Ni pa mogoče prezreti, da je ta »stvar sama« tokrat dobila vendarle preveč imen in da enega samega ni mogla dobiti oziroma ji ga teorija ni mogla dati. Ta pa ga ni mogla dati zato, ker se je kot post-ekspresionistična teorija polastila termina, ki si z njim ni mogla pomagati. Nadevala mu je različne attribute, iz realizma skovala pravcato meglenico, v kateri se ni mogel nihče prav znajti, ne pesniki ne teoretiki. Zato ni naključje, da je za vso poplavo pojmovnih zvez, ki so hotele določiti estetske in predvsem idejne poteze nekega realizma, kot ga v svetovni literaturi še ni bilo, uspevala še ena sintagma, ki o celotni meglenici še največ pove: to je sintagma »mistični realizem«, tvorba Nikolaja Berdjajeva, ki so jo nekateri ponavljali že od leta 1931.²⁷

Da bi zaustavili razmah socialno realističnega slovstva, realizem pa zadržali v okvirih krščanskega idealističnega nazora, so katoliki obnovili še en predlog in sprožili še eno polemiko. Sredi tridesetih let je Ivan

²⁴ France Vodnik, *Obrazi novega rodu III — Edvard Kocbek*. Dom in svet 1935.

²⁵ France Vodnik, *K novi stvarnosti*. Dejanje 1938.

²⁶ France Vodnik, *Prevrednotenja*. Dejanje 1938.

²⁷ Peter Pajk, *Konec modernosti*. Ljubljanski zvon 1931.

Pregelj obnovil svoje predloge o domačijskem realizmu²⁸ in povelečeval Finžgarjev »etični racionalizem in realizem«. Predlagal je, naj njegov slovstveni način in tip, njegov polepšujoči realizem zajame vse slovensko leposlovje o kmetu, vse »naše kmetiško domačijstvo«. Takšen realizem ima posebno narodno vrednost, je narodno specifičen, edini pravi slovenski realizem. Nasprotni tok realistično kritične kmetske proze pa je Pregelj imenoval »kmetiški materializem v nas, ki se zdi idejno tuj, iz Rusov presajena snovna in miselna motivnost, nikakor pa organsko zajeto in polno spoznano naše slovensko življenje«. ²⁹ Še izzivalneje je dela socialnih realistov napadel in zavrnil Jakob Šolar. Pregeljev očitke njihovega tujinstva je stopnjeval tako, da je ta izraz vrgel na vso deziluzionistično kmetiško literaturo, češ da je »tvoja čustvovanju in mišljenju naših ljudi« in da njeni avtorji niso povezani s kmetiskim ljudstvom »v živo, čutečo celoto«, ampak zajemajo iz njega le snov. ³⁰ Takšni udarci po socialnih realistihi so večali splošno zmedo o slovstvenem realizmu, kot si ga je predstavljala katoliška stran.

b) In kakšne teoretske razsežnosti so dali realizmu marksisti in tisti pisatelji, ki realizma niso marali zamegljevati z mističnimi določili? Kaj se je godilo s tem terminom v okvirih radikalne nove stvarnosti in proletkulta?

Za slovensko idealistično novo stvarnostjo ali metafizičnim realizmom stoji poleg Claudela in Chestertona tudi nemška »idealistische neue Sachlichkeit« in seveda nekateri idealistični filozofi. Toda slovenska publicistika je več poročala o »radikale neue Sachlichkeit«. Izvirno nemško ime te smeri je k nam prodrlo leta 1930 prek češke slovstvene publicistike. Božidar Borko ga je vzel iz knjige Františka Götza *Tvar stoletj* in pripomnil, da je Götz uvrstil v to smer tudi novi nemški naturalizem in novo sovjetsko pripovedništvo. ³¹ Avtentično poročilo o radikalni novi stvarnosti pa so Slovenci dobili 26. junija 1933. Tedaj se je Ernst Toller vračal s kongresa PEN v Dubrovniku in predaval v ljubljanskem dramškem gledališču. Iz beležke v »Sloveniji« (1933, št. 27) je videti, da je označil tudi »umetnostni nazor ekspresionizma, reportažq in nove stvarnosti«, ki ji je tedaj sam pripadal. Poročevalec pravi, da je »Toller novo stvarnost v književnosti primerjal z naturalizmom« oziroma da »Neue Sachlichkeit« po Tollerju teži k doslednemu realizmu. Pripadniki tega stila oblikujejo življenje brez olupšav, »s pozivom in klicem množice.

²⁸ Ivan Pregelj, *Nekaj misli o slovstveni izobrazbi slovenskega ljudstva v bodočem*. Mladost 1916.

²⁹ Ivan Pregelj, *F. S. Finžgar, Zbrani spisi VIII*. Dom in svet 1936.

³⁰ Jakob Šolar, *Kaj je z našo ljudsko povestjo?* Ljubljana 1939.

³¹ Božidar Borko, *František Götz, Obraz stoletja*. Ljubljanski zvon 1930.

Ona jih predvsem zanima, ona jih inspirira, njene zahteve, boli in tegobe glasnik so«. Podobno sta radikalno novo stvarnost razlagala tudi Heinrich Mann³² in Božidar Borko. Ta je dodal, da za smerjo stojijo levičarski pisatelji.³³ Četudi vsi radikalisti niso oznanjali tegob množice, je res, da so vsi odločno zavračali ekspresionizem, zlasti njegovo poduhovljaljočo tendenco. Nemška težnja po izostreni podobi »gole stvarnosti« (»nackte Sachlichkeit«) je bila v Sloveniji znana tudi nekaterim pesnikom, npr. Božu Vodušku, pri katerem je moč najti zveze z Erichom Kästnerjem, in Bogomilu Faturju.³⁴

Nekateri pisatelji in publicisti so na začetku tridesetih let izraz realizem vezali na »proletarsko umetnost«. Bogo Teplý je menil, da bi meščansko romantiko moral zamenjati »socialni realizem«.³⁵ Eni so bili prepričani, da proletarska umetnost že obstaja (Bratko Kreft, Ivan Vuk, Tone Seliškar, Angelo Cerkvenc, Anton Tanc-Čulkovski), Mile Klopčič pa je priznaval predvsem drugi del tolikanj poudarjane sintagme, torej »proletarsko umetnost«.³⁶ Miško Kranjec jo je v celoti zavrnil. Trdil je, da proletkultovski »socialni realizem« ni niti umetnost niti realizem, saj v pripovedni prozi posnema vse najslabše: goji črno-belo tipizacijo, fabulira romantično, vsiljuje idejno tendenco in hlasta za učinkovitimi, le polresničnimi dogodki. »Ljudje niso več ljudje, temveč so lutke«, junak pa, »postavljen visoko v zračne sfere«, izraža prej meščansko kot proletarsko zavest. Skratka, proletkult ne prinaša realistične umetnosti.³⁷

Izraz »socialni realizem« je torej dokaj močno živel v načrtih za proletarsko kulturo. Njegove prave idejnovsebne in estetske lastnosti pa so bolje opisali šele publicisti v *Književnosti*, *Sodobnosti* in *Ljubljanskem zvonu*.

Marksistični publicisti so v *Književnosti* najprej določali odnos, ki si ga pisatelj mora ustvariti do družbe. Boris Zihelr je opazil, da so mnogi pisatelji modernih smeri izgubili poslušnost za vzročnost pojavov, prezrli so vzroke, ki v meščanski družbi porajajo hude moralne motnje. Meščansko družbo so sicer obsojali, nič pa niso ukrenili »proti socialnim odnosom, ki so to moralo ustvarili«, kar lahko pomeni, da ali niso marali

³² Frédéric Levèvre, *Eno uro s Heinrichom Mannom*. Prevedel Mirko Javornik. Modra ptica 1953–1954.

³³ Božidar Borko, *Upor proti razumu*. Ljubljanski zvon 1935.

³⁴ Bogomil Fatur, *O sodobni slovenski liriki*. Sodobnost 1936.

³⁵ Bogo Teplý, *Slovenska socialna književnost*. Koledar Cankarjeve družbe 1930.

³⁶ *Proletarski pesniki o sebi in proletariatu* — Mile Klopčič. Slovenski narod 1930, št. 120.

³⁷ Miško Kranjec, *Delavska kultura in književnost*. Beseda o sodobnih vprašanjih 1932.

ali pa niso znali spreminjati socialnih odnosov. Predvsem pa pomeni, da so nujno morali gojiti umetnost zaradi umetnosti.³⁸ Odnos pisatelj — meščanska družbena struktura je Zihlerl tu obravnaval podobno kot Plehanov v študiji *Umetnost in družbeno življenje*.³⁹ — Tudi Dušan Kermavner je poudarjal, da se tako imenovani meščanski pisatelj preveč brezbrizno vede do socialnih nasprotij. Zato pa je naloga socialnega realista izpovedovati in opisovati prav ta nasprotja. Ko je priporočal »idejno razvito socialno literaturo«, se je Kermavner skliceval tudi na Srečka Kosovela.⁴⁰

Marksisti so razpravljali tudi o objektivizmu socialnega realista in o tendenci v besedni umetnini. Edvard Kardelj je trdil, da se dramatik nujno izgubi v enostransko ožino, čim se odloči, da bo pojav le zanesljivo ugotovil in opisal, čim torej dramsko osebo izvede iz okolja le hladno objektivistično. Hladni, pasivni izraz, ki temelji na načelu: vse vedeti in vse opisati, še zdaleč ni primeren za socialno književnost in za socialni realizem, ki mora oživljati humanizem. Od socialnega realista »zahtevamo nekaj več kakor samo objektivno slikanje. Ne zadostuje konstatacija, da so ljudje zrasli iz razmer. Treba je najti v razmerah tendenco, ki vodi ven iz njih, treba je pokazati pot iz teh razmer v druge, ki bodo spremenile tudi človeka. Brez dialektike ni socialne literature.«⁴¹ — Boris Kidrič pa je Tonetu Čufarju ugovarjal, ker je roman *Polom* popleskal »z zunanjo tendenco«. Kot socialni realist bi moral vedeti, da realistična umetnost zavrača vsakršno vsiljeno, idealistično tendenco. »Ne mehanično nizanje dejstev in idealistična razlaga razvoja, kar oboje je poglavitna značilnost meščanskega realizma, temveč realno podajanje na višji stopnji, to se pravi podajanje stvarnosti z odkrivanjem njenih vsestranskih odnosov, razvojnih tendenc in perspektiv v bodočnost.«⁴²

V teh formulacijah je jasno povedano, da socialni realist ne opisuje le pojavov, ki v sedanosti odmirajo, ampak vidi tudi razvojno tendenco in odpira pogled v prihodnost, da je torej dialektični in zgodovinski materialist. To je določno povedal tudi Bratko Kreft, ko je zapisal, da se »današnji socialni realizem ali če hočete naturalizem ne naslanja več na mehanični materializem enciklopedistov, temveč na dialektični materializem, s pomočjo katerega skuša prikazati ljudi in razmere, družbo

³⁸ Boris Zihlerl, *Nova ruska proza*. Književnost 1933.

³⁹ G. V. Plehanov, *Umetnost in literatura*. Prva knjiga. Ljubljana 1951.

⁴⁰ Dušan Kermavner, *Ludvik Mrzel in socialna književnost*. Književnost 1933.

⁴¹ Edvard Kardelj (Tone Brodar), *Tone Čufar, Februarska noč*. Književnost 1933.

⁴² Boris Kidrič (Sever France), *Tone Čufar — »Polom«*. Književnost 1935.

in človeštvo v dialektičnem razvoju, v gibanju, v nasprotjih in protislovjih in išče vzroke in posledice tega gibanja.⁴³

Marksisti so se lotili tudi vprašanja, kako naj socialni realist pride do »tipične individualnosti«. Kermavner se je skliceval na Denisa Diderota, ki je zapisal, da dramski karakter mora biti in tudi je družbeni pojav, in na Balzacovo trditev, da »individuuum obstaja samo v odnosu do družbe«.⁴⁴ Tudi Boris Zihlerl je dramski značaj vrednotil kot sintezo osebnega in zgodovinskega. Kaj je in kaj ni zgodovinski značaj, je jasno pokazala tedanja zgodovinska dramatika s celjsko tematiko. Medtem ko sta Oton Župančič v *Veroniki Deseniški* (1924) in Anton Novačan v *Hermanu Celjskem* (1928) zanemarila zgodovinsko gibalno glavni oseb, jih izoblikovala brez izrazitejših zgodovinskih razsežnosti, je Bratko Kreft v *Celjskih grofih* (1933) združil enkratne značajske lastnosti z zgodovinsko motiviranimi. V njegovem dramskem dejanju se spopadata predstavnik fevdalnega in meščanskega razreda. Grof Herman in meščan Pravdač sta osebi in zgodovinska tipa, zaradi česar je Kreftova drama »vseskozi dialektično zgrajena umetnina«.⁴⁵ Ko so dramski karakter socialno motivirali, so marksistični kritiki premaknili tudi pojmovanje tragičnega. Tragika preproste baronice ne izvira iz nerazrešljivega nasprotja med njenim idealom in stvarnostjo, ampak je predvsem neizbegljiva posledica družbenih nasprotij.

Videli smo, da so nekateri marksisti nalagali socialnim realistom tudi nalogo, naj v sedanosti najdejo in oblikujejo tudi tisto, kar šele nastaja in zagotavlja človeštvo boljše prihodnost. To je bila težka in tudi dvozna naloga, kajti z njo je realistu pretila nevarnost, da oblikuje tudi nekakšnega »novega človeka«, ki ga še ni in je lahko le romantično utopična neznanka. Pri iskanju takega človeka so že ekspresionistom ostajala v rokah le medla tipizirana bitijca brez individualnih lastnosti. Utopija, naj je bila zdaj tudi stvarno, razredno revolucionarna, je zlasti šibkim pisateljskim naravam grozila, da jim spodmakne tla, na katerih so hoteli delati, torej tla socialno kritičnega realizma. Za mislijo, da mora napredni pisatelj odkrivati tudi novo, nastajajoče, se je oglašal tudi literarni nazor Maksima Gorkega. Tega pisatelja so v Sloveniji čislali že od začetka stoletja, zdaj pa so objavljali tudi odlomke iz njegove slovenske teorije.⁴⁶ Ta teorija pa je bila tudi križišče, na katerem so se

⁴³ Bratko Kreft, *Ob Detonijevi mapi*. Književnost 1934.

⁴⁴ Dušan Kermavner, *Vladimir Bartol, Lopez*. Književnost 1933.

⁴⁵ Boris Zihlerl, *Nekaj besed h Kreftovim »Celjskim grofom«*. Književnost 1933.

⁴⁶ Maksim Gorki, *O socialni književnosti*. Koledar CD 1930.

stališča slovenskih marksistov deloma razhajala. Zlasti Bratko Kreft in Ivo Brnčić sta se vedla zadržano do njenih utopičnih prvin.

Kreft je socialni realizem opredeljeval tako, da je perspektivo kot soznačnico sicer priznaval, ni je pa absolutiziral, imel jo je za možnost realizma, ne pa za njegov pogoj. Realist se odpira namreč nasproti vsej stvarnosti enako intenzivno, vztraja pri vseh njenih nasprotjih in šele tako jo resnično razkriva in opisuje v dialektičnem gibanju. Kreft je že tedaj soglašal z Miroslavom Krležo, ki je menil, da se pač moti, kdor misli, da slovstveno besedilo mora kazati pot v prihodnost, če hoče biti umetnina.⁴⁷ Tako stališče je označil za dogmatično mehanično, le na videz dialektično, saj hote ali ne hote terja dnevno aktualistično literaturo. Opozarjal je na misel Franza Mehringa, da sta »politika in poezija dve ločeni polji, njiju mej ne smemo zabrisati«. Da pa se Kreft ni do kraja zoperstavljal umetnini s perspektivo, pove dejstvo, da je poudaril tudi drugo Mehringovo misel: da mora pisatelj poleg starega sveta videti tudi novega, »v vladajoči mizeriji ne sme opaziti samo bede sedanjosti, temveč mora znati odkriti tudi upanje bodočnosti«. S tem pa še ni zametaval npr. defetistične lirike, ampak celo menil, da tudi ta izraža in razkriva družbena nasprotja. Še več: ko jih osvetljuje, jih s tem pomaga tudi že spreminjati.⁴⁸ Tako stališče je Kreft zastopal tudi konec desetletja v sporu na jugoslovanski slovstveni levici.⁴⁹

O deležu, ki ga ima pri oblikovanju realistične estetike Ivo Brnčić, bi bila potrebna posebna študija. Tu se moramo omejiti le na nekaj bistvenih točk njegove slovstvene teorije. K vprašanju realistične estetike, ki so jih oživili marksisti in njihovi simpatizerji, je Brnčić dodal najprej misel, s katero je zadel tedanjo katoliško teorijo lepote. To je bila misel, da je treba zavreči utvare o »večni« in nespremenljivi lepoti, da lepota obstaja zunaj snovi, zunaj človeka, da je »Lepota« nadčasna in da ima izvir v »božji ideji«. Občutje za lepo se namreč spreminja, kot se spreminjata človek in družba, zaradi česar je edino merilo vrednotenja, kaj je lepo in kaj ni, kaj je umetnost in kaj ni umetnost »najti v stvareh in rečeh poteze in odtenke, ki v nas utegnejo vzbuditi estetske tresljaje in razburjenja«. ⁵⁰ Brnčić je lepemu in grdemu, prvinama besedne in vsake druge umetnosti poiskal objektivno, dogajalno osnovo v zapletenih duševnih odzivih na zunanjo resničnost. Ko je lepoti spodmaknil transcendentalna tla in jo postavil v človeka, družbo in pred-

⁴⁷ Bratko Kreft, *Ob Detonijevi mapi*. Književnost 1954.

⁴⁸ Bratko Kreft, *Mile Klopčič, Preproste pesmi*. Književnost 1955.

⁴⁹ Bratko Kreft, *Miroslav Krleža*. Ljubljanski zvon 1939. — Isti, *Krleževe lirične samoizpovedi*. Ljubljanski zvon 1940.

⁵⁰ Ivo Brnčić, *Fragment o umetnosti*. Književnost 1955.

metnost, v čas in prostor in ji priznal razvojnost, je potrdil, da je marksistu tuje vsakršno mistificiranje umetniškega ustvarjanja in umetnine.

Pisal je tudi o pogojih socialnega slovstva in socialnega realizma. Za prvi tak pogoj je tudi on imel živ pisateljev odnos do družbenega dogajanja. Socialni realist mora spoznati in poznati zaviralne in pospeševalne družbene sile in znotraj njih opazovati psihologijo posameznika. Vedeti mora, da je človek »posebna, lastna realnost«, da pa doživlja razvoj v družbi; živi z družbeno dialektiko, ki jo izražajo odnosi med ljudmi, in živi dialektiko »skritega psihološkega dogajanja« v sebi. Kdor izpoveduje in opisuje oboje, šele prav izraža celotno »družbeno stvarnost«. Ker so predstavniki idealistične nove stvarnosti in finžgarjansko polepšujočega realizma marksistom očitali, da se potegujejo za vrnitev nekakšnega utilitarnega naturalizma in ker je naraščala razdvojenost na jugoslovanski literarni levici, je Brnčič pisal tudi o umetnosti in tendenci.⁵¹ Tendenco je razlagal in dopuščal le kot estetsko vprašanje, torej v smislu Engelsove opredelitve tendence in v duhu stavka Ivana Cankarja, da je namreč moč pisati tudi tendenčno, vendar le »s silnimi sredstvi lepote«. ⁵² O realizmu pa je največ povedal v kritičnih esejih, kjer je njegov estetski nazor privrel na dan s silo prvega vtisa.⁵³ Analiza ga je prepričala, da je religiozna ekspresionistična lirika zatajila pomembne življenjske plasti in pristno lirsko količino nadomestila z redukcijami naravnega, samo da bi kar najbolj ugodila dogmatični idejni resnici in lepoti. Za zbirko, kakršna je Kocbekova *Zemlja*, pa lahko le nevednost uporablja izraz realizem, zakaj ta izraz si sme lastiti le pesništvo, ki se ni iztrgalo iz realnega dogajanja, ni pobegnilo pred človekom kot družbenim bitjem. »Pravi realizem išče probleme dejanskega človeka.« Leta 1941 je še zadnjič polemiziral z idealističnimi esteti. Očital jim je, da družbeno tematiko le po nemarnosti štejejo za pesniško manjvredno. Sam je za majhnega štel pesnika, ki se je sredi evropske krize bil zmožen zamakniti v »nadčasovni« svet, zakrtniti v nesocialno držo, se ukvarjati le s svojo notranjostjo. Brnčič je socialni tematiki v liriki zagotavljal enakovredno mesto z vsako drugo tematiko.⁵⁴

Za realistično liriko se je od sredine tridesetih let zavzemal tudi pesnik Bogomil Fatur.⁵⁵ V mislih je imel »humanistično realistično liriko«, ki jo formirajo »etika, pristnost in iskrenost... beseda iz srca, topli člo-

⁵¹ Ivo Brnčič, *Umetnost in tendenca*. Ljubljanski zvon 1936.

⁵² Ivan Cankar, *Pismo Zofki Kvedrovi*, 8. maja 1900. *Pisma Ivana Cankarja*. Drugi del, Ljubljana 1948.

⁵³ Ivo Brnčič, *Slovenska povojna katoliška lirika*. Sodobnost 1935. — Isti, *Razgledi v liriki*. Ljubljanski zvon 1935.

⁵⁴ Ivo Brnčič, *Misli o liriku*. Ljubljanski zvon 1941.

⁵⁵ Bogomil Fatur, *O sodobni slovenski liriki*. Sodobnost 1936.

veški čute.⁵⁶ — Za socialni realizem se je od leta 1936 naprej potegoval tudi Vladimir Pavšič. Realizem mu je pomenil »v umetnost prenešeno metodo znanstvenega raziskovanja pojavov«. Njegov smoter naj bi bil dokopati se do »čim resničnejše podobe človeške psihe in človeške družbe. Sodobni realizem mora rasti iz tradicije, biti pa mora »psihološko prodirnejši, etično brezobzirnejši, pa socialno borben«, biti mora tak »realizem, ki naj vendar že poseže brez rokavic, z golo roko v naše življenje«. ⁵⁷ Tak realizem ne priznava Proustovega psihologiziranja, upira se tudi Zolajevemu naturalizmu. Njegov ideal je združiti Balzacovo epsko širino s progresivnim pogledom na družbo in zgodovino. Pavšiču se je zdelo, da je šele tisto slovstvo, ki je pognalo iz revolucionarnega gibanja proletariata in »ga po navadi imenujemo socialni realizem«, kritiziralo osnove meščanskega reda in odkrilo vzroke za njegov moralni razkroj.⁵⁸

Kot novi termin za realizem se je v tridesetih letih pojavil še izraz »socialistični realizem«. Takoj moramo ugotoviti, da slovenski pisatelji o njem niso dosti pisali. Poleg nekaj lastnih pripomb, s katerimi ta realizem prikazujejo kot vrsto podržavljenega slovstva, so slovenski avtorji vse do konca desetletja prepuščali informacije in estetsko vrednotenje tega pojava tujim, največ sovjetskim publicistom. Šele leta 1940 in 1941 sta ga bolj poučeno opisala Juš Kozak in Boris Zihlerl.

Kozak je v Ljubljanskem zvonu skrbel za publicistiko, ki je razvijala realistično estetiko, pa tudi sam je pisal realistično. Ob sporu na književni levici se je spet zavzel za realistično slovstvo in trdil, da »umetnost ne more dokazovati političnih teorij«. ⁵⁹ Socialistični realizem pa je razumel kot sintezo realizma in revolucijske romantike, torej tako, kot ga je razlagal Maksim Gorki. Menil je, da roman Ostrovskega *Kako se je kalilo jeklo* potrjuje, da so pisatelji te smeri zares »inženirji človeških duš«. Zapisal je tudi, da je moskovski pisateljski kongres (1934) zavrgel utilitaristično geslo proletkulta in povzdignil »umetniško idejo, ki naj bi poveljevala heroizem človeškega dela za novo občestvo«. ⁶⁰ Dogajanje v sovjetski literaturi je ocenil skorajda tako, kot bi levi ideološki publicistiki hotel povedati, da so v Sovjetski zvezi že leta 1934 preboleli utilitarno estetiko in je zato skrajni čas, da se ji odrečejo tudi Jugoslovani. Podobno misel je zagovarjal tudi v korespondenci.⁶¹

⁵⁶ Isti, *Konec cinizma*. Sodobnost 1936.

⁵⁷ Vladimir Pavšič, *Zapiski ob premierah*. Ivo Brnčič, »Med štirimi stenami«. Ljubljanski zvon 1937.

⁵⁸ Vladimir Pavšič, *Pogled na slovensko povojno dramatiko*. Ljubljanski zvon 1939.

⁵⁹ Juš Kozak, *Pogovori na vasi*. Ljubljanski zvon 1940.

⁶⁰ Juš Kozak, *Blodnje za Lepoto*. Ljubljanski zvon 1940.

⁶¹ Juš Kozak, *pismo Dušanu Kermačnerju*, 22. februarja 1941.

Spor s Krležo je silil marksiste, da tudi v Sloveniji povedo, kaj mislijo o socialističnem realizmu. Iz Zihelovega eseja na to temo je videti, da so nanj naredile močan vtis ideje Maksima Gorkega na moskovskem kongresu 17. avgusta 1934. Zapisal je namreč, da meščanski ali klasični realizem XIX. stoletja ni presegel kritičnega opisa družbe, medtem ko realizem Gorkega, Solohova in Gladkova pomaga spreminjati družbene razmere. »Novi realizem«, kot je imenoval to smer, bistveno spreminja tudi razmerje med romantiko in realizmom, in sicer zato, ker izraža družbeni napor, ki hoče premostiti navzkrižja med svetom notranjih teženj posameznika in njegovega razreda in med splošno, objektivno razvojno tendenco celote. Ta realizem zato opisuje manj razdvojene, manj disonantne in manj odtujene ljudi, kot sta jih opisovala prejšnji realizem in prejšnja romantika. Novi ali socialistični realizem je Zihel razumel in opisal torej kot pisateljevo vizijo in projekcijo takega življenja, ki človeka razodtjuje. Da ga je tako razumel, potrjuje tudi njegov poziv, naj realist stoji »sredi boja množic in oblikuje duše v imenu prihajajoče skupnosti vseh ljudi«. ⁹²

V teorijo socialnega realizma se je s tem vrnila revolucionarna utopija Maksima Gorkega. Toda ta utopija je v Sloveniji nujno ostala v okvirih literature, saj marksisti o njej niso govorili s položajem vladajoče politične sile. Zihel je socialnega ali novega realista postavil v »sredo boja množic«, kar pomeni, da je od njega pričakoval konfliktno slovstvo. V eseju tudi ni besede o »krasnem človeku«, ne o potrebi po heroizaciji te ali one družbene plasti. Skratka, esej ni odprl vrat za ideologizirani »navdih«, ki je tedaj pustošil nemško, italijansko in sovjetsko literaturo in rojeval papirnate heroje.

S tem smo pregledali nekaj glavnih točk realistične estetike po ekspresionizmu v Sloveniji. Pregled pove tole.

1. Člankov, ki obravnavajo estetiko realizma, je v obeh desetletjih malo. Predmetni naslov imata dva (France Vodnik, *K novi stvarnosti*, Boris Zihel, *O realizmu v literaturi*), drugi govorijo o realizmu znotraj kritičnih analiz slovstvenih del. Take vzporedne obravnave pa večkrat vsebujejo tudi dokaj prodorne oznake realizma. Tudi dejstvo, da so o terminu v tej in oni zvezi spregovorili skoraj vsi pomembnejši slovstveni publicisti in pisatelji, dovolj jasno pove, kako odločilno mesto je realizem spet zavzel po obeh novoromantičnih tokovih, simbolizmu in ekspresionizmu.

⁹² Boris Zihel, *O realizmu v literaturi*. Sodobnost 1941.

2. Dvajseta leta so zastavila več vprašanj, kakšen naj bi bil novi realizem in kaj realizem sploh je. Katoliški ekspresionisti so si v nekem razvojnem trenutku izbrali izraz metafizični ali ekspresionistični realizem in pri njem vztrajali tudi vsa trideseta leta. Idealistično pojmovani duh, duša ostaja glavni pogoj, osnova metafizičnega realizma. Metafizični realist priznava snov kot »poveličano materijo«, človeku in predmetnosti daje večnostni pomen, upesnjuje ju sub specie aeternitatis. Drugo stališče iz dvajsetih let pove, da je realizem stilno oblikovna zadeva, pogojuje ga le pisateljska apriorna narava, nič pa volja po načinu ustvarjanja in drugi pogoji časa in prostora. Način je pisatelju dan apriorno, nič pa ni odvisen od njegove razdalje oziroma bližine do narave in družbe, nič od tega, koliko priznava objektivno danost kot izhodišče za ustvarjanje.

Obe stališči je znotraj omejeval idealistični nazor. Obe sta pisatelja odtrgovali od zgodovinske pogojenosti, ena z večno dušo, druga z apriorno naravo. Ena je silila v ospredje mistično ontološko določenost človeka in sveta, druga se je opirala na vrojene oblikovalne mehanizme v človekovi naravi, zanemarila pa umetniške smeri, nazore, posebne problemske in tematske centre, ki v nekem času navdihujejo, narekujejo oblikovanje, vplivajo na osebne stilni instrumentarij.

3. Potem ko so nekateri katoliški publicisti filozofsko in estetsko bistvo realizma s številnimi atributi v tridesetih letih še bolj zameglili in je iracionalizem ostajal slej ko prej trdna osnova njihove estetske teze, so drugi oživili staro idejo o etično racionalnem ali polepšujočem realizmu, ki naj bi uravnaval zlasti kmetsko pripovedno prozo in dramatiko. Obujali so načelo »trezne«, vzgojno utilitarne literature »za ljudstvo« in z njim hoteli izkoreniniti deziluzionizem ter socialno kritično analizo moralnih in socialnih nasprotij v kmetski prozi. Ta zamisel je bila slovstveni refleks klerikalne agrarno avtarkične in ruralistične kulturne ideologije.

4. O realizmu so največ povedali marksisti in nekateri filomarksisti. Ponovili so prvine realistične estetike XIX. stoletja in jim dodali nove. Dramski in epski karakter mora biti sinteza osebnega in zgodovinskega, tipična osebnost v tipičnih okoliščinah. Tragično ni posledica le nesoglasja med osebnim idealom in stvarnostjo, ampak je predvsem posledica družbenih nasprotij. Kritični realizem XIX. stoletja je pomanjkljiv zato, ker je preveč objektivističen in ker družbe ne pomaga spreminjati. Novi ali socialni realist jo mora spreminjati in jo tudi spreminja. To lahko dela zato, ker priznava družbeno zgodovinsko dialektiko, sre-

čuje v družbi sile, ki odmirajo, in take, ki so razvojno nove in kažejo pota v prihodnost. Ekspresionisti so zavrgli znanost, se posmechovali razumu in objektivnemu spoznanju, nekateri so subjektivno resnico absolutizirali. Socialni realisti so svoj »način« spet oprli na znanstveno, materialistično gnozeologijo. Realist je postal »znanstvenik« v tem smislu, da se je odpovedal v literaturi ravnati po apriorni skrivnostni naravi in se odločil pisati po preverljivi izkušnji, po spoznanju, ki mu ga poglablja nazor, in sicer tisti nazor, ki zagotavlja največ resnice o človeku, družbi in svetu. Socialni realist priznava dialektiko v človeški osebnosti, enako pa priznava tudi družbeno dialektiko in osebno vključenost vanjo.

Pridevek »socialni« se je tokrat menjaval s pridevkom »novi«: socialni realizem — novi realizem. Vendar je res, da ima izraz »socialni« več teže kot »novi«. Kaj ga zlasti opravičuje? Socialni realist priznava objektivno resničnost, piše literaturo, ki dejstva nadzoruje, obenem pa tudi vznemirja, prebuja, hoče pokvarjene odnose izboljšati, tudi odpraviti. Ta njegova opazna humanistično aktivistična sestavina opravičuje izraz »socialni«. Socialni realizem v praksi ohranja prvine realistične estetike XIX. stoletja, kot novoto pa uporablja spoznavno metodo dialektičnega materializma in marksizma. Nekateri njegovi predstavniki so zgodovinski materialisti, njihova slovstvena podoba človeka in družbe je oplojena z revolucionarno humanistično prvino.

5. Pregled tudi pove, da množica predznakov še kako priča, da je bil realizem kot estetski pojem tudi tokrat precej raztegljiv. Raztegljivost je prihajala od tod, ker ga je eden razumel in opisoval kot slovstveni stil, kot pisateljski način, ki producira le naravne oblike življenja in stvari, drugi ga je imel za takšen filozofski odnos do stvari, ki le s pogojem priznava objektivno resničnost (resničnost sub specie aeternitatis), tretji je priznaval dialektično materialistično sovisnost in zgodovinsko prepletenost individualne duševnosti in družbe ali pa izražal in opisoval tako resničnost kot edino pravo »družbeno stvarnost«.

РЕЗЮМЕ

Библиография проблемы показывает, что у Словенцев в период с 1920. по 1940. существует лишь немного принципиальных статей о реализме, а обработка словенской публицистики указывает на то, что описывали реализм все значительнейшие критики и писатели. Особенно выступают следующие точки зрения:

1. Реализм стильно-формальное явление, обоснованное лишь априорной натурой писателя; воля к созданию творческого метода и условия времени и пространства на него не имеют влияния.

2. Католические экспрессионисты под конец своего кризиса решили принять метафизический реализм и его придерживались еще в тридцатых годах. Основой метафизического реализма являются идеалистически трактованные душа и дух. Метафизический реалист понимает материю как «возвышенную материю»; он воспекает ее лишь *sub specie aeternitatis*. Основой их эстетического тезиса является иррационализм; эстетическое и познавательное существо реализма они затуманили многими атрибутами.

3. Католические писатели в 30-ых годах ожили и старый замысел о этически-рациональном реализме, желательном руководителе прежде всего крестьянских повествовательной прозы и драматургии. Они защищали принцип «резвой», воспитательной литературы, помощью которой они хотели вытеснить дезиллюзионизм. Замысел был литературным рефлексом клерикальной идеологии и руралистичной культурной идеологии.

4. Если трое упомянутых концептов реализма вводило писателей от общественно мотивированного человека (первый с априорной натурой и врожденными механизмами в человеческой природе, второй с вечной душой и духовной материей, третий с мнимо простой, но рафинированной идеологической программой), то некоторые марксистские и свободомыслящие публицисты и писатели связывали с действительностью человека как синтез личного и исторического. Они придерживались мнения, по котором был критический реализм 19-го века слишком объективистский, из-за чего он человека и общество отражал и не изменял. На практике такой реализм сохраняет некоторые традиционные элементы реалистической эстетики и принимает познавательный метод диалектического материализма как научную мировоззренческую ориентацию.

PREVZETE PRVINE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (GLASOVI, PISAVA, OBLIKE, TVORBA, BESEDE)*

V slovenskem knjižnem jeziku je sorazmerno veliko iz drugih jezikov prevzetih prvin, deloma že v pisavi in celo v glasovih, precej v oblikah, mnogo pa v besedah, besedotvornih formantih in načinih. S tem v zvezi je več nerešenih problemov, ki so — obenem z zgodovinskimi razgledi po zadevni jezikoslovni literaturi — predmet te razprave.

The Slovene literary language has a comparatively high amount of loan-elements: partly already in orthography or even in sounds, quite a few in forms, and a great many in words, formative elements, and types of word-formation. In this area there are several as yet unsolved problems which are — together with historical surveys of the relevant linguistic literature — the subject of the present treatise.

Prevzete prvine so izraz, ki ga (raje kot tudi možni izraz »neavtohtone prvine«) uvajam namesto doslej rabljenih izrazov tuj in izposojen, v zvezi z leksikalnim inventarjem slovenskega jezika pa tujka oz. izposojenka, med drugim tudi zato, ker pojmovna določitev besednih znamenj tujka oz. izposojenka ni jasna. O tem se je lahko pričati iz naslednjega.

Slovenska slovnica štirih avtorjev, ki se nekako opira na Breznika,¹ glede izposojenk trdi, da so v starini prevzete besede, ki jim je jezik

* Referat za VII. kongres Zveze SDJ, Beograd 1972.

Osnutek te razprave je predavanje Neavtohtone prvine slovenskega knjižnega jezika za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, julija 1971 (prim. šapirografirani natis v publikaciji VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1971, 15. str.). Ista snov je bila obširneje obravnavana v 9 radijskih predavanjih od oktobra 1971 do junija 1972.

¹ Prim. O tujkah in izposojenkah, Dom in svet (dalje DS) 1906, 149—154. Str. 149: »Da dobimo potrebnih načel, moramo ločiti vse neslovenske besede v dve vrsti: prvič so besede, ki si jih je izposodil preprosti narod, občujoč sè sosedi ter jih vzel za svoje, ko jim je tuje zvoneče glasove spremenil v bližnje domače, to so izposojenke. Te pišemo v knjigi v domači obliki, zato moramo postaviti zanje načelo, ki ga vsi priznavajo: *izposojenke po domače*. V drugo vrsto moramo dati vse one besede, ki jih rabimo navadno v znanstvu, v tehniki in sploh v omikanem svetu ter jih pozna le tisti, ki je zvedel za nje po izobrazbi, po kakršnikoli že. To so pa tujke e./... Te pišimo po načelu/*tujke po tuje*.« — Str. 150: »Skrabcu (Cv. 21. 11.) so izposojenke še besede kot *admiral, eventualno, normalen, plural, violončel*.« Breznik še pripominja, da

že dal domačo glasovno obliko, govori pa jih ljudstvo. Za sposojenko bi bila važna torej predvsem starost prevzema, tj. nekako še pred naselitvijo Slovencev v alpskem in prialpskem svetu in kratko dobo za tem, nato domača glasovna oblika (in pač tudi oblikoslovna) ter razširjenost med ljudstvom. Po tej odločitvi bi bile razen tega vse sposojenke neslovanskega izvora (Breznik bi take izposojenke imenoval ljudske tujke). Poleg takih starih sposojenk pa bi imeli še mlade sposojenke, večji del izposojene iz nemščine, ki so deloma neprilagojene oblikoslovnim lastnostim slovenskega jezika (prim. *žleht ali fajm*) »in niso vredna in potrebna sestavina« našega jezika. Tretja vrsta sposojenk so tako imenovane slovanske sposojenke, tj. besede iz »slovanskih jezikov, presa/jene/ v slovenski knjižni jezik«.²

In kaj so tujke? Po istem viru so to »/m/lade besede, sprejete zlasti iz klasičnih in romanskih jezikov ter iz angleščine. Vstopajo s tiskano besedo, niso ljudske in se ne ravnaajo po slovenskih glasovnih zakonih. Zanje je značilno, da so mednarodne kulturne besede, prinaša jih nagli razvoj znanosti in tehnike. Najbolj rabljene prehajajo iz časnikov tudi v ljudski jezik.«³

S tako definicijo sposojenk in tujk se je težko sprijazniti že zaradi tega, ker je nekonsistentna; tako se npr. pravi za tujke, da niso ljudske, hkrati pa da najbolj rabljene prehajajo v ljudski jezik. Komaj se bomo strinjali z mislijo, da tujke prihajajo med ljudi le iz časnikov, ne pa npr. tudi neposredno s predmetom (primerjaj besedo *najlon*, *džip*, *džez*). V kakšnem smislu je mlada beseda *arthritis*? In kakšnih slovenskih glasovnih zakonov ne upošteva npr. beseda *avto*? Zakaj poimenovati prevzete besede iz nemščine drugače kot tiste iz angleščine ipd.

Izraz *prevzeto* se nanaša enostavno na vse, kar je v slovenski knjižni jezik prišlo od drugod — iz drugih jezikov, npr. germanskih,

so Bežku (LZ 1892, 114) tujke samo besede tipa *Collegium Marianum*, tj. »v deblu in končnici nespremenjene«. — Prim. še Breznikovo razpravo iz Casa 1909, *Slovanske besede v slovenščini* (tudi kot posebni odtis, 46 str.). Tu na začetku dokaj obširno razpravlja tudi o adaptaciji prevzetih besed sploh. — Breznikovo pojmovanje prevzetega ima modificirano že S. Bunc (Tujke v slovenskem knjižnem jeziku, (Jezik in slovstvo (dalje JiS) 1964, str. 58—62) tako: Izposojenke: »Besede, ki jih je naša živa govorica tako predelala in svojim prinačila, da zvenijo navadnemu človeku čisto domače in da jih utegne le strokovnjak ločiti od prave dediščine stare slovanščine.« Tujke: »Besede, ki jih ne presnavljamo več po zakonih našega jezika, ampak jim puščamo osnovno obliko popolnoma ali domala nespremenjeno.« Na splošno o prevzetih prvinah: Slovenski jezikovni priručnik za tehnike, Lj. 1969, str. 42—73. — J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik (dalje SKJ) 4, Lj. 1970, str. 122—142. — Prim. tudi F. Bezlaj, Eseji o slovenskem jeziku, Lj. 1967, zlasti str. 28 in sl.

² Vse navedene po izdaji 1964 (dalje Ss 1964), str. 125, 126 in 127.

³ N. m., str. 128.

grškega, latinskega, romanskih, slovanskih itd., pa celo iz slovenskih narečij, ki niso podlaga slovenskemu knjižnemu jeziku. (Za poslednje prim. iz prleškega narečja besedo *gostüvanje*, iz koroškega *dečva*, v pomenu »dekle«, iz primorskega oz. severozahodnega *čeča*, prav tako »dekle«.) V tem smislu so za slovenski jezik prevzete tudi besede kot *cerkev*, *hiša*, *kmet*, *vin*, *kotel*, *brajda*, *križ* itd.

Vendar nikakor ne more biti naš namen, da bi prevzete prvine obravnavali v tej brezbrežni širini, saj bi se v okviru dovolj širokega obdobja skoraj moralo postaviti vprašanje, kaj pa potem v slovenski jezik ni prevzeto oziroma kaj je prvotno naše. Svoje obravnavanje prevzetega bomo torej omejili zlasti na tiste primere, ob katerih v kakršnikoli obliki še čutimo neavtohtoni izvor, to pa bodisi na podlagi neprilagojenosti strukturnim lastnostim posameznih plasti slovenskega knjižnega jezika (npr. glasovne, naglasne, pisne, oblikoslovne, pomenske, skladijske, slovanske) bodisi na podlagi posebne stilistične zaznamovanosti nasproti domačim (ali podomačenim) vzporednicam. Takih prevzetih jezikovnih prvin pa, ki so danes jezikovno in stilistično neopazne sestavine našega knjižnega jezika, načeloma ne bomo obravnavali.

Izraz prevzeto se s tradicionalnima izrazoma izposojenka in tujka ujema torej le v toliko, da zajema pretežno prvotno neslovenske besede (in sploh prvine katerekoli plasti jezikovnega ustroja), ni pa načelno važno, kdaj je taka prvina bila sprejeta in iz katerega jezika, tj. slovanskega ali neslovenskega ali celo iz narečja.

I

O prevzetih p i s n i h prvinah slov. knj. jezika se je pisalo že veliko.⁴

Kot je znano, ima slovenska abeceda za zapisovanje 29 fonemov. slov. knjižnega jezika le 25 črk: i u e o a — v m n r l j — p/b t/d k/g s/z š/ž — c č f in h. Črki *i* in *u* zaznamujeta prednji in zadnji samoglasnik najvišje lege, črki *e* in *o* samoglasnike srednje lege, tj. ozka in široka *e* in *o*

⁴ Jože Toporišič: Popravljen slovenski slovar. JiS 1965, 209—217, poglavje Pisava tujih lastnih imen in tujk, str. 213—215. — Mesto tujk in tujih lastnih imen v glasovnem, pravopisnem in sklanjatvenem sistemu slovenščine; radijsko predavanje l. 1966, natisnjeno v: Jezikovni pogovori II, CZ, Ljubljana 1967, str. 142—148. — Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom, JiS 1969, str. 184—190, zlasti poglavje Besede iz narečij in tujih jezikov v knjižnem jeziku, deloma tudi Pisanje skupaj in narazen sestavljenih besed. — Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v slovarju slovenskega knjižnega jezika I. Radijska predavanja 1970/71, natis: Slavistična revija (dalje SRL) 1971, 55—75, 222—229. — Vsiljen stič z Ioannesom Gradišnikom ali tuje proti domačemu. Tedenska tribuna (dalje TT), 10. 12. 1970, str. 3. Nadaljevanje te polemike: TT 17. 12. 1970, str. 9; 13. I. 1971; 20. I. 1971. —

ter polglasnik *a*, črka *a* pa srednji samoglasnik najnižje lege. Črki *i* in *u* izjemoma zaznamujeta tudi glasova *j* in *u* (npr. *bo imela, nauk*), črka *v* poleg *v*-jevskih glasov tudi *u* (npr. *črv, vtem*), črka *l* pa poleg lateralnega jezičnika (*lipa*) še glas *u* (npr. *dal, pral*) ali celo *u* (*potrl*). Samo glas *dž* zaznamujeta dve črki.

Glede soglasniških glasov veljajo na sploh pravila, da jih v morfemih pišemo zmeraj le tako, kot jih izgovarjamo pred samoglasnikom, torej *zid* z *d* na koncu, ker govorimo *zida*, *svatba* s *t* pred *b*, ker govorimo *svata*, *siv* z *v* na koncu, ker govorimo *siva*, *bel* z *l* na koncu, ker govorimo pred samoglasnikom *l*, tj. *bela*. Itd. Izjeme od tega pravila so: pisava besed tipa *volk, žolna* z *l*; predlog *s* pred nezvenečimi soglasniki namesto *z*, kot ga pišemo pred samoglasniki (in sploh zvenečimi soglasniki), š na koncu osnov pred priponami *-ki* (*moški*), *-tvo* (*moštvo*), *-tven* (*moštven*) ipd., čeprav sicer pred samogl. pišemo *ž* (*moža*), *m* pred pripono *-ba* (*shramba*) proti siceršnjemu *n* (*shraniti*), *-sti* in *-st* v nedoločniku (*lesti, lest*), čeprav sicer pišemo *z* (*lezem*).

Sploh lahko rečemo, da se v slovenskem knjižnem jeziku en glas načeloma zaznamuje z eno samo črko (izjema je *dž*); dogovorjeno imamo tudi pisavo skupaj, ko gre za besedo, in kategorije, ko posamezne besede pišemo z veliko začetnico. In še to in ono v zvezi s podajanjem skladenskih pojavov v pisavi (velika začetnica na začetku samostojnega stavka).

To so načela slovenske pisave. Dolga stoletja so v glavnem veljala ne le za zapis domačih besed, temveč tudi sploh za vse v slovenski jezik prevzete besede (lastna imena za enkrat puščamo ob strani).⁵

O tem se lahko prepričamo na primer iz znane Cigaletove Znanstvene terminologije,⁶ ki piše npr. *kabala, kabinet, cezura, analiza, koeficijent* ipd. — Opaža pa se vendarle že tu neka težava: po izvoru latinske pisne zveze tipa *i + V* (*V* zaznamuje samoglasnik), kar se v slovenskih ustih

Slovenski knjižni jezik, četrta knjiga, Ljubljana 1970, Poglavlje Pisava in izgovor tujk, str. 140–141. — Slovenščina in zemljepis. O pisavi zemljepisnih imen v Velikem atlasu sveta. Delo (dalje D) 1971, 16. 42. — Zemljepiščeva slovenščina, D 1972, 7. 1. — Jakob Rigler: H kritikam pravopisa, pravo-rečja in oblikoslovja v SSKJ, SRL 1971, 453–462, z navedeno drugo literaturo v zvezi s kritiko SSKJ. Iz starejše literature: Anton Breznik, Ocenjevalec Slovenskega pravopisa. Slovenec 1963, 262, str. 5; 263, str. 5; 265, str. 5; 266, str. 5; 267, str. 5; 269, str. 5; 272, str. 5 (z ustrezno literaturo). — Stanislav Škrabec, Nekoliko slovnice za poskušnjo, poglavje O pisanju tujih besed, zlasti lastnih imen. Jezikoslovni spisi (dalje JS) II, Ljubljana 1921, str. 19–27 (prvič natisnjeno v Cvetju z vertov sv. Frančiška (dalje CF) 1893, šte. 6 in 7.

⁵ V prevzetih besedah iz latinščine se je vendarle upoštevala premena nezvočnikov v izglagolskih samostalnikih tipa *agirati* → *akcija*.

⁶ Izšla l. 1880.

glasi kot $i + j + V$, se včasih kar ohranjajo; tako se poleg *kalcij* ali *koeficijent*, *Azijan*, *aksijom*, *dijamant*, *diferencijal*, *apatija* nedosledno pišejo *kolonialen*, *diafragma*, *diluvialen* ipd.

S. Škrabec je pisal po načelih za navadne slovenske besede, npr. tudi *hijat*. Utemeljeval je to takole: »Slovenščina tujim besedam ni naklonjena kaker npr. nemščina, zlasti pa se ne kaže deržati v deblih izvirnega, tujega pravopisa, ko morajo končnice slovenske biti. Pisatelji tudi ne smejo misliti, da bi se imel naš narod učiti vseh raznih evropskih pravopisov, da bo mogel tuje besede, zlasti lastna imena prav brati. /.../ Vsaj v knjigah in časnikih prostemu narodu namenjenih naj se torej tuje besede, zlasti tuja lastna imena po izreki pišejo; v oklepkih naj se pristavi tudi v izvorni pisavi, ako tisto ime ni sploh znano. Pa da ne bomo imeli brez potrebe dveh raznih načinov, bi bilo najbolje, da bi se vselej in povsod pisalo po izreki, saj sicer tudi izobraženi bravci kaj pogostoma ne zadenejo prave.«⁷

Že čez slabo desetletje pa se je, v glavnem po zaslugi A. Breznika, začelo vse bolj uveljavljati načelo, da je treba grško-rimske in zahodno-evropske prevzete besede pisati tako, kot se pišejo v izvirnem jeziku. To stališče je Breznik v izredno ostri obliki formuliral l. 1906: »Nagibajmo se k originalu, ne od originala stran! Ne tujk sprejemati in potvarjati, ampak jih hraniti — če že ne popolnoma, vsaj, kolikor se največ dá — v njih tuji obliki. Znanstveno najbolj opravičeno in najpametnejše bi seveda bilo, z avreči sedanje načelo ter /.../ pisati tujke s tujimi črkami! Vsak, ki bi temu resno ugovarjal, bi se s tem izdal, da ne ve, kaj je tujka. Tujke niso za vsakdanjo pisavo in ne za vsakega človeka! Njih raba bi morala biti jako redka. Služiti nam morajo le v znanstvu, tehniki in podobnem ali v kaki posebni stvari, za katero nimamo izraza. Kdor piše tujko tam, kjer z domačo besedo pošteno izhaja, potiska domačo besedo v kot in daje čast tujki! Po pravici se pritožujemo, da v današnjem času ne zna že nihče več v domačem jeziku govoriti. Ali bi ne zajezili njih povodnji s tem, če bi jih v tuji obliki pisali, ter ljudem bolj odtujili? Vsaj preprosti človek, ki ne ume tistih tujek, ki jih piše, bi jih pustil pri miru. /.../ V posebni meri velja to za tujke, sprejete iz modernih jezikov. Za te moramo z vso odločnostjo zahtevati, da se pišejo v tuji obliki, ker nam ne služijo za potrebo, ampak skoro samo za parado. Če se kdo hoče postavljati z njimi, ga ne zavidamo, a to hočemo od njega, da jih rabi v tuji obliki, da ne dela zmešnjave tistim, ki jih ne razumejo. /.../ O sancta simplicitas, si mislim, ko slišim preproste ljudi govoriti o zlobnih »kli-

⁷ Nekoliko slovnice za poskušnjo, n. m., str. 19–20; CF XII, 1893, št. 6 b.

kah« (clique) hribovskih odbornikov; privoščim jim, če jih doleti poštena »blamaža« (blamage), in ljudje imajo prav, ko pravijo, da jih bodo »bojkotirali« (boycottirati) itd. Nikdar bi se ne bil »niveau« naših kravjih dekel in trdih kmetiških mož tako povzdignil, ako bi moderne tujke pisali v tuji obliki! Pišimo vendar tujke drugače nego domače in vdomačene besede, da bo ljudstvo ločilo tuje od domačega!⁸

Kakor navedek jasno kaže, izvira Breznikov odpor zoper podomačeno pisavo prevzetih besed iz purističnega odnosa do besed tujega izvora. Ta odpor je le deloma upravičen, popolnoma neupravičeno pa je zaradi tega komplicirati pisno podobo slov. knjižnega jezika; vsakomur je jasno, kako malo resnična je npr. Breznikova misel, da bi nam bile besede iz modernih jezikov (še manj pa grško-rimskega izvora) nepotrebne.

Ta zgrešena načela, porojena sicer iz goreče ljubezni do slovenske besede, je začel nato Breznik tudi uveljavljati, zlasti v slovenskem pravopisu, ki ga je izdajal. Iz pravil svojega Slovenskega pravopisa 1920 je izpustil Levčevo poglavje o slovenski abecedi (v slovenski pravopis se ni vrnilo do današnjega dne), kjer je bilo izrecno formulirano: »Tujih črk *ch, ph, q(u), rh, x, y* ne rabimo v slovenščini; nadomeščamo jih s *k (h), f, k(v), r, t, ks, i*.⁹ To je veljalo za občna imena in za grško-latinska lastna; zlasti romanska in germanska lastna imena pa so se seveda pisala tudi s temi znamenji. V Slovenskem pravopisu 1920 je Breznik svoje stališče o pisavi prevzetih besed uveljavljal le v citatnih besedah (*à la* (fr) — *a posteriori* (modroslovno), *atelier* (fr) delavnica), močneje pa v Slovenskem pravopisu 1935, kjer je že prva beseda, in sicer necitatna, pisana po tuji pravopisni navadi (*abbé abbéja*). Na isti strani najdemo še *abiturient, abreviatura, adagio* (adverb), *ad hoc* (lat.), poleg *adijo, adjutum, adjutant*. Ogromna večina besed pa je vendarle še pisana po pravilih za zapisovanje avtohtonega besedja.

Breznik je s svojimi stališči odprl pot tuji pisavi nelastnoimenskih, tj. občnih imen ali besed v slovenskem knjižnem jeziku; z zelo verjetnim vplivom na sestavljalca grško-slovenskega slovarja, Antona Doklerja,¹⁰ pa je sopovzročil nedomačo pisavo grških in latinskih imen, kar je postalo posebno očitno, po Sovretovi zaslugi, v Slovenskem pravopisu 1962. — Novi slovar slovenskega knjižnega jezika piše prevzeto besedje v ve-

⁸ O tujkah in izposojenkah, DS 1906, 149—154.

⁹ Fran Levec, Slovenski pravopis, 1899 (dalje SP 1899), § 6, str. 5—6.

¹⁰ Grško-slovenski slovar. S sodelovanjem dr. A. Breznika in dr. Fr. Jeréta, profesorjev knezoškofijske gimnazije v St. Vidu, sestavil Anton Dokler, profesor C. kr. I. državne gimnazije v Ljubljani. Ljubljana 1915. Prim. zlasti VII. stran uvoda, kjer se kot zagovornik izvirnega pisanja lastnih imen navaja dr. Josip Tomišek (*Antibarbarus* 1910, 47—60, tj. poglavje Pisava tujih, posebno latinskih in grških imen v slovenščini).

čini primerov po slovenskih pravopisnih zakonih za domače besede, vendar pogosteje brez potrebe tudi tako kot v jeziku, iz katerega take besede prihajajo (prim. moja že navedeno kritiko tega slovarja).

Osebnostno stojim na stališču, da bi bilo za slovenski knjižni jezik najenostavneje pisati prevzete besede po pravilih za zapis navadnih slovenskih besed in da bi se to dalo z lahkoto tudi uresničiti, ko ne bi bilo prav zagrizenih privržencev Breznikovega načela.¹¹

Kakšna korist pa se nam obeta od pisave po tujih pravopisih? — Njeni zagovorniki menijo, da slovenskega človeka odvrača od rabe tujk in ga spodbuja, da bi zanje našel ali skoval domač izraz; da je slovenskemu okusu primernejša, in sicer do te mere, da imajo npr. prevajalci podomačeno pisavo za nekulturno ali celo barbarsko; da so je pač vajeni, zlasti iz zahodnoevropskih jezikov, pa tudi iz daljšega domačega izročila.

Misel o tem, da bomo tujke iz našega jezika pregnali s tem, da jim bomo ohranjali tujo pisno podobo, je tako očitno naivna, da je sploh ni treba zavračati. S tujo pisavo v večini zares dosežemo le neprimeren izgovor ali nerazumevanje (ljudje npr. po črki govorijo *vekend* ali celo *jaz*, dostikrat pa prav zaradi tuje pisave ne vedo, za kaj gre).¹²

Pa argument o okusu? Tu gre za kompleks manjvrednosti in za nepremišljeno posnemanje tega, kar imajo drugi, tj. na Zahodu. Če je dana pisava vseh angleško govorečim, mora biti tudi nam! — Toda slovenski slovarji tujk¹³ kažejo, da so se naši predniki odločili imeti v tem svoj prav, zato so načeloma vse sprejete besede pisali po domače, in se velika večina še sedaj tako piše. Potemtakem je pregrešek proti dobremu slovenskemu okusu ravno pisava po tuje, ne po domače. In v sporu z našim izročilom so tisti, ki bi radi, da se prevzete besede ne bi pisno domačile. S tujo pisavo so začeli odtujevati že latinska in grška lastna imena in množico zemljepisnih imen, ki smo jih imeli že podomačena.¹⁴

¹¹ Prim. moja oceno novega slovarja slov. knj. jezika in zlasti polemiko z glavnim reprezentantom Breznikove smeri, Janezom Gradišnikom (lit. navedena zgoraj v točki 4). Odpor zoper t.i. fonetično, tj. fonološko pisavo, živi zlasti med nekaterimi prevajalci, zbirajočimi se zadnje čase okrog občasno izhajajočega šapirografiranega glasila Mostovi. Podrobna literatura o tem je zbrana v Riglerjevem sestavku H kritikam ..., cit. zgoraj v točki 4, obj. v SRL 1971, št. 4, 1972, št. 2.

¹² Kot citira v svoji knjigi J. Paternost, se na ljubljanskem trgu l. 1967 nista sporazumela branjevka in kupec: on je želel *grejprut*, ona pa je prodajala *grape fruit* (tako je pisalo na tablici). Tudi zveze med *džez* in *jazz* še zmeraj marsikdo ne vzpostavi. In zakaj bi bilo tujko lažje spodrinuti z domačim izrazom, če je pisana po tujem pravopisu?

¹³ Najobsežnejšega je sestavil *France Verbinc*: Slovar tujk, CZ, Ljubljana, 2. izd. 1970, 770 str.

¹⁴ Če bo šlo tako naprej, se kmalu ne bomo več smeli voziti *na Reko*, ampak samo še *v Rijeko*, če ne celo *u Rijeku*, kmalu bo napaka tudi *Pariz*, ker Francozi vendar pišejo *Paris*.

Argument o navadi. To tujčevanje v pisavi sploh ni tako staro. Razen tega pa veljajo poleg načela dvomljive udobnosti za prevajalce in pisce v jeziku še druga, npr. načelo ustreznosti duhu jezika, gospodarnosti, izročila. Zato tudi zavračamo zgledovanje po tujih jezikih. Probleme slovenskega jezika naj si rešuje slovenski jezik sam, brez varuštva velikih zahodnoevropskih jezikov in njihovih slovenskih prevajalskih in dendijskih apostolov. Priznati mu moramo samosvojost tudi v tem.

II

Pri prevzetih glasoslovnih prvinah¹⁵ slovenskega knjižnega jezika se omejujem predvsem na glasove, tj. samoglasnike in soglasnike. Slovenski glasovi so razviti iz skupne praslovanske dediščine, zato ni nič čudnega, če mnoge izmed njih nahajamo tudi v drugih slovanskih jezikih, zlasti seveda v nam najbližjem, hrvaškem. Vendar lè imamo glas, ki je k nam prišel s prevzetimi besedami in se utrdil na dotlej praznem mestu našega soglasniškega sestava: to je glas *dž*, zveneči parni šumevec h glasu *č*. Imamo ga v besedah kot *Madžar*, *džungla*, *džéz*, *džém*, *džin*, *džip*, *bridž*, *džamija* ipd. Ta glas je v slovenskem knjižnem jeziku pravi fonem, tj. z njim je v t.i. besednih parih z najmanjšo možno glasovno razliko mogoče razločevati pomen: npr. *džéz* (vrsta glasbe) proti *éz* (prislov) ali *džém* (vrsta marmelade) proti *ém* (npr. *po čem*), ali *džin* (vrsta alkoholne pijače) proti *čin* (stopnja pri vojaki), ali končno *džipka* (majhna *džipa*) proti *čipka* (po Slovarju slovenskega knjižnega jezika »luknjičast okrasni izdelek iz sukanca«).

Besede z glasom *dž* prihajajo k nam ali iz madžarščine ali iz srbohrvaščine (oz. z njunim posredovanjem) ali pa iz angleščine (ali z njenim posredovanjem) ipd. V (pol)pretekli dobi smo se tega glasu otepali, kolikor se je le dalo. Tako je, že veliko prej, naše ljudstvo prvotni *džep* poenostavilo v *žep*, pozneje pa naš meščanski svet *pidžamo* v *pižamo*, še sedaj se govori tudi *menežer* namesto in poleg *menedžer*. Vendar se je s časom čut za tujost tega glasu izgubil, in tako beseda *Madžar* ni bila spremenjena v *Mažar*, poleg *pižama* se govori tudi *pidžama* — zamenjati besede *džungla* ali *džamija* ali *džem* ali *džip* in podobne z besedami *žungla*, *žamija*, *žem*, *žip* pa, kolikor vem, menda niti poskušali niso nikoli. Tako je torej glas *dž* postal neopazen del glasovnega inventarja slovenskega knjižnega jezika.

¹⁵ Glede literature prim. zgoraj pod točko 4. Dodati je še: *A. Breznik*, Slovanske besede v slovenščini, zlasti str. 17—19, *Cas* 1919, poseben odtis istega leta, 46 str. — *Jože Toporišič*: Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962. JiS 1962/63, str. 138—143, 167—173, 206—211, zlasti str. 142—143, 172, 210—211.

Kot nekak odmev nekdanjega zavračanja glasu *dž* pa je deloma še živo odklanjanje domačega pisanja glasu *dž* s črkama *d* in *ž*. Tako opazam odpor proti domačemu pisanju besede *džez*, medtem ko se beseda *džudo* po pisavi tudi govori *judo*. Podobno nepotrebno zavračanje podomačene pisave kot pri *džezu* imamo še pri besedi *džentlemen*, ki jo po angleščini trdovratno pišejo *gentleman* v precejšnji meri prav tudi zaradi »nedomačega« *dž*.

Medtem ko je glas *dž* danes nepogrešljiv del slovenskega glasovnega sistema, pa je docela drugače z množico glasov, ki nam jo zlasti pod vplivom nepodomačene pisave nekaterih slovenskih besed, posebno pa tujih lastnih imen, vsiljujejo posebno nekateri napovedovalci, reporterji in dopisniki slovenskega radia in televizije. Tako se sem ter tja sliši izgovor *uiski* namesto slovenskega *viski*, da lastnih imen posebej niti ne omenjam: skoraj redno slišimo izgovor *uošingtən*, *premje hiθ/his* ipd. namesto slovenskega *vašington* ali *vošingtən*, *premje hit* ipd.

Ali napovedovalcem, reporterjem in dopisnikom slovenskega radia in televizije kdo daje instrukcije za tak napačen izgovor ali pa si kar sami prikrajajo merila zanj, ne vem,¹⁶ moja večkratna opozorila pa tudi niso zalegla, morda prav zaradi tega, ker so bila povedana neopazno. Vprašati pa se moramo še, ali se to napačno početje, tj. izgovorjava po jeziku, iz katerega beseda prihaja, morda opira na kak jezikovni nazor, morebiti celo formuliran ali vsaj implicitno dan v kakem našem vidnejšem jezikoslovnem delu.

Človek bi pričakoval, da bo kaj takega našel najprej v Slovenskem pravopisu,¹⁷ ki obsega tudi pravorečje. Vendar v uvodnem (teoretičnem) delu tega priročnika ni posebnega poglavja o izgovorjavi prevzetih

¹⁶ Vodja napovedovalcev ljubljanske RTV je v D (20. V. 1972) zapisal, da se napovedovalci pri tem ravnaajo po internem priročniku, ki so ga sestavili F. Jakopin, dr. J. Orešnik in dr. M. Skubic — rusist, germanist, romanist. (Seveda take stvari spadajo v kompetenco slovenistov!) — F. Jakopin, npr., piše v tem priročniku, da se ruska imena in naslovi v slovenskem besedilu lahko tudi le »deloma prilagodijo slovenskemu glasovnemu sistemu« in v tem smislu navaja izgovor *Trenjof* za rus. pisano *Trenev*, dopušča akanje, nasprotje mehko/trdo pri soglasnikih; v imenih iz poljščine dopušča nosni izgovor, nasprotje trdo/mehko, trojni *l*, razliko med *i* in *y*, *ń*; v čeških imenih *ř*, dolžine na samoglasnikih, mehke *t*, *d*, *n*; v makedonskih imenih izg. *k'* in *ǰ*, v madžarščini zelo palataliziran *d* namesto *dž* ipd. — J. Orešnik se v svojem delu priročnika samo izjemoma ozira na slovensko knjižno adaptacijo tujega glasovja; za (povsem poslovenjen/o/ angleščin/o/« priporoča namesto *θ* in *δ* slovenska *t* in *d*. To je tudi edini primer upoštevanja slovenskega knjižnega izgovora besed, ki v slov. prihajajo iz angleščine. Sicer je npr. za besedo *Churchill* naveden izgovor *'čecil*, *Buick* je podan kot *bjuik*; Slovenci pa prvo dejansko izgovarjamo *Cerčil*, drugo pa *bujk*. — M. Skubic pa slovenščine sploh ne upošteva in pač predvideva (kot tudi Orešnik skoraj brezizjemno), da bodo Slovenci izgovarjali vsa tuja lastna imena tako, kot se izgovarjajo v ustreznih jezikih!

¹⁷ Zlasti seveda v izdaji iz l. 1962.

besed. Pač pa najdemo že v uvodu primere za izgovor slovenskemu knjižnemu jeziku neznanih glasov: tako je na str. 67 za francosko pisani *Lisieux, Montreux* — v francoskem izgovoru je to *lizjō, mōtrō*, podan slovenski knjižni izgovor *lizje*; enako še *lizjejski, montre, montrejski*, in ne francoski *lizjōjski, mōtrō, mōtrōjski*. Temu se jezikoslovno pravi: tuji labializirani prednjejezični samoglasniki se v slovenskem knjižnem jeziku podajajo kot ustrezni nelabializirani, torej se *ō* zamenjuje z *e* ipd. Slovenski pravopis 1962 žal na drugem mestu (str. 68) ni bil dosleden in je za pisano *führer* in *menu* podal izgovor *fürer* in *menü* nam. pričakovanega pravilnega *firer, meni*, kakor se to pri nas normalno izgovarja.

Tako torej v Slovenskem pravopisu 1962 ni enotnosti: na eni strani *lizje* in podobno namesto *lizjō*, na drugi *menü* in podobno namesto *menī*. — S primeri je v SP 1962 posredno tudi povedano, da se francoski nosni samoglasniki prenašajo v slovenščino kot ustni samoglasniki + *n* ali *m*: npr. za pisano *Montreux*, v francoski izgovorjavi *mōtrō*, je zabeležen slovenski izgovor *montre*, za pisano *Nantes* s francoskim izgovorom *nāt*, slovensko *nant*, za pisano *conferencier*, franc. izgovor *kōferasje*, slovensko *konferansje*; in tako še za *Cambrai*, francoski izgovor *kābre*, slovenski *kambre* ter za francosko pisano *fin de siècle* s francoskim izgovorom *fēdasjekl*, slovensko *fendāsjekl*. Pri prenašanju francoskih nosnikov v slovenski knjižni jezik po načelu ustni samoglasnik + *n* ali *m* je torej že Slovenski pravopis 1962 popolnoma enoten in dosleden.

Vsaj na prvi videz take enotnosti žal spet ni pri prenašanju angleškega širokega *o* v slovenski knjižni jezik: na str. 67 imamo namreč pisano *all right* podano z *olrajt*, na str. 69 pa *crawl* kot *kraul*, čeprav slovar angleškega jezika (veliki Webstrov npr.) za obe besedi navaja isti izgovor, tj. široki *o*. Tu gre torej za neenotnost pri podajanju istega glasu, pač na podlagi različnega dejanskega izgovora pri nas doma: v slovenščino sprejeta beseda *kravl* ima *a*, citatna beseda *olrajt* pa *o* za angleški široki *o*.

Slovenski pravopis 1962 daje torej na splošno dovolj enotne in slovenskemu knjižnemu jeziku ustrezne primere za prenašanje tujih glasov iz besed, prevzetih v slovenščino. Zato njegov uvodni del nikakor ni mogel biti spodbuda za omenjeno tujčenje v izgovoru prevzetih besed. Ker pa na žalost v uvodu pravopisa ni bilo popolne enotnosti in doslednosti obravnave (prim. *lizje proti menü*), zlasti pa zato, ker v uvodu ni bilo obdelano vprašanje, kako v slovenščini podajamo angleški predsamoglasniški dvoustnični *u*, je v slovarskem delu Slovenskega pravopisa 1962 prirejevalec črke dvojni *m* angleški dvoustnični *u* podajal namesto z slovenskemu knjižnemu jeziku ustreznim ustničnozobnim *o* kar z angleškim

dvoustničnim *u*; iz angleškega slovarja je torej enostavno prepisal izgovor *uiski*, *uikend*, *uestern*, namesto da bi ga bil adaptiral v *viski*, *vestern*, *vikend* (enako še *uilson* namesto *vilson*), kakor se v knjižnem jeziku pri nas v resnici govori. Zmotil se je samo pri besedi *Worcester*, ki ji je zapisal slovenski *v*, tj. *vuster*, namesto angleškega *uuster*.

To tujo izgovorjavo sem kritiziral že takoj po izidu novega pravopisa, leta 1963 v *Jeziku in slovstvu*, in mislim, da gre tistim besedam zasluga, če je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika sedaj zapisano, v slovarskem delu te zajetne knjige pa tudi uveljavljeno enotno, z vseh strani upravičeno načelo, da je »/i/zgovor tujk in narečnih besed /.../ podan po glasovnem sistemu knjižnega jezika«. ¹⁸ V tem pa, kot znano, ni ne labializiranih samoglasnikov (npr. *ü* ali *ö* — v slovarju se za prvega navaja npr. primer *firer*) ne nosnikov (*õ*, *ê* ipd.), pa tudi ne dvoustničnega *u* pred samoglasnikom (tip *uiski*) in seveda tudi ne zvenečega parnega soglasnika na koncu besede (tip *džez* ali *vikend*) ali samega polglasnika namesto polglasnika in *r* (tip *sər* za angleško variantno izgovorjavo *sə* poleg *sər*).

V slovenski knjižni jezik prevzete besede torej izgovarjamo z glasovi navadnih slovenskih besed; zato je, zlasti po izidu prvega zvezka Slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki je v tem pogledu nesporno normativen, tuji izgovor tudi formalnopravno nezakonit oz. nepravilen in bi ga morali tudi na radiu in televiziji, kolikor ga gojijo, in videli smo, da v precejšnji meri, spet opustiti. S tem bo postala slovenska govorjena beseda teh dveh naših za množično obveščanje najvažnejših občil ne le manj afektirana in s tem bolj naravna, ampak tudi pravilnejša in bolj kulturna; saj sedaj marsikateremu napovedovalcu, reporterju ali dopisniku izgovor tujih glasov dela očitne preglavice. (Poleg tega je tak izgovor nedosleden, ker npr. upošteva »medzobni« *t*, ne pa ravno tako opaznega pridišnega izgovora nezvencih zapornikov ali npr. nemškega polglasniškega izgovora izglasnega *-e* ipd.)

Je pa neka stvar, ki jo je pri tem še dolžno razčistiti naše jezikoslovje, oz. glede nje zavzeti enotno stališče. To je glede tako imenovanih citatnih besed (in seveda besednih zvez in stavkov), kot jih imenujemo v novejšem času. Zarodek pojma citatna beseda je v bistvu podan že v Slovenskem pravopisu 1962, ¹⁹ kjer je zapisano, da nam »predvsem (tuji) prislovi, medmeti, pritrdilnice /.../ veljajo kot kratki citati«, istega ranga pa so »tudi samostalniki, ki jih rabimo navadno samo v prvem

¹⁸ 1970, § 177, str. XXIV.

¹⁹ § 70, str. 67.

sklonu«; za primer se navajajo *deus ex machina, don Kihot, fait accompli, faux pas, madame, lady* ipd.

Poimenovanje »citatna beseda« z določitvijo pomena se pojavlja v mojem sestavku Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom.²⁰ Tam so mi citatne besede oz. citatni izrazi v slovenskem knjižnem jeziku »/b/esede, ki obdržijo za slovenski knjižni jezik neobičajno glasovno podobo«. Dodal sem, da bi »/c/itadne besede kot take kazalo v slovarju tudi označiti«.²¹

Novi slovar slovenskega knjižnega jezika citatnosti žal ni zaznamoval, deloma pa je spremenil tudi definicijo citatne besede (»beseda iz tujega jezika ali iz narečja, ki se uporabi v kakem knjižnem jeziku v izvorni obliki«).²² Poleg tega je ta slovar za citatne besede v uvodu presplošno zapisal naslednji stavek: »Če pa velja beseda v tuji pisni obliki za citatno besedo, se lahko izgovarja tudi po glasovnem sistemu jezika, iz katerega je prevzeta.«²³ — Kako naj bi uporabnik slovarja vedel, ali je tuje pisana beseda citatna ali ne, če si tega ne upa povedati (ali ne zna povedati) niti Slovar slovenskega knjižnega jezika?

Mislím, da so prav zaradi tega zagovorniki tujega v slovenskem knjižnem jeziku začeli pojmovati prav vse ali skoraj vse po tuje pisane besede kot citatne in jih potem v skladu s svojim pojmovanjem prednosti tujega pred domačim začeli tudi izgovarjati »po glasoslovnem sistemu jezika, iz katerega /so/ prevzete«.

V svoji kritiki Slovarja slovenskega knjižnega jezika sem zato ločil prave citatne besede od na pol citatnih: prave citatne so »tiste, ki imajo enako pisavo in izgovor (ter naglas) kot v svojem izvornem jeziku«, pa tudi enako pregibanje — vse druge pa so na pol citatne, npr. že v primeru, ko se pregibajo po slovenskih oblikoslovnih zakonih. Izrecno navajam, da so polcitatne besede tuja lastna imena. — Tujo izgovorjavo imajo torej lahko le prave citatne besede, ne pa na pol citatne, tj. na pol podomačene. Ker tuji izgovor niti za (slovarjeve) citatne besede ni predpisan, ampak samo dovoljen (za *fait accompli* navaja novi slovar izgovor *fetakompli*, ne *fetakōpli*), je zato toliko bolj nepotrebno vnašati nedomače glasove v izgovor besed, ki so postale prava lastnina slovenskega knjižnega jezika in so nam Slovencem tako rekoč vsak dan na jeziku (prim. *vikend, džez, vašington* ipd.).

²⁰ Prvotno je bil podan kot poročilo pravopisno-pravorečni komisiji na slovenski akad. znanosti, l. 1966.

²¹ Str. 185. Obširneje o citatni besedi prim. moje kritiko SSKJ I, SRL 1971, str. 64—65.

²² Str. 258.

²³ Str. XXIV, § 177. — Riglerjevo stališče o tej definiciji prim. v H kritiki kam ..., cit. zgoraj v točki 4.

III

Oblikoslovno je slovenski knjižni jezik precej samosvoj, zato v njem načelno ni prostora za neavtohtone, prevzete morfeme (kakor je, za neimenovalnik, priznaval celo Breznik).²⁴

Popolnoma brez tujih prvin je npr. glagol v svoji morfematiiki za izražanje osebe, števila, spola (in sklona), saj Škrabčeva domneva, da bi bila končnica *-mo* za 1. os. množine italijanskega izvora, jezikoslovno ni sprejemljiva. Pač pa so prevzeti nekateri oblikotvorni glagolski morfemi: po Brezniku deležja na *-e*, *-aje*, *-ši*, *-vši*, kot jih imamo npr. v primerih *visé*, *kupováje*, *izvzemši*, *videvši*. V 19. stoletju vidimo vpliv srbohrvaščine, in še bolj stare cerkvene slovanščine, v marsikateri Levstikovi kratki obliki za 3. osebo množine sedanjika; taka oblika je pri glagolih na nenaglašeni *-im* npr. *práve*, pri glagolih na *-jem* npr. *kupujó*, namesto *práviyo*, *kupujejo*. (Domači so prislovi tipa *hote*, *leže*...)

Take oblike je slovenski jezik kot dedič praslovanskega jezikovnega ustroja nekoč sicer imel, so pa iz njega v teku časov izginile, tako da so jih v slovenski knjižni jezik začeni s koncem 18. stoletja uvajali od drugod, ne iz slovenske narečne podlage. Na ta način je prišlo do ene izmed razlik med tako imenovanim ljudskim govorom in knjižnim jezikom. Kot znano, pa se ta deležja in kratka oblika za 3. osebo množine niso posebno vkoreninila, zato nam — uporabljena predvsem v leposlovnih delih 19. stoletja — danes zvenijo starinsko in nepristno. Celotne kratke oblike za 3. osebo množine postajajo danes vse bolj redke tudi v tistih primerih, ko se v nekaterih zahodnih naših narečjih še govore, zlasti na vzhodu pa sploh niso več v rabi: za povedano primerjaj npr. oblike *goré*, *visé*, *nesó*, *beró*, ki postajajo zmeraj bolj samo literarne.

²⁴ Glavna literatura o oblikoslovnih problemih: Poleg tu v poštev prihajajoče literature, navedene v točkah 4 in 15, je omeniti še: J. Toporišič: Oblikoslovna segmentacija, predvidljivost spola in vključenost tujk v jezikovni sistem slovenskega knjižnega jezika, SRL 1969, 343—354. To je odziv na razpravo M. Ivič: Obeležavanje imeničnega roda u (standardnom) slovenačkom jeziku usporredeno s odgovarajućom srpskohrvatskom situacijom. Zbornik za filologiju i lingvistiku, XI, 1968, Novi Sad, str. 49—55. Prim. še.: O jeziku Medicinskih razgledov, Medicinski razgledi 1967, 475—481. — O našem zdravstvenem jeziku, Med. razgl. 1968, 429—442. — Televizijska pretvornica, D 1965, št. 153, str. 2. — Slovenski pravopis, 1962: Tuja lastna imena, str. 54—67, O pisavi in rabi tujk, str. 67—71. — A. Breznik: Za 2. pol. 19. stol. slov. knj. jezika se veliko oblikoslovnega in besedotvornega najde v njegovi razpravi Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, DS 1913—1915. — Jezikovne ocene, DS 1919, 39—40. — Naše jezikovno edinstvo, DS 1922, 138—139. — Jezik naših časnikarjev in pripovednikov. Lj. 1944. — Življenje besed. Maribor 1967. Zadnji dve knjigi obravnavata predvsem prevzeto besedje. — F. Jakopin, Primerjava adaptacije tujega besedja v ruščini in slovenščini. JiS 1971-72, str. 148—256.

Tudi slovenski pridevnik načeloma ne trpi prevzetih oblikoslovnih prvin; zato imajo pridevniške besede po tri oblike za spole (npr. *lep dan, lepa hiša, lepo vreme*) in za števila (npr. *lep dan, lepa dneva, lepi dnevi*) ter se tudi sklanjajo (npr. *lep dan, lepega dneva* itd.).

Nepregibnost v spolu, sklonu in številu pa slovenskemu knjižnemu jeziku (in tudi narečjem) vendarle ni povsem neznana. Nekaj prevzetih izrazov, kakršna sta npr. *fajn* ali *fest*, se ne spreminja ne po spolu (in torej govorimo *fajn dan, fajn hiša, fajn vreme*) ne po številu (in torej govorimo *fajn dan, fajn dneva, fajn dnevi*) in tudi ne po sklonu (zato govorimo *fajn dan, fajn dneva*), zmeraj torej z eno in isto obliko takega pridevnika.

Taki primeri so prišli k nam iz nemščine (ki pa v prilastkovni rabi razločuje spol: primerjaj *ein feiner Mann, eine feine Frau, ein feines Mädchen*). Prim. npr. še pogovorno *hercig* in že splošno *prima*, npr. *prima roba, prima blago*. V novejšem času nas s takimi nesklonljivimi pridevniki pridno oskrbuje angleščina. Spomnim naj npr. le na pridevnik *seksi*: *seksi film, seksi literatura, seksi bomba* ipd. Verjetno pod tujim vplivom, vsaj frazeološkim, se rabijo tudi nekateri pridevniki, ki so bili prvotno samostalniki, tako npr. *bomba*: *bomba film, bomba punca, bomba vreme* ipd.

Taki izrazi se utrdijo najprej v kakšnem slengu, npr. šolarskem ali poklicnem, poslovnem ipd.; s pogostnejšo rabo pridejo nato v pogovorni jezik in zatem eventualno tudi v knjižnega. Skladenjske lastnosti pridevnika si prvotno samostalniki pridobijo iz povedkove rabe. V taki rabi si npr. samostalnik, kot je *groza*, pridobi pomen *grozen*: *bilo je groza* pomeni isto kot *bilo je grozno*; torej tudi *bilo je čudovito* postane *bilo je bomba, čudovita stvar* pa analogno *bomba stvar*.

Da pri teh nesklonljivih besedah res gre za pridevnike, nam dokazuje težnja, da se vsaj v nekaterih primerih nesklonljivost zamenjuje z redno pridevniško sklonljivostjo: v okolici Sevnice npr. se namesto *fajn človek, fajn ženska, fajn ljudje* govori primerno spolu, številu in sklonu *fajn človek, fajnega človeka, fajna ženska, fajni ljudje* ipd. S tem je odpravljeno nasprotje med skladenjsko in oblikoslovno tipiko teh pridevniških besed; tj. take besede se ne vedejo kot pridevniki samo v stavčni zvezi, ampak tudi v oblikoslovnem vzorcu ali paradigmi.

Glavni dokaz za to, da gre pri nesklonljivih izrazih tipa *fajn* ali *bomba* ali *seksi* za pridevnike, je uporabnost takih izrazov v vseh tistih položajih, v katerih se dajo rabiti normalne, tj. tudi oblikoslovno brezdomne pridevniške besede. Ti položaji so: pred samostalnikom kot pri-

lastek (*fajn film*), v povedku s pomožnim *biti* (*film je fajn*), kot prislovno določilo (*so se fajn zabavali*).

Sprejem teh neavtohtonih prvin v slovenščino je olajševal obstoj enakih domačih primerov. Taki domači primeri so po moji vednosti dveh vrst; kot nesklonljivi pridevnik se rabi kak prislov ali pa npr. roditelj osebni in nekaterih drugih samostalniških zaimkov (teoretično tudi samostalnikov sploh). S primeri: prvotni prislov *poceni* (nastal iz predložne zveze s samostalnikom) in prvotni roditelj os. zaimka za 3. os. *njega, nje, njih* ali rod. zaimka *nihče*, tj. *nikogar*: *blago je poceni* — *poceni blago* — *kupil sem poceni* (to je kakovostni pridevnik) proti *ta ruta je nje* — *nje ruta* ali *ta ruta ni nikogar* — *ruta nikogar* (to so svojilni pridevniki). V vseh primerih imamo tudi oblikoslovno popridevljenje: *blago je poceni* postane *blago je ceneno*, *poceni blago* — *ceneno blago*, *kupil sem poceni* pa *kupil sem ceneno*; ali *ta ruta je nje* postane *ta ruta je njena* (to drugo je bolj običajno), *nje ruta* — *njena ruta* (tudi tu je druga varianta običajnejša), končno *ta ruta ni nikogar* postane *ta ruta ni nikogaršnja* (druga varianta je manj običajna) in *ruta nikogar* — *nikogaršnja ruta* (oboje manj običajno od pogovornega *ta ruta ni od nikogar*). Tako bi bilo še *njih otroci* poleg *njihovi otroci*, *nikogaršnje ozemlje* ipd.

V novejšem času spominjajo na nesklonljive pridevnike izrazi kot *maksi*, *midi*, *mini*: *maksi* in *mini* sta okrnjeni obliki pridevnikov *maksimalen* in *minimalen*, *midi* pa je napravljen po njunem zgledu. Preizkusi za pridevniško naravo teh izrazov v povedkovi rabi dajo nezadovoljiv rezultat, saj ni mogoče reči, da je npr. *ta in ta hiša maks* ali *midi* ali *mini* ali da je *zapadlo midi snega* ipd. Torej gre pri izrazih, kot je *minikrilo*, za zloženo besedo, sklop, v kateri je *mini-* ali *midi-* ali *maksi-* samo morfem te besede, ne samostojna beseda, in v našem primeru ne pridevnik, kot mislijo nekateri, žal tudi jezikoslovci. Ker pa zloženske in take sklope pišemo skupaj, če se seveda držimo jezikoslovnih meril, je napačno pisati *minikrilo* narazen, tj. kot *mini* (ki naj bi bil pridevnik) + *krilo*. V tem pogledu je iz novejšega časa pravilno pisano skupaj ime *maximarket*.²⁵ (Seveda pa npr. *mini* končno lahko kdaj postane pridevnik.)

Še nekaj besed o prislovih in prislovnih zvezah ter o nepregibnih besednih vrstah sploh. Vse to je načeloma samo slovensko.

²⁵ Zaradi neustrezne usmerjenosti v obravnavi pisanja besed iz večdelne podstave (tip *avtogaraža* — *avto šola* — izhaja pač iz *Bajčevega* članka O zloženkah, *JiS* 1955/56, str. 41–42) se je začel pridevniški status priznavati tudi prvi sestavini poimenovanj tipa *angora volna* ali *maxi market*. Prim. o tem SSKJ I, kateremu so take besede nesklonljivi prilastki, J. Riglerju (H kritikam...) pa kar pravi pridevniki.

Kadar ni, gre za citatne besede, kot npr. *ex offio*, *par excellence*, *à la*, *à* in podobno. Pogovorno se sliši samo tuji prislov oz. predlog *vizavi*: *stojim ti vendar vizavi* oz. *vizavi Bizjaka* s pomenom *nasproti*.

Največ prevzetih prvin v oblikoslovju imamo pri samostalniku. Tujost se kaže v dveh podobah: v tako imenovani nesklonljivosti nekaterih samostalnikov in večbesednih izrazov (prim. *ledi* ali *Pickwick Papers*) ali pa v neobičajni končnici v imenovalniku ednine, zelo redko pa tudi množine (prim. *ciklus*, *Tarentum*, *Klio*, *Akropolis*, *frikativa* ipd.).

Od 16. stoletja pa do začetka našega stoletja so tuje besede oblikoslovno približevali našim domačim, kolikor se je največ dalo, tj. prevzeti samostalniki se sklanjajo kot domači. Samo imenovalnik je včasih neprilagojen, npr. beseda *Ruth* pri Dalmatinu (dalje *Ruthe*, *Ruthi* ipd.), pozneje tudi *Klio* ipd. Na začetku 20. stol. pa je Anton Breznik²⁶ vpeljal smer, ki se je (in se deloma še) zavzema za načelo, da je neavtohtone oblikoslovne prvine treba prilagoditi slovenskemu knjižnemu jeziku le toliko, kolikor drugače sploh ne gre. Konkretno: ker roditelj *Cereri* pač ni mogoč, naj se sicer piše *Cerere*, zato pa bodi imenovalnik raje *Ceres* kot podomačeno *Cerera* in pač tudi *frikativa* in ne *frikativi*, čeprav je v imenovalniku ednine *frikativ* ali *frikativum* moškega spola, in mora imeti v množini končnico *-i*.

Breznik je za svoje stališče strokovno nefer, tj. nekolegialno izkoristil nekatera nesprejemljiva stališča svojih pravopisnih predhodnikov (Škrabca in Levca) glede domačenja lastnoimenskega besedja. Tako je na podlagi kritike Škrabčeve zahteve, da se imena, kakor npr. poljska, prenašajo v slovenščino lahko tudi po etimološki poti, tako da bi se npr. mesto Łódź imenovalo pri nas *Ladja*,²⁷ izpeljal sklep, kot da bi bilo vsakršno slovenjenje tujih lastnih imen in prevzetih občin imen enako malo ustrezno, kot je po Škrabcu potencialna prilagoditev besede tipa *Łódź* v *Ladja*. Breznik je s tem stališčem v večji meri prodrl šele v Slovenskem pravopisu 1962 po zaslugi svojih učencev oz. dedičev, ki so že slovenizirane oblike v veliki meri spet potujčili.

²⁶ Prim. njegove razprave: Pogreški pri nekaterih priponah, DS 1904, 427—431; O tujkah in izposojenkah, DS 1906, 149—154; Kako je v naši pisavi s tujkami?, DS 1907, 427—431.

²⁷ Prim. Nekoliko slovnice..., CF XII/1893, 7, b: »... primeri kažejo, da moremo lastna imena poljska in drugih Slovencev na dva načina podomačiti; ali skušamo prideržati, kolikor naša slovenščina zmore, izreko dotičnega jezika, ali se deržimo pa korenoslovja ter pišemo ime, kakor bi se izgovarjalo, ako bi bilo prvotno pri nas doma. Po prvem načinu moramo poljsko *Podgórze* izgovarjati in pisati *Podgúže* ali *Podgôže*, po drugem pa prav po domače *Podgôrje*. Prvega načina se lahko deržimo v imenih nejasnega pomena, /.../ sicer pa je primerni drugi način, zlasti ako je v izvornem jeziku končnica naši slovenščini nevdodna.«

Posledica intervencije Antona Breznika in njegovih somišljenikov (na začetku 20. stol. mu je v tem bil blizu Josip Tomižšek,²⁸ od tridesetih let naprej pa zlasti Anton Sovre) je, da danes²⁹ v imenovalniku ednine obstoji v knjižnem jeziku sistem neavtohtonih končnic zlasti pri grško-rimskih lastnih in nekaj tudi pri občnih imenih, npr. *Juno* proti *Junona*, *Tetis* proti *Tetida*, *Aristoteles* proti *Aristotel*, *tropus* proti *trop* ipd. Sorazmerno zelo popoln seznam takih primerov imamo v Slovenskem pravopisu 1962, s teoretičnega stališča pa je ta problematika obdelana v moji razpravi Oblikoslovna segmentacija, predvidljivost spola in vključenost tujk v jezikovni sistem slovenskega knjižnega jezika.

Tujo končnico prinese beseda iz jezika, od koder pride k nam. Taka jezika sta za slovenščino predvsem latinščina in grščina (zlasti stara grščina), nato romanski jeziki, v manjši meri pa tudi germanski in drugi. Te besede slovenski knjižni jezik uvršča, če so edninske, v sklanjatev moškega ali pa ženskega spola: v moškega, če so besede prvotno moškega ali srednjega spola, v ženskega pa tedaj, če so prvotno ženskega spola. (Pri obojem so glede samostalnikov prvotno srednjega ali ženskega spola tudi nekatere posebnosti.) Sklanjatev srednjega spola je tako rekoč izključena. O tem nas prepričujejo besede kot *Oslo*, *Togo*, *Kongo*, *Livorno*, *Unesco*, ki so vse moškega spola, čeprav bi na podlagi končnice *-o* morda pričakovali po zgledu *mesto* uvrstitev teh besed med samostalnike srednjega spola. V resnici se ravna po lastnih imenih, kakršno je *Marko* ali *Zelenko*, in po občnih imenih tipa *sinko*. Izjema so samo slovanska imena za mesta tipa *Sarajevo* ali *Jajce* (po analogiji tudi *Kovno*), ki so se uvrstila med samostalnike srednjega spola.

Samomnožinski prevzeti samostalniki se v spolu obravnavajo ustrezno končnici bodisi kot samostalniki moškega, ženskega ali srednjega spola: *Helsinki Helsinkov* — moški spol, *Atene Aten* — ženski spol, *skripta skript* — srednji spol. Stilno zaznamovana v smislu starinskosti je menjava spola v množini pri nekaterih znanstvenih (in višjekulturnih) poimenovanjih: tako npr., če kdo za *frikativ*, tj. pripornik, v množini rabi obliko *frikativa* (srednji spol) namesto običajnega *frikativi*. Prim. npr. še *dokumenta*, *argumenta* za normalno *dokumenti*, *argumenti*.

Razen v pravkar obravnavanih primerih torej tuje samostalnike prenašamo v slovenščino kot samostalnike moškega ali ženskega spola. Ponostavljeno bi celo lahko rekli, da so vse od drugod prevzete besede v slovenskem knjižnem jeziku načeloma moškega spola, ženskega pa le,

²⁸ Antibarbarus. Studije o napakah in pravilih slovenskega pisanja. I. Ljubljana 1910. Zlasti poglavje Pisava tujih, posebno latinskih in grških lastnih imen v slovenščini, str. 47—60.

²⁹ Prim. SP 1962, § 56 (str. 50—51), § 64 (str. 59—62).

ko gre za poimenovanja ženskih oseb. oz. za poimenovanja na nenaglašeni *-a*. V tem smislu so torej ženskega spola samostalniki *Ceres, Tetis, Klio* ali *Nike*, ker označujejo osebe ženskega spola, medtem ko so nam taka grška in eventualno druga imena krajev ženskega spola samo na podlagi vzporednega slovenskega poimenovanja na *-a*, tako npr. *Salamis Salamine* ali *Akropolis Akropole* zaradi dvojnic *Salamina* oz. *Akropola*. Iz starejšega jezika imamo tako vzporednico še za *Tagespost* (slovensko *Tagespošta*).³⁰

Končnica *-ø* v imenovalniku ednine ženskega spola (prim. *Juno, Tetis, Ceres, Salamis*) ali končnice *-o -e -ø -is* (prim. *Klio, Nike, Marguerithe, Akropolis* itd.) so stilno obarvane v primeri z navadno slovensko končnico *-a*. (Seveda pa se *Marguerithe* ali nemško *Inge* lahko obravnavata tudi kot nesklonljivi.)

Podobno kot s prevzetimi končnicami samostalnikov ženskega spola je tudi s prevzetimi končnicami samostalnikov moškega spola: načeloma so možne samo v imenovalniku (in enako se glasečem tožilniku) ednine. Stilno zaznamovane so torej oblike *Aristoteles, Ovidius, Kato, tropus* itd., stilno nevtralne pa podomačene *Aristotel, Ovidij* (ali tudi *Ovid*), *Katon, trop* itd.

Za slovenski knjižni jezik je značilna težnja, da prevzeto besedo čim bolj prilagodi zakonitostim, ki veljajo za domače besede. Tako razumemo, zakaj mu bolj ustrezajo oblike tipa *Katon, Aristotel, Junona, Tetida, Akropola* itd. kot ustrezne dvojnice s tujimi oblikoslovnimi značilnostmi:³¹ zato, ker so oblike s končnico *-ø* za moški spol in z *-a* za ženskega docela izenačene z domačimi osnovami tipa *korak* oz. *lipa*.

Tako tesno pritegotvanje velja tudi za samostalnike moškega spola, ki se v imenovalniku ednine končujejo na *-r*, npr. *semafor, Hektor, monter, Molière, Schiller* ipd.; kakor ustrezne slovenske besede, npr. *kolar, hudir*, od roditelja dalje podaljšujejo osnovo z *j*: govorimo torej *semaforja, Hektorja, monterja, Molièrja, Schillerja*, in podobno še *Shakespeareja, Mostarja, Gruborja* itd.³² V slovenskem knjižnem jeziku take po-

³⁰ Zanimivo je bilo glede tega nedavno zasledovati oblikoslovje besede *Persepolis*: eni novinarji v D so jo po zgledu dvojnic tipa *Akropolis/Akropola* obravnavali kot samostalnik ž. sp., torej z rod. *Persepole*, drugi pa kot sam. m. sp., tj. *Persepolis, Persepolisa*, tj. tako kot *Tripolis -a*... Ta druga rešitev je slovenskemu knjižnemu jeziku ustrežnejša.

³¹ Prim. Ss 1956, str. 99 (1964, 144—145); SKJ 1, 1965, str. 155, c; 157; 165, j; 166, e. Prim. še J. Toporišič, Televizijska pretvornica, D 1965, št. 153, str. 2.

³² Novejša literatura o tem: Ss 1956, str. 99,4. — SP 1962, § 63.2, str. 57: a) Luter Lutra, b) Tver Tvera, c) Igor Igorja. »Pomni: Francoska imena na govornji končni r navadno sklanjamo brez podaljšane osnove: [flobêr flobêra] (str. 58, § 63, 9). — F. Jakopin, K razvrstitvi moških samostalnikov na *-r*, JIS 1964, 53—57, s precej obširnim pregledom dotlejšnje literature o tem vpra-

daljšave osnove z *j* ne poznajo le izglagolski samostalniki, npr. *čar* iz *čarati*, *govor* iz *govoriti*, *zapor* iz *zapreti*, *izvir* iz *izvirati*, in še redki drugi, omenimo *Madžar*, *Alžir*, *sever*, z roditeljskimi *Madžara*, *Alžira*, *severa*. — Živa je težnja po podaljšanju osnove z *j*, ne pa težnja, da se takih besed čim manj podaljša. Zato delajo narobe tisti, ki besedam na *r*, če so prevzete od drugod, skušajo ohranjati čim dlje nepodaljšano osnovo, in torej govorijo in pišejo *Molièra*, *Shakespearja*, *fosfora*, *semafora* ipd. S tem samo večajo število izjem v slovenskem knjižnem jeziku in le-tega tako delajo težjega in manj naravnega, namesto da bi ga z upoštevanjem razvojne težnje delali naravnejšega in lažjega.

Pri takem nepodaljševanju prevzetih osnov na *-r* se ne moremo opirati na izvorni jezik, kakor se lahko v primerih *Juno Junone*, *Kato Katona*; tu deluje zakon analogije, in to analogijo slovenski knjižni jezik v danem primeru tvorno uveljavlja. Če se torej sme reči le *Schillerja*, ne pa tudi *Schillera*, in sicer ne glede na to, da take podaljšave z *j* v nemškem jeziku ni, naj se dosledno govori še *Shakespearja*, *Molièrja*, *Mostarja* itd., in ta *j* naj se v pisavi tudi zaznamuje.

Nekaterim našim novinarjem dela nepotrebne težave sklanjatev slovanskih lastnih imen, sestavljenih iz pridevnika in samostalnika, kot so npr. *Stara Pazova*, *Novi Pazar*, *Kalužskaja cesta*, *Bijelo polje* ipd. (Pustimo ob strani dejstvo, da je *Kalužskaja cesta* tudi besedotvorno napačno obravnavana, saj smo se za naš knjižni jezik dogovorili, da ruske končnice *-ij -aja -oje* slovenimo, in torej namesto *Kalužskaja* ipd. govorimo *Kaluška* ipd.) Ti novinarji pridevnike sklanjajo po oblikoslovnih pravilih izvornega jezika, v danem primeru srbohrvaškega oz. ruskega; tako se npr. bere, da se je to in to zgodilo v *Staroj Pazovi* ali v *Novom Pazaru* ali na *Kalužsakaji* oz. *Kalužskoj cesti* ali da je recimo gimnazijec iz *Bijelog polja*. Pravilne so seveda samo oblike s slovenskimi končnicami, torej: v *Stari Pazovi*, v *Novem Pazarju*, na *Kaluški cesti* in iz *Bijelega polja*. Podobno torej tudi za *carja Lazarja*, in ne za *cara Lazara*, kot se tudi sliši in bere.

Pri samostalnkih je že Slovenski pravopis³³ svoj čas opozoril na napako, da se ne sklanja po en samostalnik t.i. prilastkovne zveze tipa *Janeza Kovač*; ali *gospod profesorja*. Tudi to je tuji vpliv. Kljub

šnanju, opozarja na večjo pogostnost z *j* razširjenih osnov, kot je zaznamovana v SP 1962, čeprav jih je tudi v tem več kot v SP 1950. Jakopinove kategorije: 1) neenozložnost, 2) lastna imena, 3) skupine na *-ar*, *-er*, *-ir*, *-or*, *-ur*. (Prim. še Levec, SP 1899, str. 26: »Dvozložni in večzložni samostalniki na *r* dobivajo v roditeljski pred sklonilom *j*, ki ga ohranijo po vsej sklanjatvi /.../. Sploh od korenov na *r* (*dr*, *pr*, *str*, *tr*, *zr*...) narejeni samostalniki na *or* ne mehčajo *ra*, npr. *razdor*, *napor* /.../.« — Moje stališče gl. SKJ 1, str. 170, 3.

³³ SP 1962, str. 47.

opozorilu vendarle še danes pri nekaterih (ki se jezikoslovno pač niso bogve kaj izobraževali) slišimo, da so govorili z *gospod Pogačnikom* ali z *gospod profesorjem* oz. s *profesor Pogačnikom*. Tako nesklanjanje samostalnika moškega spola ob samostalniku istega spola ni slovensko, zato se ga moramo izogibati in govoriti pravilno z *gospodom profesorjem* oz. s *profesorjem Pogačnikom* ipd.

Pač pa takih imen res ne sklanjamo, ko so ob samostalniku ž. spola: pravimo torej *govoril sem s profesor Boršnikovo* ali z *gospo profesor*, ne pa morda s *profesorjem Boršnikovo* ali z *gospo profesorjem* — to seveda le tedaj, če namesto takega poimenovanja moškega spola ne uporabljamo ustreznega poimenovanja ženskega spola, tako imenovanega feminativa: prim. *govoril sem s profesorico Boršnikovo/profesorico Boršnik* oz. z *gospo profesorico*.³⁴

Danes se nam nesklonjivost samostalnikov po nepotrebnem krepi v zvezi s poimenovanji, nastalimi s krnitvijo, tj. krajšavo večbesednih poimenovanj in s sklapljanjem teh krnov v novo, enobesedno poimenovanje. Gre za primere kot *UNESCO*, *TAM* ali *OZNA*.³⁵ Te besede (kratice) so nastale iz večbesednih poimenovanj tako, da so se vzele začetnice posameznih polnopomenskih členov poimenovanj, v zadnjem primeru pa še končni *a* (možne so tudi drugačne kombinacije, ki pa nam sedaj niso važne). Torej: *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* dá *UNESCO*, *Tovarna avtomobilov Maribor* da *TAM* in *Odeljenje za zaščito naroda* da *OZNA*. Te kratice se bero po pravilih za običajne slovenske besede in jih je tako, tj. po izgovoru, treba tudi sklanjati: *pri Unescu*, *pri Tamu*, *od Ozne*. V pisavi jih je treba pisati v skladu s splošnimi pravili Slovenskega pravopisa po potrebi z veliko začetnico, vse druge črke pa z malo. Če namreč vse črke teh poimenovanj pišemo z veliko, takih imen pisno ne moremo sklanjati, saj bi npr. s samimi velikimi črkami zapisan rodilnik teh besed, npr. *UNESCA* ali *OZNE* ali *TAMA*, indiciral novo kratico. Čudno in nepotrebno zapleteno

³⁴ Prim. moj sestavek *Tovarišica ravnatelj in še kaj*, JiS 1968, 1/5.

³⁵ Literatura: SP 1962, § 97, str. 90—91 (Kratice), 1037—1044 (seznam Kratic in znamenj). Prim. 90—91 (točka 5): »Pri branju kratic

a) izgovarjamo celotne besede, ki jih z nekaj črkami nakazuje kratica, in jih sklanjamo, kakor narekuje zveza: *pri 5'km* [pri petih kilometrih] /.../:

b) izgovarjamo navedene črke in celotne skupine ne sklanjamō: *v H₂O* [v ha dve o], /.../ *pri AFŽ* [afeže];

c) jemljemo krajšave kot nove besede in jih tudi pregiblujemo; v tem smislu pišemo z veliko samo začetnico, čeprav se nesklanjana kratica piše z verzalkami: *pri AVNOJ* = *pri Avnoju*, *pri UNICEF* = *pri Unicefu*.

Pomni. Drugače kraticam v pisavi ne dodajamo obrzila: z *AFŽ* (° z *AFŽ-jem*) /.../... — O kratičnih poimenovanjih prim. še J. Tominšek, *Antibarbarus*, str. 60.

je v takih primerih npr. zahtevati pisno nesklonljivost teh imen, a govorno sklonljivost, ali pa pisno in govorno nesklonljivost. Po prvem načelu bi pisali npr. *pri UNESCO*, govorili pa *pri unesku*, v drugem pa bi pisali *pri UNESCO* in tudi govorili *pri unesko*.³⁶ Podobno seveda *od OZNA smo zvedeli*, *pri TAM so dobili*, namesto normalnega *od Ozne smo izvedeli*, *pri Tamu (TAM-u) so dobili*.

Druga skupina takih kratic zahteva črkovalno branje: takó z veliko zapisane črke *A*, *F* in *Ž* beremo *afeže*, črke *S*, *Z*, *D* in *L* kot *səzədələ* in črke *L*, *M*, *S* kot *elemes*. Take kratice obravnavamo kot samostalnike moškega spola (z naglasom na zadnjem samoglasniku) in jih kot take tudi sklanjamo po ustreznih vzorcih, tj. *afeže*, *afežeja* kot *komite komiteja* ali *səzədələ səzədələja* in *elemes elemesa*. Po izgovoru se ravna tudi pisava osnove: pri samostalnikih, katerih osnova se končuje na samoglasnik (tip *afeže*, *səzədələ*), se le-ta podaljšuje z *j*, pri tistih na soglasnik pa se končnica neposredno dodaja izglasnemu soglasniku osnove (tip *elemes*, *elemesa*). — Taka rešitev slovenskemu knjižnemu jeziku bolj ustreza, kot pa če te kratice na podlagi spola prvotnega večbesednega poimenovanja obravnavamo kot samostalnike istega spola in na podlagi tega potem kratic ženskega spola ne sklanjamo, oz. gremo še dalje in ne sklanjamo niti tistih kratic, katerih prvotno večbesedno poimenovanje je bilo moškega spola. Slabo je torej reči *pri afeže so sklenili oz. afeže je sklenila*, in celo pri *čəzənə* (časopis *ČZN*) so sklenili, namesto pri *afežeju oz. čəzənəju so sklenili*. Jaz bi torej priporočal tudi na *səzəju* (pisano bodisi nepretrgano in samo z veliko začetnico ali pa vse z veliko in z vezajem pred -ju), tj. na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, in ne na *SAZU*, kot se sedaj večinoma piše.

Seveda pa ostanejo take kratice nespremenjene, ko zaznamujejo pridevnik, npr. *TV naročniki* z branjem *televizijski naročniki*. Če take primere hočemo brati *tevenaročniki*, pa bi črki *TV* morali v pisavi povezovati z vezajem. — S tem pa smo se dotaknili že besedotvorne problematike prevzetih prvin slovenskega knjižnega jezika.

³⁶ Mimogrede naj pripomnim, da se pri takih tujih kraticah pojavlja tudi problem izgovora: ali naj se berejo oz. črkujejo po izvornem jeziku ali po pravilih za domače besede. Konkretno: ali naj pisano *CARE* ali *UNESCO* berem slovensko *kare* in *unesko* ali pa angleško *kêr* oz. *juneskou*. Na splošno pri mednarodnih poimenovanjih slovenskemu jeziku bolj ustreza branje po slovensko, tj. *unesko*, in ne *juneskou*, so pa tudi redke izjeme (ravno npr. *kêr* namesto *kare*). Podobno kot s kratico *CARE* je še pri črkovanih *DDT* oz. *BBC*, ki jih po vzoru angleškega jezika govorno razvezujemo kot *diditi* oz. *bibisi*, in ne kot *bebece* oz. *dedete*. Kratici *DDT* oz. *BBC* sta bolj simbola kot zapisna oblika ustreznih poimenovanj (to spominja na zapise v kemiji, kjer npr. *Al* zaznamuje aluminij).

IV

O prevzetih besedotvornih načinih se v okviru slov. knjižnega jezika veliko govori že od Dajnika in Metelka sem, in sicer zlasti v zvezi s podajanjem nemških nominalnih zloženok (isto je npr. tudi še v Levstikovih Napakah slovenskega pisanja). Pisci (npr. Metelko v *Lehrgebäude*)³⁷ opozarjajo na nevzporednost nemških in slovenskih besedotvornih sredstev, npr.: *Morgenstern* — *danica* (tvorba s pripono), *Mannsbild* — *moški* (posamostaljeni pridevnik), *Meerwasser* — *morska voda* (pridevniška atributivna zveza), *Haus Schlüssel* — *ključ od vrat* (predložna atributivna zveza). Metelko je opozoril tudi na tujost pripone *-telj* (str. 46) v primerih kot *učitelj* (proti slovenskemu *prijatelj*).

Pozneje je zlasti Breznik ugotavljal neslovenskost pripon, ki smo jih sprejeli v glavnem preko slovanskih posrednikov; tako npr. glagolske pripone *-isati* (glagol *hvalisati* = »pretirano, neupravičeno hvaliti«, *-ar* v zvezah kot *kritičar*, *-aš* (*pristaš*), *-ež* (*mladež*).³⁸ Probleme v zvezi z izpeljavo pridevnikov iz tujih lastnih imen obravnava Breznik v eni svojih zgodnjih razprav.³⁹ Nasproti tujim priponam postavlja slovenske, npr. *hrvatski* → *hrvaški*, *svetski* → *svetoven*, *protestantski* → *protestantovski*, *baltiški/baltski* → *baltoovski*, *materialističen* → *materialistovski*, *demokratičen* → *demokraški*, *ruski* → *rusovski*, *monoton* → *monotonski*, *animaličen* → *animalski*, *idiličen* → *idilski*, *teologijski* → *teološki/teologen*. Realni razvoj slovenskega knjižnega jezika je dal Brezniku prav v zelo omejenem merilu, saj so danes uveljavljene variante, ki jih Breznik večine ni predlagal kot boljše.⁴⁰

Kot tujega izvora so proglašene predpanske tvorbe, zlasti samostalniške, tipa *nadčlovek*, v pomenu »višji, večvredni človek«, *podoficir* v pomenu »nižji oficir«. Raba ali tvorba takih poimenovanj se odsvetuje npr. še v Besedotvorju slovenskega jezika A. Bajca.⁴¹ Dejanski jezik se za take želje in priporočila malo meni.

Drug problem so predpone, vzete od drugod, npr. *pro-* ali *pra-* (»po srbohrvaščini in ostalih slovanskih jezikih«)⁴² ali razlika med *u-* in *v-*, ki jo je v svoji slovnici vpeljal Metelko. Problemi so tudi s predpono *oz-*, deloma prevzeto od drugod. Podrobneje se je o tem lahko poučiti v A.

³⁷ N. d., str. 70.

³⁸ Cas 1909, Slovenske besede v slovenščini (tudi pos. odtis).

³⁹ Pogreški pri nekaterih priponah, DS 1904, 427—431.

⁴⁰ Zlasti se ne uporabljajo npr. *materialistovski*, *demokraški*, *rusovski*, *monotonski*, *teologen*. — Glede tega primerjaj še Tominšek, *Antibarbarus*, str. 24 do 32 »Historiško-kritičsko« poglavje. — Na splošno pa razvoj gre v Breznikovi smeri, ko tuje pripone zamenjuje s slovenskimi.

⁴¹ Zvezek IV, Lj. 1959: *nad-* str. 50, *pod-* str. 51.

⁴² Breznik, *Slovenske besede v slovenščini*, Pos. odtis, str. 11.

Bajca Besedotvorju slovenskega jezika.⁴³ Te predpone so prinesle slovenskemu knjižnemu jeziku večinoma nepotrebne dvojnosti in s tem tudi zmanjšale njegovo stabilnost.

V slovenskem knjižnem jeziku ni še natančno obdelana raba prevzetih predpon neslovenskega izvora. Zbrane, vendar pomešane z »določilnimi besedami«, tj. prvimi sestavinami zloženek in sklopov, jih imamo v Slovenskem jezikovnem priročniku za tehnike, prebrane pa v SKJ 4.⁴⁴

Prevzeta besedotvorna sredstva imajo v slovenskem knjižnem jeziku manjšo jezikoslovno življenjsko silo kot neprevzeta. To vidimo po tem, da neprevzeta besedotvorna sredstva prevzeta lahko spodrivajo, komaj kdaj pa je tudi narobe. Namesto *deblokirati* bi se dalo reči tudi *razblokirati* ali *odblokirati*, namesto *deformirati* tudi *razformirati*, namesto *degumirati* tudi *odgumirati*, namesto *dešifrirati* tudi *razšifrirati*. Prav tako je namesto *koeksistirati* mogoče reči tudi *soeksistirati*, *koreferirati* — *soreferirati*, namesto *transformirati* *preformirati*, namesto *transliterirati* pa *preliterirati*.^{44a} Slovenska predpona vsaj za določene pomene lahko zamenja prevzeto, prevzeta pa praktično skoraj nikdar ne more zamenjati neprevzete; saj npr. ni mogoče reči *deprednotiti* namesto *razprednotiti*, tudi ne *reprednotiti* namesto *prevrednotiti*, prav tako ne *koobstajati* namesto *soobstajati* ipd.⁴⁵ — Iz povedanega sledi pravilo: če je prevzeta predpona, je prevzeto tudi tisto, ob čemer ta predpona stoji.

V zelo veliki meri, vendar pa ne tako izključni, velja povedano tudi za pripone: prevzete pripone praviloma dodajamo le prevzetim podstavam. Za primer vzemimo priponsko obrazilo *-ist*; od približno 160 takih besed v prvem zvezku novega slovarja slov. knj. jezika imajo vse od drugod prevzeto podstavo, npr. *fabulist*, *dualist*, *grecist*, *hedonist*, *čekist*, *čelist*, *finalist* ipd. — Prevzete p r i p o n e pa so v primeri s prevzetimi predponami življenjsko nekaj močnejše, saj v šaljivih in podobnih tvorbah pristopajo tudi k slovenskim podstavam; tako npr. najdemo prevzeto pripono *-ant* tudi pri izpeljanki iz podstave *zabušavati* (*zabušant*), pripono *-ijada* pa tudi ob podstavi *polomiti* (*polomijada*). Zelo verjetno bi se takega našlo še več, ko bi končno vendarle že imeli odzadnji slovar, iz katerega bi se hitro našli zadevni primeri.

Neprevzete pripone so, kakor predpone, življenjsko spet veliko močnejše, saj npr. namesto pripon *-iteta* ali *-eta*, ko označujeta lastnost, velikokrat ob prevzeti priponi lahko rabimo tudi slovensko pripono

⁴³ Predlogi in predpone, Lj. 1959, str. 70, 132—133, 121.

⁴⁴ Lj. 1969, str. 61—70, SKJ 4 (Lj. 1970, str. 131—133).

^{44a} Prim. O. S. Plotnikova, Dvuvidovye glagoly inostrannogo proisxoždenija v slovenskom literaturnom jazyke, Vestnik Moskov. univ. 1971, 28—36.

⁴⁵ Izjema je npr. esejistično rabljena *antipomlad* (D 1972).

-nost: npr. namesto *elasticiteta elastičnost*, namesto *dualiteta dualnost*, namesto *deformiteta deformnost*, namesto *humaniteta humanost*, namesto *realiteta realnost*. Če pa taka pripona pomeni ustanovo, jo je dostikrat mogoče zamenjati s pripono *-stvo*, npr. namesto *generaliteta generalstvo*, ali *admiraliteta admiralstvo*.

Zdi se, da je v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku živa težnja prevzete pripone po možnosti zamenjati z domačimi. To opažamo zlasti pri pridevniški priponi *-ičen* (izjemoma tudi pri *-alen*), ki se zamenjuje s slovenskima priponama *-ski* oz. *-en*, npr. *akademski* namesto *akademičen*, *tonemski* — *tonemičen*, *gramatičen* — *gramatikalen*; prim. še *ditirambski* — *ditirambičen*, *dekaden* — *dekadičen*, *enciklopedijski* — *enciklopedičen*, *epizoden* — *epizodičen*, *filozofski* — *filozofičen*, *diftonški* — *diftongičen*, *filološki* — *filologičen*.

Na prelomu 19. in 20. stol. so tako hoteli zamenjati tudi prevzeto pripono *-irati* z domačo *-ovati*, npr. *deklamovati* namesto *deklamirati*, *postulovati* — *postulirati*, *alarmovati* — *alarmirati* ipd.⁴⁶ To prizadevanje ni bilo uspešno (kakor je bilo v nekaterih drugih slovanskih jezikih), saj se glagoli na *-irati* in *-izirati* niso dali izpodriniti z glagoli na *-ovati*. V nekaterih takih primerih pa je mogoča delna podomačitev: po vzorcu »napraviti za kmeta, napraviti za meščana« → *pokmetiti*, *pomeščaniti* lahko tudi namesto *demokratizirati* rečemo *podemokratiti*. Seveda tudi to ne gre v vseh primerih.

Na splošno vzeto je danes v slovenskem knjižnem jeziku v rabi kakih 30 pogosteje rabljenih prevzetih predpon, kar je komaj manj kot prvotno slovenskih.⁴⁷ Res je pa, da se rabijo predvsem v t.i. strokovnih jezikih, v splošnem pa le toliko, kolikor predmetnost strok sili v naš vsakdan zlasti s predmeti splošne potrošnje, materialne in civilizacijske, v manjši meri pa tudi v visoko kulturne in sploh znanstvene.

Prevzetih p r i p o n a je v slovenskem knjižnem jeziku pogosteje rabljenih okrog 70.⁴⁸ Prevzetih pripon za samostalnike srednjega spola ni,

⁴⁶ O tem prim. F. Levec, SP 1899, str. 59, §§ 444—446: odsvetuje tip *absol-ovati* ipd., dopušča pa ga, »kadar si slovenščina ni izposodila samo tujega glagola, ampak tudi p o d s t a v o, iz katere je narejen glagol /.../, npr. *kritika* — *kritikovati*«. — Tominšek (Antibarbarus, str. 63 in sl.) je načelno za rabo pripone *-ova-* z edino omejitvijo: »Le pri prav izjemnih tehničnih terminih, zlasti takih, ki bi se z obliko *-ovati* glasovno preveč pretvorili, ali pri takih, ki bi bili res neblaglasni, le pri teh se naj izjemno pusti *-irati*.«

⁴⁷ Bajec v Besedotvorju IV navaja 30 domačih.

⁴⁸ Po moji sedaj še rokopisni Slovenski slovnici so najpogostejša naslednja priponska obrazila (navedena po besednih vrstah):

Samostalni: M. sp.: angaž-**ma** bra-**lec**, homin-**id**, doktor-**and**, herb-**arij**, direkt-**orij**, flegm-**atik**, graf-**ik**, vod-**ik**, dvig-**atelj**, uč-**itelj**, etan-**ol**, stil-**em**, stil-**izem**, marks-**izem**, entispet-**ikum**, tret-**man**, nud-**elj**(n), adres-**ar**, finiš-**er**, debat-**ér**, komand-**ir**, agres-**or**, anim-**ator**, invest-**itor**, dezodor-**ans**,

pri pridevniku pa je prevzeti priponi, tako kot pri glagolu, na koncu dodana še slovenska. Dostikrat sovpadajo z domačimi priponami in se toliko lažje prijemajo. Še lažje se prijemajo nekatere pripone iz slovanskih jezikov, npr. *-atelj/-itelj (dvigatelj, učitelj)*.

Pri prevzetih besedotvornih sredstvih so dostikrat težave v izbiri isto-funkcionalnih sredstev. Tipičen primer za to so izpeljanke na *-ant (-anten -anca)* na eni in *-ent (-enten -enca)* na drugi strani. Zakaj iz enakih glagolov na *-irati* jemljemo enkrat pripone s samoglasnikom *-a-* (*dešifrirant, ignorant, hidrant, maturant*), drugič pa z *-e-* (*asistent, abonent, agent, študent, absolvent*), iz slovenskega jezika ni predvidljivo, medtem ko je pri neprevzetih glagolih načeloma jasno, kdaj bomo rabili pripono *-ilec* in kdaj *-alec (-ilec* pri izpeljankah iz glagolov na *-iti, -alec* pri izpeljankah glagolov na *-ati*): *čistilec, morilec* proti *brisalec, gledalec*.

Še zmeraj so težave z variantnima priponskima obraziloma *-alen* in *-elen*: *aktuelen, individualen, habituelen* proti večinskemu *individualen, aktualen, habitualen*, in tako seveda tudi v izpeljankah iz teh podstav, npr. *aktualnost, aktualist* ipd. Breznik⁴⁹ se je bil tu pravilno odločil za prvotni izgovor po latinski predlogi, ne pa za izgovor po nemški iz francoščine prevzeti navadi. Primerov na *-elen* je sploh neprimerno manj od primerov na *-alen*, zato jih mirno lahko odrinemo z oznako odmirajoče zastarelosti v pogovorni jezik, v zbornem jeziku pa priznavamo samo tvorbe na *-alen*. (Seveda pa se govori samo *akvarelen*, ker je to izpeljanka iz podstave *akvarel* z obrazilom *-en*, ne pa iz podstave *akvar* z obrazilom *-elen*.)

Prevzeta besedotvorna sredstva deloma povzročajo zaplete tudi med oblikoslovno-fonološkimi značilnostmi slovenskega knjižnega jezika. Z ene strani prinašajo glasovne spremene, slovenskemu jeziku prvotno neznane, tako npr. spremeno soglasniških zapornikov *d* in *t* z enakima priponnikoma, prim. *eksplozirati — epsplozija, emitirati — emisija*. Tako spremeno imamo, kot znano, prvotno le v domačih izglagolskih besedah, npr. *bodem — bosti, pletem — plesti, jedla — jesti*, vendar nikoli pred samoglasnikom, ampak le pred istovrstnim nezvočnikom, kon-

bomb-aš, hanz-eat, falsifik-at, dekan-at, advok-at, homil-et, fosf-at, sulf-it, ak-t, diplom-ant, štud-ent, stat-ist, Franc-oz. — Z. sp.: klasik-a genez-a, difer-enca, kolon-ada, geolog-ija, ak-cija, arond-acija, pet-icija, figur-al-ika, centr-ala, klient-ela, kav-arna, bonbon-iera/jera, fin-esa, komod-iteta, vari-anta, tang-enta, blam-aža, mam-i; mlad-ež. Sr. sp.: ø.

Pridevnik: monoton-ø, eleg-ičen, adapt-abilen, fleks-ibilen, alarm-anten, fluoresc-enten.

Glagol: mask-irati, demokrat-izirati, hval-isati, deklam-ovati.

Prislov: konc-em.

⁴⁹ Pogreški pri nekaterih priponah, DS 1904.

kretno pred *t*. Niti take površinske podobnosti pa ni v primerih, ko se *n* premenjuje z *z* (*komponirati* — *kompozicija*) ali *h* s *k* (*abstrahirati* — *abstrakcija*). Zlasti pravopisno nevarna pa je premena zvenečega nezvočnika z nezvenečim nezvočnikom v primerih kot *reagirati* — *reakcija*, *absorbirati* — *absorpcija*, kjer nepoučeni po slovenskih glasoslovnih zakonih rad zapiše črko za zveneči homorganski zapornik (torej *absorbicija* kot *gibka* zaradi *absorbirati*, ki je enako slovenskemu *gibek*).

Na kratko še o dveh prevzetih besedotvornih načinih. V prvem primeru gre za delanje novih samostalnikov tako, da že danemu sprememimo pomen s predpono (npr. *podsekretar* iz *sekretar* + *pod*) in s pomenom nekako »drugi sekretar«. Podobni primeri so še *podgozdar*, nekako »nižji gozdar«, *nadsvetnik* — »višji svetnik«, *nadkuhar* — »prvi kuhar«, *nadoblast* morda »vrhovna oblast«, *protidokaz* — »nasprotni dokaz«, *protifašist/antifašist* nekako »nasprotnik fašistov« ipd. Breznik⁵⁰ je tak tvorbeni način odločno prepovedal in namesto njega priporočal skladenjske dvobesedne in podobne zveze, s kakršnimi smo ravnokar označevali pomen takih sestavljenk, torej *prvi kuhar* namesto *nadkuhar* ipd. — Dandanašnji je takih izrazov zmeraj več in jih več ne preganjamo; z ene strani zaradi tega, ker so enobesedni izrazi zlasti za nadaljnjo izpeljavo primernejši od dvobesednih (iz *nadkuhar* dobimo lepo izpeljanko *nadkuharski*, iz *prvi kuhar* pa bi dobili manj okretno zloženko *prookuharski*), z druge strani pa jih puščamo pri miru tudi zaradi tega, ker smo do prevzetih jezikovnih sredstev postali strpnejši, še zlasti v primerih, ko ima prevzeto jezikovno sredstvo očitne funkcionalne prednosti pred domačim ali ko domačega sploh nimamo.

Drugi prevzeti (ali vsaj kot prevzeti obravnavani) besedotvorni način je zlaganje oz. sklapljanje v glavnem dveh samostalnikov v novo besedo⁵¹ (prim. *avtocesta* in *angoravolna*). Za tip *avtocesta* se je najprej predlagala besedna zveza *avtna cesta*, nato *avtomobilska cesta*.⁵² Danes⁵³ je temu tipu priznan status zloženke, narobe je le še to, da mu novi slovar ta

⁵⁰ Npr. v Ss 1934, str. 177,6: »nad se rabi večinoma po tujih jezikih, npr. *nadvladati*; *nadučitelj*; *nadžkof*.« — Podobno na str. 178 pri *pod* in *pred*, kjer dodaja: »N/amesto *pred-* nam rabi 1. kak pridevnik, /.../ npr. *prednja straža* /za *predstraža*/, 2. kak predlog, npr. *večer pred praznikom* /za *predpraznik*/, 3. kak prislov, npr. *spred stoječi* samoglasnik (ne *predstoječi*); 4. kaka nestavljena beseda, ki izraža isto kot sestavljenka, npr. *pogoj* (ne *predpogoj*). — O tem gl. še Bajec, *Besedotvorje* IV, 1959, *nad-* 49—50, *pod-* 31—32, *pred-* 69.

⁵¹ O tem je pisal že *Metelko* v svoji slovnici (1825), pozneje (1858) v glavnem po njem *Levstik* v Napakah slovenskega pisanja, *Breznik* (v Zloženkah v slovenščini (RFFHR II, Lj. 1944, str. 69) za zloženke tipa *sam. + sam.* piše, da so razen redkih »umetne«, npr. *kolodvor*, *drevored*, *zobozdravnik*, *živinozdravnik*.

⁵² Tako že SP 1962.

⁵³ Npr. tudi v SSKJ I, v tem oziru kontinuiranju prejšnjega SP.

status hkrati po nepotrebnem spodkopuje z dopuščanjem pisave tudi narazen. Taka določitev je seveda v ostrem nasprotju z našim pravopisnim načelom, ki pravi, da se v slovenskem knjižnem jeziku deli iste besede pišejo skupaj (izjema so le besede s tako imenovanimi prostimi morfemi,⁵⁴ kakor npr. v tipu *smejati se*).

Besed kot *angoravolna*,⁵⁵ nastalih navidezno z enostavno strnitvijo dveh imenovalniških oblik (v resnici pa prva pri tem izgubi svoje slovnice lastnosti, kot spol, sklon in število, in jih tudi ne nadomesti s pridevniškimi, kot mislijo naši slovaropisci) se je v slovenščini počasi nabiralo več in več. V evidenci imam npr. naslednje: *pikapolonca*, *pedenjčlovek*, *maršbataljon*, *prhpogačica*, *brucmajor*, *figamož*, *žalikžena*, *laketbrada*, *zezamož*, *Rapbarkomanda*, *C-vitamin*, *H-bomba* ipd. Precej tega je tudi med lastnimi imeni, npr. *Jakobdol*, *Josipdol*, *Jurklošter*, *Vrhkrka*, *Vinreber*, *Kristan vrh*, ipd. npr. tudi že *Slovenjgradec*. Iz novejšega časa je treba omeniti poleg občinoimenskih tipa *angoravolna*, *diskoklub*, *vikendsalama* zlasti lastnoimenska kot npr. *Slovenijales*, *Slovenijašport*, *Slovenija-vino*, *Ljubljana-transport*, *Slovenija-ceste*, *Tekstil-promet*, *Mlekopromet*, *Mesoizdelki*, pa še *Triglav film*, *Golf hotel*, *Radgona muškat*, *Slovenija projekt*, *Lučka sladoled*, *Knorr juha*, celo *Podravka kokošja juha*.

Ta besedotvorni način se pri nas zmeraj bolj utrjuje in ga ni mogoče več v celoti spodriniti s tem, kar imamo sicer v mnogih primerih za boljše, npr. *angorska volna* namesto *angoravolna*, in podobno še *Radgonski muškat*, *Knorrova juha*, *Hotel Golf*. Namesto *Slovenija-avto* bi sicer še lahko rekli *Avto Slovenija*, težko pa *Slovenski avto*.⁵⁶

V

V zvezi s prevzetimi prvini se je (razen še o pisavi) največ pisalo o prevzetih b e s e d a h⁵⁷ slovenskega knjižnega jezika. Če že ne omenim opozarjanja na neslovenske besede v protestantskih in drugih tekstih 16.

⁵⁴ O prostih morfemih gl. SKJ 3, Lj. 1967, str. 111.

⁵⁵ O tem tipu gl. obširneje v moji kritiki SSKJ I, SRL 1971, I, str. 69–72. — *A. Bajec*, O zloženkah, JIS 1955/56, 41–42.

⁵⁶ Take sklope je zaradi precejšnje uveljavitve treba pisno enako obravnavati, tj. pisati bi jih morali skupaj; le v primerih, ko je prva sestavina lastno ime, bi se sestavini lahko pisali tudi z vezajem, narazen pa le iz tehničnih razlogov, npr. v reklamah ali na etiketah, kjer je sestavini treba pisati drugo pod drugo ali kako drugače domiselno (tako se npr. pišejo *Slovenijaceste* s simbolom mostu med sestavinama). Poimenovanja s črkovnim elementom pa je najbolje vedno pisati z vezajem, npr. *C-vitamin*, *TV-naročniki*.

⁵⁷ Osnovna literatura je od *Breznika*: O tujkah in izposojenkah, DS 1906, 149–154. — Kako je v naši pisavi s tujkami?, DS 1907, 557–560. — Slovenske besede v slovenščini, Cas 1909 (in Posebni odtis 1909). — Slovenski slovarji, RDHV III, 1926, 110–175. — Dobrovskega vpliv na slovenski pisni jezik,

in 17. stoletja, pa je treba poudariti zlasti konec 18. in začetek 19. stol. kot dobo, ko je zavest o neavtohtonosti, neslovenskosti nekaterih besed slovenskega knjižnega jezika stopila izrazito v zavest vodilnih piščočih (Vodnik, Kopitar).⁵⁸ V starejših priročnikih, npr. v Janežič-Sketovi Slovenski slovnici nahajamo liste slovenskih besed neslovenskega izvora — nemškega, romanskega, grško-latinskega, madžarskega, turškega.⁵⁹ Velikemu slovenskemu jezikoslovcu Antonu Brezniku (1881—1944) pa je bilo raziskovanje slovenskih besed posebno iz slovanskih jezikov, zlasti iz hrvaščine ali srbščine, a tudi iz češčine in ruščine, nekaj tudi iz poljščine, ena glavnih življenjskih znanstvenih nalog.

Kot so opozarjali vsi, ki so pisali o neavtohtonem besedju slovenskega knjižnega jezika, zlasti tudi Breznik, je za prevzemanje tujk v slovenščino značilno, da je dostikrat nepotrebno. Sorazmerno zelo pogosto prevzemamo izraze za stvari, ki jih že imamo poimenovane z domačimi besedami ali pa bi jih lahko poimenovali oz. nanje prenesli stara poimenovanja za podobne reči. To napačno početje izhaja deloma iz političnih ideologij deloma iz premajhne uzaveščenosti poimenovalnih možnosti slovenskega jezika, ne nazadnje iz kaj slabe odpornosti nasproti asimilacijskim tujejezičnim vplivom in iz težnje po evropeizaciji, deprovinciizaciji. Vendar se od Breznika sem vse bolj zavedamo nekaterih neljubih posledic slepega prevzemanja tujega besedja.

Prevzetih besed je v slovenskem knjižnem jeziku nekaj desettisoč. Verbinčev slovar⁶⁰ jih obsega skoraj 30 000. Čeprav v tem številu niso zaobsežene samo prave tujke, tj. v naš jezik od drugod prevzete besede, ampak tudi tako imenovane citatne besede in fraze, ki niso del slovenskega jezika, se ne bomo dosti zmotili, če rečemo, da je prevzetih besed v slovenskem knjižnem jeziku precej več kot 30 000. Tudi avtor tega našega največjega slovarja prevzetih besed omenja, da je »posvetil več pozornosti tujkam, ki prihajajo k nam iz svetovnih jezikov, predvsem

Sbornik statí, Praga 1929. — Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev, ČZN XXXIII, 1938 (poseben odtis 47 str.). — Jezikovne ocene, DS 1919, str. 39—40. — Jezik v kmečki povesti, DS 1930. — O časnikarski slovenščini, DS 1933. — Jezik naših pripovednikov, DS 1934—1936. (Razprave Jezik v kmetški povesti, O časnikarski slovenščini, Jezik naših pripovednikov so zbrane v knjigah Jezik naših časnikarjev in pripovednikov (Lj. 1944) in Življenje besed (Mb. 1967)).

⁵⁸ Prim. moj SKJ 2, str. 19—67, zlasti ob Vodniku, Kopitarju, Ravnikarju, Prešernu.

⁵⁹ Npr. Osmá, predelana izdaja, Celovec 1910, str. 157—168. Na podlagi tega in Breznikovih spiskov takih besed samosvoja obdelava pri *Bajcu*: Sprehodi po slovenskem besedišču, JiS 1935/36, str. 172—175, 235—237 (zlasti str. 236 do 237); Ljudske izposojenke, JiS 1936/37, str. 28—33, 81—85; Slovanske izposojenke, JiS 1936/37, 145—151 (piše jih skupaj vendar odklanja).

⁶⁰ F. Verbinč, Slovar tujk, podatki s str. 7 in 8 uvoda.

iz zahodnoevropskega kulturnega območja«, na drugem mestu pa, da je tak slovar tujk »danes, kar se tiče gesel, ki jih vsebuje, pravzaprav izbor, saj že fond posameznih strok (tehnični, medicinski, filozofski itd. slovarji) narašča v cele knjige«. Poleg tega je treba upoštevati še dejstvo, da Verbinčev slovar ne upošteva starih prevzetih besed, kot so npr. *hiša*, *knez*, *šlem*, *vino*, *brajda*, *fižol*, *krompir* ipd., načeloma tudi ne besed iz slovanskih jezikov, in sicer deloma zato, ker je V. pač v precejšnji meri pripravljen vzdrževati razliko med tujkami in izposojenkami, deloma pa zato, ker je, kot sam pravi, »gledal tudi na to, kolikor taki pojmi potrebujejo razlago«.

Če v zvezi s povedanim na slepo odpremo strani 7, 53, 89 in 116 Od zadnjega slovarja, ki je napravljen na podlagi alfabeta za pripravljajočo se drugo knjigo Slovarja slovenskega knjižnega jezika, najdemo med vsakokrat 180 besedami dane strani 106, 30, 70 in 175 prevzetih besed, torej od skupno 720 kar čez polovico, konkretno okrog 380 besed. Tak poskus je seveda prepovršen, da bi bil objektivno natančen tudi v povprečju, kaže nam pa vendarle, kako veliko število je prevzetih besed že v besednjaku, ki niti ne predvideva posebno specializiranega uporabnika. Poleg tega moramo upoštevati še to, da je omenjeno število prevzetih besed ugotovljeno na podlagi bežnega pregleda povprečnega slovaroslovnega poznavalca, še več pa bi jih našel specializirani strokovnjak za slovensko besedje in njegov izvor.

Ali še: če na slepo odpremo Verbinčev slovar tujk in pogledamo, koliko so na tisti strani navedene besede potrebne razlage: na 560. strani potrebujemo razlago v glavnem le pri citatnih besedah in frazah, kot so *populus romanus* »rimsko ljudstvo«, *porridge* »močnik iz ovsenih kosmičev«, *portamento* »prenašanje enega tona ali glasu na drugega«, *portativ* »prenosne orgle iz srednjega veka«, *porte-feuille* gl. portfelj, *portepé* »pri sablji, zlasti častniški, nosilni jermen z zlato ali okrasno reso ali čopom«, *portér* »nosilec, imetnik (vrednostnic)«, *porter* »nosaško pivo« — vse druge besede s te strani so pa take, katerih razlaga ljudem z neprevisoko izobrazbo dejansko ni potrebna: *popularizirati*, *pora*, *porcelan*, *porcija*, *porcijon*, *porfir*, *porfirit*, *Porfirogenet*, *pornograf*, *pornografija*, *pornografski*, *pornokracija*, *porozen*, *port*, *porta*, *Visoka porta*, *portabel*, *portfelj*, *portik*, *portir*, *portirka*, *portlandec* in *porto*. Tj. človek jih pozna tem več, čim bolj je razgledan v predmetnosti, ki jo imenujejo.

To pa velja v precejšnji meri ravno tako tudi glede besed, ki so sicer neprevzete, a jim konkretni pomen vemo le, če poznamo tudi stvari, ki jih zaznamujejo. Če spet samo na slepo odpremo Slovar slovenskega knjižnega jezika I, vendar na taki strani, kjer so besede neprevzete, in

četudi pri tem odpiranju na slepo nimamo največje sreče, ugotovimo, da tudi tu za mnoge izmed njih glede pomena potrebujemo razlage. Na straneh 554/555 so bile same tujke, na str. 458/459 pa besede *dom*, *doma*, *domač*, *domačen*, *domaćica*, *domaćica*, *domaćija*, *domaćijica*, *domaćijski*, *domaćijstvo*, *domačin*, *domačinec*, *domačinka*, *domačinski*, *domačinstvo*, *domačiti*, *domačnost*, *domačnosten*, *domakniti*, *domala*, *domanji*, *dómar*, *dómarica*, *domaševati*, *domec*. Razen besed *domaševati*, *domakniti* in *domala* se vse sučejo okrog pojma *dom*, kaj marsikatera natančno pomeni, pa nam ni zmeraj jasno (prim. *domaćica*, *domaćica*, *domaćinec*, *domačinstvo*, *domačiti*, *domanji*, *domec*). Podobno na str. 587 zahtevajo pojasnila besede *enobratinski*, *enoceličar*, *enočlenik*, *enočrten*.

Iz povedanega sledi, da prevzete in neprevzete besede kakega jezika tvorijo precej nerazdeljivo jezikovno celoto; tudi zato se prehudo podarjanje nasprotja med avtohtonim, tj. izvirno domačim, in prevzetim, tj. tujim besedjem, prerado sprevrže v neupoštevanje dejanskega stanja v jeziku in s tem v zvezi v načelno zavračanje vsega prevzetega.

Med prevzete prvine kakega jezika, v našem primeru pa med prevzete besede, moramo šteti tudi t.i. kalke.⁶¹ Teh je zlasti veliko v strokovnih jezikih (praktično strokovnih, tehničnih, znanstvenih), manj v nestrokovnih. V nestrokovnih jezikih nastajajo kalki takrat, ko so ljudje v tesnem jezikovnem stiku z drugim jezikom, mi Slovenci v preteklosti za dolga obdobja z nemščino.

Tretjo obliko prevzetosti vidim v izposoji pomena kakšne sicer že obstoječe besede. Za primer beseda *govornica*. Beseda *govornica* je v slovenščini poimenovanje za osebo ženskega spola, ko govori, in sicer večinoma kakemu zboru ljudi. Moški par tej besedi je seveda *govornik*. Obrazili *-nik* in *-nica* pa se uporabljata tudi za oznako naprave, ki opravlja kako stvar ali ima z njo opraviti, npr. *zvočnik* prenaša zvok, ali pa je kako drugače v zvezi z opravljanim dejanjem — tako se v srbohrvaščini imenuje določeno mesto, kjer ima kdo govor, *govornica*. Ta pomen v zadnjem času družbeni delavci in novinarji vnašajo iz srbohrvaščine (ki sicer veliko manj uporablja t.i. feminative, tj. ženska poimenovanja vzporednih moških, naš primer *govornik* — *govornica*), morda tudi zato, ker se jim zdi ustrezno slovensko poimenovanje prenerodno, ker je dvobesedno, namreč *govorniški oder* ali *pult*. To je nepotrebno in s stališča obvestilnosti sporočila tudi nezaželeno.

⁶¹ Prim. F. Bezljaj, Vloga kalkov v slovenščini, JiS 1959/60, str. 140—143. — Erich Prunč, Das innere Lehngut in der slovenischen Schriftsprache. (Versuch einer Typologie der Lehnprägungen im Slovenischen.) Inauguraldissertation, Graz, 1967.

Naše stališče nasproti prevzetim besedam je posebno vidno formuliral že Breznik, ko je zapisal, da jih ne uporabljamo, če imamo zanje »dobre slovenske izraze«. Ti dobri slovenski izrazi pa morajo biti ljudem precej na splošno znani. Zato je seveda nekoristno in tudi negospodarno ter celo škodljivo, če kako splošno rabljeno prevzeto besedo skušamo spodriniti s sicer domačo, vendar znano samo v kakšnem obrobnem narečju.

Tam, kjer je prevzeta beseda v sopomenskem razmerju s prvotno domačo, je treba najprej ugotoviti, ali sopomenskost velja za vse pomene ali le za nekatere. Če ugotovimo, da je kaka prevzeta beseda, npr. *priroda*, sopomenska domači (v tem primeru besedi *narava*), brez pomišljanja uporabljamo samo domačo. S tem negospodarno, odvečno, nepolno-funkcionalno vzporednico potiskamo na stilno obarvano obrobje besedišča in v končni fazi tudi sploh iz sodobnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Pri tem naj nas ne moti, če taka beseda ostane morda še kot sestavina kake zloženke (kot je npr. *prirodopis*, namesto katerega pa tudi lahko rabimo *naravoslovje*) ali fraze (kot je npr. *po svoji prirodi*, namesto česar pa že tako zveni bolj naravno *po svoji naravi*). Če moramo izbirati med dvema prevzetima besedama, se spet odločimo za tisto, ki je bolj vraščena v slovenski knjižnojezikovni sistem, drugo pa mirno lahko opustimo.

Nekaterim se take sopomenske dvojnice (pa tudi trojnice, kot so *narava — priroda — natura*) zdijo poseben problem, če so strokovni izrazi, termini.⁶² Takrat priporočajo za znanstveno rabo prevzeti, zlasti t.i. mednarodni izraz, za navadno in poljudno rabo pa domačega. Ne morem videti, zakaj bi to bilo dobro, zato namesto enakovredne prevzete besede dokaj dosledno, načeloma pa sploh, uporabljam domačo besedo tudi v znanstvenih besedilih. Tako pravim *narečje* — ne *dialekt*, *slovnica* — ne *gramatika*, *oblika* — ne *forma*, *sklon* — ne *kazus*, *jezikoslovec* — ne *lingvist*, *izrazje* — ne *terminologija*, *pomensko* — ne *semantično*, *pravopis* — ne *ortografija*, *oblikoslovje* — ne *morfologija* ipd. Funkcionalno bolje se mi zdi tudi *zgodovinar* namesto *historiografa*, *zemljepis* namesto *geografija* ipd. Nekaj domačih poimenovanj sem napravil celo sam, npr. *sobesedilo* namesto *kontekst*, da bi bilo izraz na podlagi domačega, splošno

⁶² A. Bajec, JiS 1955/56, Sprehodi po slovenskem besedišču, str. 173—174: »V znanstveni prozi navadno dajemo prednost tujki, v poljudni pa domačemu izrazu. Če pišemo jezikovno razpravo, ki naj jo bero tudi tujci, bomo najbrž rekli adjektiv, adverb, particip, ne pa pridevnik, prislov in deležnik, ker hočemo tujim slavistom olajšati razumevanje v slovanskih jezikih precej različne slovniške terminologije.

Naši zdravniki imajo že lepo izdelano slovensko izrazoslovje, a vendar v strokovni sredini rajši uporabljajo mednarodne izraze.«

znanega korena vsaj približno mogoče razumeti brez posvetovanja s slovarjem tujk že iz sobesedila.

Tam, kjer prevzeta beseda nima domače vzporednice, je pa splošno znana in ne povzroča slovničnih, besedotvornih ali sporazumevalnih težav, pa puščajmo prevzete besede pri miru, in sicer tudi tedaj, če so se izgovorno iz kakršnegakoli razloga oddaljile od izvirnega jezika v večji meri, kot je potrebno (prim. *sviter* nam. *sveter*). Saj nima smisla tratiti sil za to, da bi spodrivali polnofunkcionalne besede s takimi, ki bi si tako polnofunkcionalnost šele morale pridobiti.

Tako imenovane citatne besede⁶³ pa se priporoča rabiti po pameti, tj. zmerno, in sicer predvsem v stalnih besednih zvezah, reklih ali rečenicah. Napačno pa je spet, če med citatne besede silimo izraze, ki so dejansko prevzeti; tako npr. v Verbinčevem slovarju tujk besedi *baby* ali *baby beef*, ki sta sedaj splošno znani slovenski besedi, a se v tem slovarju tretirata, kot da bi bili še zmeraj le angleški, tj. neprevzeti.

Želeti bi bilo, da bi do prevzetih besed zavzeli zmerna stališča, tako da po eni strani ne bi v vsaki prevzeti besedi gledali že kar sovražnika slovenske jezikovne samobitnosti, po drugi pa tudi ne apriorno proglaševali vsako prevzeto besedo kot dobrodošlo sredstvo za slovensko odpiranje v svet, v t.i. mednarodnost, kar bi končno res vodilo — sicer ne v mednarodnost — pač pa v izgubo jezikovne samosvojesti.⁶⁴

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется проблематика перенятых элементов словенского литературного языка, а именно: звуковых, орфографических, морфологических, словообразовательных и лексических. Термин «перенятый» вводится в этой статье как замена терминов «иностранный» и «заимствованный» прежде всего и из-за их понятийной неудовлетворительной разграниченности и из-за их недостаточной ясности. «Перенят» каждый элемент языкового уровня из языка X в язык не-X, как исключение и разновидность A языка X из разновидности B того-же языка (*vikend — gostüvanje*).

1. Источником перенятых звуковых элементов словенского литературного языка являются прежде всего собственные имена иностранных языков, в последнее время особенно английского языка. В противоположность установленной словенской традиции, адаптировавшей почти последовательно-несловенские звуки словенской фонологической системе, в новейшее время наблюдается стремление к упрочнению иностранных звуков в словенских словах как на

⁶³ O tem izrazu gl. moja kritiko SSKJ I, SRL 1971, str. 64—65.

⁶⁴ Mojo sodbo o t.i. puristih prim. v razpravi Sodobno slavistično jezikoslovje v Sloveniji, SRL 1971, str. 13—30, posebno str. 21—23. Tam je navedene še nekaj literature s tega področja.

уровне фонемного инвентаря так и на уровне дистрибуции вариант отдельных фонем (ср. Словенская орфография 1962). Все перенятие иностранные звуки действуют стилистически и они не срослись со системой словенского литературного языка (исключением является лишь звук *dž*, ср. *Madžar*, *džamija*, *džus*). Автор смотрит на такой способ «обогащения» словенской фонологической системы как на эрозию фонологических основ словенского литературного языка или по крайней мере как на ненужную complication и в кодировании и в декодировании словенского литературного языка (следствием чего было и могло бы быть уменьшение числа за литературный язык компетентных людей).

2. По существу то-же самое происходит и с перенятой орфографией, в последнее время опять-таки из английского языка. В крайней консеквентности (из-за множества перенятых лексических единиц вероятно в каждый современный литературный язык) это привело бы до требования, что бы писущие и читающие словенский литературный язык владели орфографическими и орфоэпическими правилами практически всех языков мира. Автор не находит реальной возможности для того, что бы мог обучиться чтению записей всех возможных языков мира обыкновенный словенский потребитель соответствующих (особенно научнопопулярных или учебных) текстов (несмотря на то, что он находит такие старания неэкономичными); если в действительности так, то и иностранная орфография сильно уменьшает число в высшем смысле грамотных людей (принятие грамотности как собственности элиты данной нации автор отвергает). Из-за этих причин он советует ограничить оригинальную орфографию в рамках нарицательноименного материала на так называемые цитатные слова, а в рамках собственно-именного материала на латинские письма Европы (и европейских языков в других странах).

3. В морфологии в последнее время (ср. Слов. орфография 1962) сильно ощущалось требование по возвращению к оригинальному морфологическому инвентарю номинативных окончаний латинских и греческих имен (что внесло многие сложности в их графическое изображение). Статья придерживается мнения, что так называемые усвоенные формы являются лучшими, и что надо только их употреблять и в научных книгах. — Проблему несклоняемых существительных (поскольку они не являются мужского рода и не имеют в им. окончании безударный -а и таким образом являются существительными женского рода) автор объясняет опорой таких имен на фамилии, по происхождению мужского рода, например Зофка Кведер — Зофке Кведер (вместо Зофка Кведровка — Зофке Кведровке и младшего Зофка Кведрова — Зофке Кведрове). В других случаях, особенно в аббревиативных названиях типа ЛМС, по существу имеем дело с таким-же явлением: слово женского рода с окончанием ноль, которое такие слова присоединяет к 2-му склонению, трактуется как несклоняемое или как склоняемое с окончанием ноль. — И несклоняемость прилагательных автор объясняет опорой на первичные славянские слова, получившие функциональные качества прилагательного, но не и морфологических (*poseni* — *fajn*). — Из славянских языков заимствованные окончания причастий имеют литературный характер.

4. В словообразовании обсуждается шире проблематика префиксальных существительных (*podsekretar*), которые теперь уже общепринятые, сло-

жения из сочетаний им. существительное + им. существительное (*avtocesta*) и сложения с нулевым интерфиксом (им. существ. + им. существ. — *angoravolna*, *C-vitamin*). Все упомянутые словообразования надо включить (также и те с нулевым интерфиксом) и в литературный язык и надо писать соединено в соответствии с их статусом как словосоставления, словосочетания и словосочинения.

5. В исследовании перенятых слов в статье обработано понятие цитатного слова как слова, которое не является частью словенского литературного языка и которое в соответствии с этим придерживается правил языка, из которого оно перенято. Полуцитатное слово на данном уровне (чаще всего на орфографическом) трактуется как цитатное, а на других (чаще всего на морфологическом и на орфоэпическом) как словенское.

Из-за сильного натиска иностранных элементов на современный литературный язык малой нации (а также и великой, например на французский язык) статья в общем относится положительно к приспособлению этих элементов данной системе языка, а отвергает принцип увеличения инвентаря основных элементов там, где нет такой необходимости (например в словообразовании).

NEKNJIŽNE IN GOVORNE PRVINE V NOVEJŠI ZIDARJEVI PROZI*

Obravnavane so neknjižne, pogovorne in govorne prvine v novejši prozi Pavleta Zidarja, zlasti v povesti *Pišem knjigo*. Vrednotenje njihove stilne uspešnosti izhaja iz nasprotij knjižnost — neknjižnost ter pisnost — govornost. Kaže tudi možnosti, ki jih imajo glasoslovne, oblikoslovne, leksikalne in skladenjske neknjižne in govorne posebnosti v branju namenjenem literarnem delu.

The study is concerned with non-literary, colloquial stylistic elements from the recent of the writer Pavle Zidar, and particularly from his novel "I am Writing a Book". It is particularly focused on the valuation of their stylistic effect, and utilizes two planes, i. e. literary — non-literary, and written — spoken in nature. It is also concerned with possibilities provided by phonetic, morphologic, lexical, and syntactical non-literary and spoken elements used in a literary work intended for reading.

Vsako jezikovno sporočilo ima poleg svoje lastne strukture tudi eno od možnih izraznih podob, bodisi govorno ali pisano, zato je treba takó pri analizi jezikovnih sporočil kot pri odkrivanju notranje diferenciacije določenega narodnega jezika izhajati iz dveh (medsebojno dopolnjujočih se) izhodišč: na eni strani iz *knjižnosti* in *neknjižnosti*, na drugi pa iz dveh izraznih, funkcijskih oblik narodnega jezika, tj. *pisnosti* in *govornosti*. Po prvem vidiku ločimo knjižni jezik (seveda tudi govorni knjižni jezik) ter neknjižne pojavne oblike narodnega jezika, tj. narečja, žargone itd. Pri tem tudi ugotovimo, da se knjižni jezik realizira v govorni in pisni podobi, medtem ko imajo neknjižne oblike praviloma le govorno podobo. Treba je poudariti,¹ da se drugi vidik, tj. pisnost-govornost, bolj ozira na trajnejše lastnosti jezikovnega sporočila, njegova vloga je torej historično neomejena.

Tudi v pričujočem razpravljanju se bom držal obeh vidikov izmenično; najprej bom nekatere značilnosti Zidarjevega jezika analiziral s pomočjo prvega, nato pa še s pomočjo drugega vidika.

Slovenskemu pogovornemu jeziku se v novejšem času posveča vse več pozornosti. Termin pogovorni jezik je pri nas najbolj razširjen, pri omejitvi pojma pa se držim omejitve, kakor jo je nakazal novi Slovar slovenskega knjižnega jezika I. Po tej omejitvi razumemo pogovorni jezik

* To je prirejeno predavanje, ki sem ga imel marca 1971 pri Društvu slovenskih prevajalcev v Ljubljani.

¹ O tem prim. Antonín Vašek, *K vývojovým tendencím v dnešní češtině*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 1963, A 11, str. 30.

kot jezikovno tvorbo, ki jo v medsebojnem občevanju uporabljajo ljudje, ki se ne izražajo v narečju. Tu bi jo razširil še na odnos do knjižnega jezika: ki torej ne govorijo ne v narečju ne v knjižnem jeziku. Pri tej omejitvi ni poudarjena stopnja izobrazbe pri govorečih, četudi je v pogovornem jeziku mogoče ugotoviti razlike, ki so odvisne od izobrazbe govorečih, od vsebine pogovora, od okoliščin, v katerih se pogovorni jezik realizira itd.

Pri izoblikovanju pogovornega jezika zavzema najpomembnejše mesto govorica Ljubljane kot političnega, gospodarskega in kulturnega centra Slovenije. Krog ljudi, ki uporabljajo pogovorni jezik, se vse bolj širi, s tem pa se izčiščajo in ustaljujejo njegove značilnosti ter se večja njegov vpliv na knjižni jezik. Vse več sodobnih avtorjev uporablja v svojih tekstih pogovorne elemente kot stilna sredstva za doseganje posebnih učinkov, pridružujejo pa se jim prevajalci, ki jih k temu sili predloga. Tudi tu pride do izraza njihova jezikovna ustvarjalnost in izrazna učinkovitost sploh.²

Kako bo v svojem delu uporabil pogovorna, pa tudi druga (npr. ekspresivna, žargonska, vulgarna) stilna sredstva posamezen avtor, je seveda stvar njegove izrazne moči ter ustvarjalnosti — ne nazadnje pa tudi čuta za mero. Vendar pa čaka tu veliko dela tudi jezikoslovje, ki besednim ustvarjalcem vendarle mora pripraviti ustrezne oporne točke, četudi je seveda povsem jasno, da bo dober avtor zmeraj za korak dlje od tega, kar mu bo za popotnico pripravilo jezikoslovje.

Za čim bolj uspešno izrabljanje pogovornih elementov v literarnih tekstih moramo imeti kolikor toliko zanesljiv znanstven popis slovenskega pogovornega jezika, tj. njegovega besedišča ter značilnosti v glasoslovju, oblikoslovju in skladnji.

Na osnovi dosedanjih raziskav v slovenskem jezikoslovju, ki se nanašajo na pogovorni jezik, bi tak popis že lahko imeli, saj se mnenja posameznih raziskovalcev glede tega ne razlikujejo bistveno. Razpravam prof. Bajca (A. Bajec, O pogovornem jeziku, *Jezik in slovstvo*, 1955/56, str. 161—165) in tudi prof. Bezlaja (F. Bezljaj, O slovenskem jeziku, *Naši razgledi*, 1061, str. 389—390) se v novejšem času pridružujejo obširnejši popisi pogovornega jezika in problematike okrog njega, npr. B. Pogorelec v jezikovnih pogovorih po radiu, in dokaj temeljit popis J. Toporišiča v *Slavistični reviji*.³

Če bi se tem popisom dodale še natančnejše raziskave pogovorne skladnje in slovar slovenskih pogovornih besed, bi imeli zelo pregledno delo o slovenskem pogovornem jeziku.

Dosedanje razprave o teh vprašanjih pa se nanašajo predvsem na ugotavljanje značilnosti pogovornega jezika, odnosa pogovornega jezika

² Glede tega ostane iz zadnjega časa zlasti v spominu Hiengov *Gluhi mož na meji* in odlični Menartov prevod Burnsovih *Veselih beračev*. Za neuspeh poskus kombinacije pogovornih in knjižnih elementov (kolikor pač učinkuje pri poslušanju) pa je mogoče šteti jezik v televizijski igri D. Rupla *Stari časi*.

³ Bibliografijo o tem je zbral J. Toporišič in je navedena v 1. opombi njegove razprave *Slovenski pogovorni jezik*, *Slavistična revija*, 1970, 1—2, str. 57.

do knjižnega jezika, s čimer bi bil pač opravljen temeljni del raziskav. Od tod pa more raziskovanje potekati v dveh smereh: kakó in katere pogovorne značilnosti se uporabljajo v pisanem besedilu, v noveli, povesti, romanu, tj. tam, kjer so te značilnosti s celotnim besedilom vred namenjene branju, kjer more torej učinkovati le njihova pisna podoba, in kako se realizirajo v odrskem, televizijskem in filmskem besedilu, kjer so ti elementi preračunani na slušni učinek.

Nedvomno je v naravi stvari same, da imata tu veliko več možnosti oder in film. V odrskem besedilu, ki je šele prva stopnja v realizaciji avtorjevega umetniškega sporočila, je mogoče uporabiti vse značilnosti pogovornega jezika; na tej stopnji je mogoča celo popolna fonetična transkripcija vseh glasoslovnih značilnosti, kajti akt sporočanja je končan šele takrat, ko je besedilo izgovorjeno. Samó branju namenjeno besedilo je glede rabe pogovornih elementov veliko bolj omejeno na delen izbor iz pogovornega besedišča, frazeologije in skladnje.

Ko se bomo pri analiziranju nekaterih izrazitejših posebnosti v novejši Zidarjevi prozi ustavljali predvsem pri nastopanju pogovornih elementov v njej, se bomo opirali na izsledke dosedanjih popisov pogovornega jezika.

Načelno velja, da želi avtor z uporabo vseh stilnih sredstev, torej tudi pogovornih, doseči v umetniškem delu poseben učinek. Taka sredstva morajo postati enakovredne sestavine umetniškega besedila, z vsemi drugimi morajo tvoriti nedeljivo, usklajeno celoto, so torej tudi estetsko orodje, ki formira moč in prodornost umetniškega sporočila. Pogovorni elementi lahko nastopajo v besedilu ali le na določenih mestih ali pa jih avtor uporablja za karakterizacijo določene osebe oz. okolja. Vedno pa jih je treba presojati s stališča funkcije, ki jo v besedilu opravljajo. Če te funkcije nimajo, jih lahko štejemo za slogovno šibkost.

Pavle Zidar je avtor, ki je v slovensko literaturo nedvomno prinesel veliko novosti. Njegovo izpovednost in umetniško moč je treba iskati ne samo v aktualnosti obdelane snovi, ampak tudi v odpravljanju tradicionalnih pojmovanj in predsodkov tako glede izbire snovi kot glede izbire izraznih sredstev. Zanimivost Zidarjevega pripovedništva ni samo v tem, da se ne ogiba nobeni temi, da so njegove osebe iz najrazličnejših socialnih in intelektualnih plasti ter da so postavljene v najbolj nenavadne situacije, ampak tudi v tem, da je napravil drzen korak naprej v uporabi jezikovnih sredstev, pri čemer so mu dobrodošle besede iz prav vseh plasti slovenskega jezika, tako da skoraj v vseh njegovih prozih delih zavzemajo pogovorni elementi vidno mesto, zlasti opazni pa so v novejši povesti *Pišem knjigo* (Prešernova družba, 1970).

Neknjižne elemente izrablja Zidar v polni meri. Manj sicer za karakterizacijo določenih oseb, tu veliko raje uporablja narečne in tudi tujejezične elemente. V *Sohi z oltarja domovine* govori npr. domačinka v narečju: »*O prav gaspud, je zatacala kakor vol in z roko pokazala v smer. Nej več dojst, ana ura*«. (92) Tujejezični elementi so npr. v povesti *S konji in sam* ali v novejšem romanu *Tumor*.

Pogovorna sredstva imajo pri Zidarju veliko večji poudarek že zato, ker pri večini Zidarjevih del poteka govor v prvi osebi in niso uporabljena samo za karakterizacijo nekaterih oseb. Tudi v povesti Pišem knjigo govori Zidar v prvi osebi, pravzaprav z usti doraščajočega dečka, ki bralcu pripoveduje o svojih mladostniških težavah, sanjah in drobnih pustolovščinah. Za tako obliko pripovedi se Zidarju ni zdel dovolj učinkovit nevtralen knjižni jezik, zato si je prizadeval posneti vsakdanji govor z vsemi njegovimi značilnostmi. Tako v povesti prevladujejo pogovorni elementi, prepletajoči se z nekaterimi (primorskimi) dialektizmi in elementi iz neknjižnega »frajerskega« žargona ter vulgarizmi. Zidar je v tej povesti vsekakor v polni meri izrabil možnosti, ki jih nudi neknjižno, zlasti pogovorno in žargonsko besedišče, ter hkrati s svojimi iznajdljivimi neologizmi, učinkovitimi sintaktičnimi izpeljavami in večinoma duhovitimi metaforami uspešno posnel hlastno, nebrzdano fantovsko, velikokrat prav pocestno kvantaško vsakdanjo govorico, ki pa more za zunanjo grobstvo vendarle skrivati tudi prizadeto dušo in toplo misel. V tem pogledu je avtor neknjižna, pogovorna jezikovna sredstva funkcionalno izrabil.

Z jezikovnega stališča je poleg presojanja o tem, s kakšno uspešnostjo je avtor v leposlovnem delu uporabil za doseg posebnega učinka pogovorne elemente, važno tudi raziskovanje možnosti, ki jih imajo posamezni neknjižni elementi za uporabo v pisanem knjižnem jeziku.

S tega stališča dajejo zlasti zadnja Zidarjeva dela, v glavnem pa povest Pišem knjigo, obilo gradiva.

1. Glasoslovne pogovorne značilnosti

Kakor je na eni strani znano, da se prav v glasoslovju knjižni jezik in pogovorni jezik najbolj razlikujeta in bi bila uporaba teh značilnosti v knjižnem jeziku najbolj učinkovita, saj bi zajela veliko število pogovornih posebnosti, pa so te značilnosti za novo funkcijo najmanj primerne, predvsem iz tehničnih vzrokov.⁴ Treba je namreč upoštevati, da gre za nastopanje v taki zvrsti umetniškega dela, ki je namenjeno vizualnemu sprejemanju, tj. branju. Narava stvari torej omejuje možnosti in glas ter naglas izključuje kot sredstvo za doseg stilnih učinkov. V proznem besedilu se lahko pogovorne glasoslovne in tudi oblikoslovne značilnosti realizirajo le kot nekakšna fonetična transkripcija govora, bolj ali manj posnet prepis magnetofonskega zapisa (na to je opozorila že

⁴ S tem se v diskusiji ni strinjal Jože Toporišič, ki daje glasoslovnim pogovornim elementom enake možnosti. Menil je, da jih je kot stilizme pač mogoče zapisati fonetično, tj. kakor jih zahteva izgovor. Kakor je to seveda res, pa je vendarle treba spomniti, da gre prav v glasoslovju za najoddaljenejši točki na osi govornost-pisnost, s stališča zapisovanja besed torej za nasprotje med fonetičnim in etimološkim pravopisom. To nasprotje pa je v slovenski (etimološki) pravopisni tradiciji že tolikšno, da fonetično zapisan pogovorni (ali narečni) izgovor daje podobo besed, ki imajo v knjižnem zapisu drugačen pomen. Fonetični zapis morda v kontekstu ne bi povzročal pomenke nejasnosti, gotovo pa bi motil berljivost. Sicer pa glasoslovnih posebnosti tudi sam ne izključujem kot stilizma v pisanem knjižnem jeziku (gl. nadaljnje razpravljanje!), a bo pri tem bržkone najvažnejši občutek za mero.

B. Pogorelec v radijskih predavanjih o Vprašanih govornega jezika, Jezikovni pogovori, 1965, 143), tak pa povzroča okorno ali celo težko razumljivo branje.

Večjo ali manjšo mero iznajdljivosti je pri takšni transkripciji seveda mogoče sprejeti (prim. nekatere kozerije Pohorskega tijeke ali Gorenjskega fanta, ki pa so bile pri branju razumljive predvsem pripadnikom ustreznih narečij, drugim bralcem pa so bile zaradi neobičajne pisne podobe razumljive šele potem, ko so jih dešifrirali).

Izjeme so torej mogoče, vendar jih je za uporabo v knjižnem jeziku treba skrbno pretehtati.

Četudi so glasoslovne značilnosti pogovornega jezika rezervirane predvsem za poslušanju namenjeno besedilo, pa bi z njimi vendarle bilo mogoče natančneje tipizirati tudi posameznikov govor v proznem tekstu, vendar bi morale biti takšno besedilo transkribirano z ustreznimi znaki. Gre za razlike, kakršne je nakazal J. Toporišič v treh variantah: v splošno pogovorni, v pokrajinski pogovorni varianti in v narečju (Slovenski pogovorni jezik, SR, 1971, 1—2, str. 60—62).

Sprejemanje glasoslovnih značilnosti kot stilno sredstvo v knjižnem jeziku naleti na glavno oviro, ki ima pravzaprav osnovo v slovenskih narečjih, tj. na vokalno redukcijo ter na nekatere druge glasovne spremembe, ki so s tem v zvezi, npr. izpadanje nenaglašeni*i*-ja, *u*-ja ter polglasnika, v nedoločniku *igrat*, v velelniku *prid* (namesto *pridi*), v deležniku na *-l* množine moškega spola: *smo se igral*, pri osebnih zaimkih: *men*, *teb* (za meni, tebi), izpadanje *i*-ja v priponi *-ica*, prehajanje nenaglašene*a* *-il* v *u*, npr. *je švignil* > *je švignu*, prehajanje kratkega naglašene*a* *i* v polglasnik: *nč* < *nič*, izgubljanje pripone *-ac*: *pešč* < *pešec* itd.

Omejene možnosti za uporablanje teh značilnosti v knjižnem tekstu se lepo kažejo tudi pri Zidarju, saj jih ima v primerjavi z drugimi značilnostmi pogovornega jezika prav malo. Ko pa jim daje pisno podobo, si pomaga na različne načine. Kjer glasovi niso reducirani v polglasnike, je zapis enostaven, npr. *prec* (tako*j*, 6),⁵ *skoz* (skozi, 21), *mulc* (mulec, 111), *pejmo* (pojdim*o*, 48); ponekod poskuša biti zapis transkripcija *Podrži n' malo* (5), *K'rsnik*, *otroc'* (30), pri čemer ostaja pravzaprav na pol poti. V stavku »*podrži 'n malo*« bi — če že transkribira — moral zapisati »*podrž n malc*«, a že tu bi se pokazala težava take pisave, kajti razumljivost zapisa bi pred *n* zahtevala znak za polglasnik, da bi bralec bral *ən*. Podobno tudi *A boš »šu« domu* (78), kjer je pogovorni *šu* za knjižno *šel* zapisan sicer med narekovaji, kar pravzaprav ni rešitev, ker je zapis še vendarle ostal na pol poti. Zapis, ki bi bil do kraja transkribiran, npr. »*auš šu damc*«, pa bi že otežil razumevanje in zmanjšal berljivost.

Nekaterih pogovornih ali celo narečnih redukcij *i*-ja ima Zidar malo: *revca* (revica, 98); za *crknit* (60), ki pravzaprav sploh ni resnično govornjena podoba, ker sta tu dejansko reducirana oba *i*-ja [za *cərkənt*].

⁵ Če ni posebej navedeno, se številke v oklepajih nanašajo na strani v povesti Pišem knjigo.

Zidar se seveda ne pomišlja zapisati tudi besed, ki smo jih sicer vajeni izgovarjati, nekoliko težje pa si predstavljamo njihovo pisno podobo. To so besede iz nižje pogovorne plasti, vendar pa zapiše predvsem take, kjer pri zapisu ni težav, se pravi, da imajo enako pisno in slišno podobo, npr.: *najbrž mu je to zato ratalo, ker je policaj* (29); *Mi nočemo, da ti »špilaš« Kristusa, ker to nisi* (32); *Niti dinarja te ne bo »koštal«* (33); *Mama bi šla v »luft«, je spet zakipela Jožefina* (108); *Zvezde so špricnile kot curki ...* (75). Zidar jih sicer po večini daje med narekovaje, kar pa je v teh okoliščinah nepotrebno, saj v okolju, za katerega gre, ne učinkujejo kot citatne besede.

Nekaj težav ima z zapisi pogovornih besed, ki imajo v izgovoru jasen polglasnik, tako npr. nižje pogovorna beseda *tegel* v pomenu »cvetlični lonček«, ki jo ima v odvisnih sklonih zapisano z *e*-jem, npr. *s »tegelnom«, »tegelna«* (91), kar je nekako poknjžena pisna podoba govornjene neknjžne besede. Vendar pa tudi pri narekovajih ni dosleden, saj ima na eni sami strani to besedo zapisano šestkrat, trikrat v narekovajih, trikrat brez njih. Podobno je tudi z besedo *muskelni* (za mišice), npr. *Jaz rada živim, me je stisnila za muskelne* (103), delno poknjžene so še *kiklja* (3, 55) (SP 1962 ima *kikla!*), *se piflja* (62), vendar pa *kangla*, čeprav se vse tri govorijo brez *j*. Piše tudi *obrisati* (udariti), kjer se seveda govori le *u* (*ubrisat*).

2. Oblikoslovne pogovorne značilnosti

Kot je poudaril že J. Toporišič (SR, 1970, 1—2, 62), so oblikoslovne razlike med knjižno in pogovorno izreko pretežno posledica glasoslovnih razlik. Vseh skupaj pa ni veliko. Tu lahko naštejemo rabo nesklonljivega spolnika *ta* za določeno obliko pridevnika, dalje nedoločni člen *en, ena*, maskulinizacijo nevtv, npr. *lep mest* in v dvojnini *dva poglavja*, potem dvojniska končnica *e* namesto *i* (*sta šle*), dalje izguba *i*-ja v glagolih prve vrste: *rečt, pečt* (za reči, peči), način vikanja, ki se kaže v tem, da je pomožni glagol v množini, deležnik na *-l* pa v ednini, npr. *ali ste bila doma* (namesto: *ali ste bili doma*).

Od navedenih pogovornih oblikoslovnih značilnosti uporablja Zidar predvsem nesklonljivi spolnik *ta* in nedoločni člen *en, ena*: *Nič več s ta pravo sestro* (26); *Znorela je ta debela* (42); *Ali ste lepo spali? se je oglašil nazadnje tudi ta pameten, ta, ki je pojedel vse žgance tega sveta* (97); *Pa ta velika, ta molzna, katere mleko diši po vrbah* (108); *Meni so vrgli ta lepo obleko* (115); *In doma smo bili mi ta mali spet zadnji* (116).

In še primeri rabe nedoločnega spolnika *en, ki* v knjižnem jeziku ne nastopa: *En hec s kakim profesorjem matematike* (43); *Znamo takó za en nič* (101); *s kakšnim glasom bosta to povedala tistemu matičarju, ki je bil en bik* (116).

Še nekaj drugih pogovornih značilnosti: *Za Biafro se gre zdaj* (nam. knjižnega *gre zdaj* 8); dalje pogovorno izražanje svojilnosti: *se je zadrla kot od Melite mama*. (68), vendar nekaj vrst nižje *Jožičin oče in mama*; pogovorna in ekspresivna raba tožilniške oblike zaimka *ona*: *In jo usekam čez Alpe ko Hanibal* (81).

Drugih pogovornih oblikoslovnih elementov Zidar skoraj ne uporablja, čeprav je tu še nekaj učinkovitih in neprisiljenih možnosti, npr. tožilniška raba zaimka *ona*, tj. *jo* namesto roditeljske *je*. Tu uporablja Zidar dosledno knjižne oblike: *Rad bi se je dotaknil, pa sem se je bal* (109). Zidar tudi omahuje med izrazito knjižnimi na eni in pogovornimi oblikami na drugi strani. Tako npr. uporablja kratke glagolske množinske oblike v 3. os., ki pa se prav pod vplivom govornih dolgih oblik očitno umikajo iz knjižnega jezika oz. se omejujejo na pesniško rabo zaradi gibčnosti glede rime in ritma: *Zunaj, okoli hiše, pa se že pode in derejo ko jesiharji* (89); *Noge me bole* (80); *Groze* (62).⁶

Omenimo še pogovorno rabo osebnih zaimkov *ti* in *vi*, ki v knjižnem jeziku ne nastopata, kadar nista posebej poudarjeni: *Vi ne veste, kako se kakšna stvar v trenutku drugače začuti* (75); *Ti ne veš, kako močna je* (108).

Na splošno pa je mogoče reči, da Zidar zmerno in preudarno izrablja možnosti, ki jih nudita glasoslovna in oblikoslovna plat pogovornega jezika. Ti elementi so uporabljeni na ustreznih mestih in dobro prispevajo k splošni pogovorni barvitosti celotnega besedila.

3. Neknjžna leksika in frazeologija dajeta največ možnosti za stilno funkcijsko uporabljanje v pisanem leposlovnem besedilu. Noben slovenski pisatelj doslej ni v svojih tekstih uporabil toliko nekknjižnih leksikalnih elementov kot Zidar, v nobeni njegovi knjigi pa ni pogostnost tolikšna kot v povesti Pišem knjigo. Neknjžne pogovorne, žargonske, narečne in tudi vulgarne besede in fraze polaga svojemu junaku nenehno na usta, tako da pomeni to besedilo skoraj naturalističen zapis nekknjižnega govora. Sem spadajo tudi besede, ki imajo pogovorni, zlasti pa ekspresivni značaj samo v enem pomenu, sicer pa so nevtralne knjižne. V veliki večini je to Zidarjevo besedišče zelo živo, znano pa nam je iz t.im. »frajerskega«, mestnega govora mlajše generacije: *raja* (4), *punkelj cunj* (5), *punca* (5), *žnable* (6), *kapirati* (razumeti, 9), *skracati* (10), *tinta* (10), *klipan* (moški, fant, 12), *precvikana žica* (preščipnjena, 13), *muštace* (14), *hecen* (18), *bila je pic pic* (21), *zjutraj se zbaše na noge* (25), *povedal*

⁶ Diskusija je to mnenje zavrnila. Zlasti J. Moder je menil, da so kratke oblike teh glagolov pri Zidarju vpliv (gorenjskega) narečja. To je treba upoštevati, vendar se mi zdi, da je pri frekventnejših glagolih zlasti 1., 3. in 4. vrste, ki imajo možnost krajše in daljše množinske oblike (te oblike šteje za knjižne oz. stilno označene F. Jakopin v razpravi *Akcentnye i morfoložičeskie varianty v slovenskoj stixotvornoj reči*, L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Historie Orientales et Slaves, Tome XVIII 1966–1967, 209, Bruxelles, 1968.) Tako tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki npr. kratke oblike na *-é* glagolov na *-áti/ím* ali *-íti/ím* označuje kot stilizme (str. XL), zaradi umikanja krajših oblik iz govora prišlo do napetosti med obema oblikama, ki se čuti kot napetost na osi govornost–pisnost, zaradi česar kratko obliko zapišejo tudi avtorji (npr. v časopisih), za katere je mogoče z veliko verjetnostjo domnevati, da te oblike nikoli ne govorijo niti pod vplivom narečja. Zaradi neizčiščenega razlikovanja med kategorijama *pisnost*–*knjižnost* (ki imata seveda tudi stične točke) se pišoči daljših oblik v pisavi izogibajo, da bi bilo besedilo bolj »knjižno«. K temu lahko prištejemo povsem običajno nastopanje kratkih oblik v pesmih.

bi tem pavrom (25), fratati (25), šlatati (25), nekakšen zahiran pesnik (29), nisi za vice (ne razumeš, ne maraš šal, 30), televizijska kišta (sprejemnik, 36), ves ta »šušteraj« (39), poj jih bomo pa zagiftali v prvem švunku (46), kdaj se neki ta pakaža skida domov (43), znervirati (56), zajamrati (57), kako bajne prfokse imamo (58), žircirati mamo (62), špecati (66), pa se zatrapam v Sonjo (71), oče me je garbal (tepel, 71), zdaj jih bom pa fasala (bom tepena, 72), pol decija (pol decilitra, 87), pofajfati se (požvižgati se, 88), blesava vojna (94), malo me še martra (94), šel je ves poklapan (95), delati gužvo (101), in me spet zamori z jokom (102), to bi rad pogruntal (103), sčvekati (zatožiti, povedati, 104), in bi se pofučkal na ljudi (107), piksna (konzerva, 108), te čisto nič ne »nucamo« (113), šnopc (114), kofe (114), kaj bosta stادلala (skritizirala, 114), ti si fejst fant (114), pamž (otrok, 116), šus (strel, 119), metek (naboj, 120).

K tej glede stilnih vrednosti precej raznorodni skupini dodajmo že prej omenjene besede in zveze, ki imajo pogovorno vrednost samo v enem pomenu: *užgati s kolom* (udariti, 6); *biti flegma* (flegmatičen, 13); *glej, da se boš v redu obnašal* (spodobno, 21); *mi jih namečejo* (me natepejo, 25); *si že oplel* (si opravil, ti je kaj onemogočeno, 35); *dvakrat se je s fičkom zabila* (zaletela, 58); *naš fizik* (profesor fizike, 60); *končno se je skidal* (se je odpravil, je odšel, 97); *se pobereva vsak v svojo smer* (odideva, 102); *si umivam tace* (roke, 110); *sta se objemali in lizali* (se poljubovali, 113); *smo jo potegnili spat* (smo urno šli spat, 114); *vzeti konec* (umreti, 123).

Med temi neknjižnimi elementi je tudi precej vulgarizmov: *toda ljudske množice se ne bi usrale v hlače* (12); *Zajočem se kadar me zajebavajo. In zajebava me cel svet* (22); *me ni navdušilo tisto sranje* (33); *je prav en tak drek kot prej* (37); *sekret* (stranišče, 61); *»genau« tako sem ga jaz sral, je rekel oče* (71); *Kjer je jabolk ko dreka* (77); *Serjejo ga tile moji verniki* (87); *pa je od napenjanja le strašno grdo prdnil* (89); *Ali bi vidva res rada samo gate* (90); *Dam po gobcu tem opicam* (83); *Zarinil sem prste v tisti drek in ga zanesel v usta* (»drek« v pom. »potica«, 113); *Ne kot jaz, ki sem samo en usran brat* (115); *Padel sem na rit* (101); *kozlarija* (neumnost, 123); *kozlanje* (v pom. »pisanje, besedilo«, 123); *se je stegnil* (je umrl, 122).

Za vulgarizme kot najbolj drastično stilno sredstvo velja še bolj kot za druge stilizme, da se njihova učinkovitost sprevrže v banalnost, če so prepogosti. Četudi so pri Zidarju v vlogi karakterizacije čisto določenega tipa govora, je njihova pogostnost komaj še na meji zmernosti. Nekoliko redkeje so kletvice: *porka malora* (12); *to je pa hudič* (4); *madona, saj nisem mogel* (17); *jebenti sunce* (28); *duš lavdon* (52); *jebenti, ste nas* (54); *prmej kuš* (77).

Tu omenimo še Zidarjeve dialektizme, ki so večinoma iz južnega dela Slovenije,⁷ iz Primorske, npr. pogosta raba členka *ma*: *Ma je bila tako fletno dekletce, da bi ga kar požrl* (77); dalje *poj* (v pom. »potem«, ima

⁷ Glede gorenjskih kratkih oblik za 3. os. mn. gl. v pripombi 6.

pa tudi *pol* v istem pomenu); *mula* (dekle, 37); *zavpije nazaj eden od njih boljših* (92); *In doma smo bili ta mali spet zadnji* (116); *Ma, se naštuli, kaj bi ne. Sen slišala ane drugačne besede an sen jih spominjala* (9) in še nekateri.

Sem spadajo tudi Zidarjevi tujejezični zapisi, ki jih je imel veliko že v knjgi *S konji in sam*. Rabo teh elementov mu je takrat kritika povsem po krivici očitala. Tujejezične besede piše Zidar bodisi v približni originalni obliki ali pa v približni transkripciji, obravnavati pa jih je treba enako kot vse druge neknjžne elemente, ki nastopajo kot funkcijsko sredstvo v slovenskem proznem tekstu.⁸ Za razliko od ostalih neknjžnih elementov uporablja Zidar tujejezične elemente za karakterizacijo, tipizacijo določenih oseb. Omenimo samo nekatere: *Pa da, odloži stari slušalko. Na pot ne možeš. Leči češ tukaj i se skurisati* (28) (tako govori Slovenec s Srbom); podobno tudi *Si imal ti ošpice, sem ga vprašal* (28). Ruske besede piše seveda v transkripciji: *Ploha, ploha, je odgovoril srebrni maršal* (slabo, slabo, 46); *ruskij čelavjek* (15); *pažalujsta* (50); *panjatno* (52).

Bolj v pogovorno sfero kot kam drugam se nagibajo nekateri duhoviti Zidarjevi neologizmi: *striptiziranje* (18), *velezdravnik* (18), *gatopralka* (22), *je zapredaval* (30), *sem zaprotestiral* (30), *predsolze* (solze pred pravim jokom, 56), *žvegljarica* (učiteljica petja, 58), *veleoriginal* (60), *trdobutec* (89); omenimo še zelo pogosto pogovorno rabo členka *ja*: *da ja ne bom pozabil* (19); *A ja, se ji je zasvetilo* (38); dalje rabo členka *a* v pomenu »kaj«, »ali«, »mar«: *A ni veliko pil?* (18) ter rabo veznika *čim* v časovnih odvisnih stavkih: *da jo pustim pri priči, čim se pobereva vsak v svojo smer* (102); *Doma pa, čim so zavohali, da smrdi hiša spet po mojih stopinjah* (110).

Pogostnost nastopanja pogovornih elementov ni samo v zvezi s tem, ker Zidarjeve osebe veliko govorijo, ker ima Zidar sploh veliko dialogov, ampak tudi s tem, ker Zidar najpogosteje govori v prvi osebi. V povesti *Pišem knjigo* npr. govori njegov junak, trinajstletni Igor. Rabo vseh teh neknjžnih elementov lahko s tega stališča štejemo za umestno, pa tudi za učinkovito.

Zidar veliko gradi na dialogih in njihovo konstrukcijo tudi obvlada. Nepripravljeno, sproti nastajajoče govorjenje se ne izraža samo v kratkih stavkih in enostavnih stavčnih konstrukcijah, ampak tudi v pogostih in učinkovitih pasusih, ki delujejo kot prepis z magnetofonskega traku, ki je zabeležil živ govor: *-Je rekla: se bomo pa tožili. Sem rekla: se pa bomo. Je rekla: ti boš zgubila. Sem rekla: bomo videli, je rekel ta slepi. Je rekla: boš. Sem rekla: bomo videli, je rekel ta slepi.* (78)

Realnost zapisa pogovora pa pri Zidarju ni zmeraj popolna; zdi se, kot da Zidar natrpanost besedila z neknjžnimi elementi zavestno nevtralizira z jezikovnimi sredstvi iz prav nasprotnne sfere, tj. z izrazito knjižnimi in negovornimi besedami ali zvezami ali celo daljšimi besed-

⁸ Pravopisne napake pri pisavi italijanskih besed v romanu *Tumor* mu je očitala Jolka Milič v *Delu*, 6. 3. 1971, str. 17, pri pisavi nemških in ruskih v romanu *Dim* pa mimogrede tudi Jože Sifrer, *Sodobnost*, 1971, 2. str. 202.

nimi izrazi. Tako kot je med izrazito govorne elemente postavil knjižne oblike, npr. kratke množinske oblike glagolov (*noge me bole*), tako tudi daljše pogovorne pasuse prekinja s povsem nevtralnimi knjižnimi odseki, zdaj se spet iz pocestne kvante dvigne v visok, skoraj pesniški izraz, npr. v pesniški aktualizem: *Voditelji so planili iz tople reke sna* (50); *Obvisel sem na tenki nitki molka* (67). Vmes je tudi kaj neposrečenega: *Zabodel sem vanjo svoj handžar pogleda* (70), kjer konstrukcija aktualizma zahteva *handžar svojega pogleda*.

Zidarjeve metafore ne spadajo povsem v začrtani okvir te razprave. Metaforičnost izraza pa je pri Zidarju tako pogostna in tipična, da jo smemo označiti kot osebni pisateljski slog, ter je vsekakor potrebna posebne študije.

Pretirano rabo metafor je Zidarju očitala že Jolka Milič⁹. Pri Zidarju je najpogostejši primerjalni veznik *kot*, nekoliko redkejši *ko* in nato *kakor*. Tvori pa navadne primere, ko gre za pravo primerjavo, npr. *bel ko sneg*, zelo pogosti pa so prislovni izrazi, kjer primerjalni veznik *kot* sploh ne dela primere, npr. *bežal sem kot hudič, ko vrag* (tj. zelo), ki jih ima Zidar res zelo veliko. Veznik *kot* je med stavčnimi členi v funkciji izražanje primere ali pa v primerjalnih odvisnikih v zvezi s pogojnikom *bi* ali *z da* izraža približno podobnost. Taki besedni izrazi so pri Zidarju pogosto razviti v prav nenavadno, izjemno, lahko tudi duhovito primero: *bi zbral obrvi kot magnet železove opilke* (13), lahko pa tudi dokaj prisiljeno: *Požrl je tisto revmo z astmo kot krastačo na žaru* (19); *Joče s takim glasom, kot bi peljal voz čez krastačo* (102).

Res je, da metaforično izražanje ni samo pesniško, literarno sredstvo, ampak pogosto tudi v pogovoru ljudi, ki hočejo svojo trditev, pripoved podkrepiti s čim duhovitejšo, sočno primero. Tipi primer *bled kot stena*, *žejen ko hudič* in *zija kot tele v nova vrata* s svojo ekspresivnostjo vsekakor spadajo bolj v pogovorno sfero jezika. V ljudskem jeziku se duhovitost, učinkovitost izražanja najbrž sploh opira na primero, ki se pojavlja v različnih stopnjah, od ekspresivnih primerjav (*ta obleka ji paše kot kravi sedlo*) ali metaforičnega izraza (*če bi bil ti tako velik kot si neumen, bi imel na glavi večni led in sneg*) pa do grobih vulgarizmov (*govori kot bi koza po plehu srala*). (Ti primeri niso Zidarjevi.)

Takemu izražanju torej živosti v vsakdanjem jeziku ne gne oporekati, zdi pa se, da ni tako pogosto v govoru pripadnikov tiste generacije, katere predstavnik je Zidarjev junak Igor.¹⁰

Poskus, ki je bil narejen v ta namen, utegne to domnevo potrditi, četudi njegovih rezultatov ni mogoče šteti za splošno veljavne. Magnetofonski posnetek sproščenega enournega pogovora sedmih ljubljanskih gimnazijcev, ki so uporabljali veliko pogovornih in žargonskih besed

⁹ Jolka Milič, *O metaforah na splošno, posebej in še kaj*, JIS, 1969/70, 1, str. 18—24. V dokaj ostrem zapisu odklanja ne samo veliko pogostnost metafor pri Zidarju, ampak tudi njihovo poetsko strukturo in neustreznost njihovih sestavin. Za takó brezkompromisno odklonilno stališče bi bila najbrž potrebna temeljitejša študija.

¹⁰ Diskusija je to mnenje potrdila.

(npr. *finta, gala, blesav, brez veze, se mi fučka, nastradati, famozen, fejest, prima, blazno* itd.), je pokazal, da se je izmed 14 možnosti, kjer bi v pogovoru lahko nastopila metafora, realizirala samo ena primera, pa še ta je bila mišljena citatno: *je reku, da žvižga kt slauček*. V vseh možnostih je metaforo nadomestila krajša prislovna raba, npr. *blazno debela ženska*.

Zidarjeve izraze prispodob, npr. *Smehlja pa se, ga vidite, ko da je najmanj dedič Einsteinovega duha* (81), zato spadajo bolj v sfero, ki je nasproti govorjeni, tako kot kratke oblike glagolov v 3. os. mn. in že omenjeni pesniški aktualizmi. Še en primer: *Smeh me prikloni kot veter razceteo krizantemo* (55). Tudi pogostnost, nasičenost veznika *ko* v besedilu presega pogostnost nastopanja v govoru. Oglejmo si primer, kjer je v sicer lepem pasusu preveč veznikov *ko*:

Vlačim dih 'ko vrv.

Zatipam se k bali sena. Suha stebila se razžive. Vdiram se ko v vodo. Seno me zagrne. Obda me s toploto in že drvim v Atlantski ocean. Nenadoma pa se zbudim, prespan sem, ko da sem spal sto let. Gledam, vam rečem, ko da sem se umil z ledenico.

Noge so mi spet lahke.

Roke ko palčice.

Na tej strani (80) je vsega skupaj osem veznikov *ko*.

4. Tudi skladenske elemente presojamo z vidika, označenega z nasprotjem knjižnost—neknjižnost. Pri knjižnosti—neknjižnosti gre torej za različne strukture (konfiguracije) jezikovnih tvorb. Skladenjski pogovorni elementi nastopajo pri Zidarju v enako obilni meri kot leksikalni, v povesti Pišem knjigo pa je skladnja izrazito pogovorna, kar pač izhaja tudi iz dejstva, da Zidar veliko gradi na dialogih in ker pripoveduje v 1. os. ednine. Številen je anakolut: *K ljubi mamici, sem povedal, da letim* (82). Veliko je pogovorne elipse: *Odpri!* (usta, reče zobozdravnik, op. T. K.) *je kapnil glas na moj obraz. Nič, čigav sem in tako naprej* (16); *Pa če noče?* (kaj pa, če noče?, 44); *Ti ga je?* (ali ti ga je izdril?, 20); *Ne boš dobil Nobelove* (nagrade, 112). Različni ogovori ter zveze s členki in prislovi: *Veš kaj, se je zakopala mama v očeta, dosti je stara, veš kaj* (24); *Oh, najej se ga no in umri* (36). Pogovorni besedni red: *Ja, kdo jo je pa skractal? bi vprašal* (10); *Ne se jim dati, ne! kriči predsednik* (92).

Pri analizi nekaterih skladenjskih značilnosti pa vidik knjižnost — neknjižnost ne dá ustreznih rezultatov, zato lahko oporne točke za analizo nekaterih Zidarjevih skladenjskih posebnosti postavimo na ravnino pisnost-govornost. Na tej ravnini je lažje odkriti razlike, ki izhajajo iz dejstva, da je pogovorni jezik v bistvu isto kot govorjeni jezik¹¹, knjižni jezik pa se realizira predvsem v pisani podobi, kar velja tudi za brani knjižni jezik radia in televizije.

¹¹ J. Toporišič poudarja, da je »Marsikatera skladenjska posebnost pogovornega jezika [...] sploh značilna za t.i. govorni jezik, najsi bo zborni, pogovorni ali narečni«. (Slov. pog. jezik, str. 66.)

Viktor Majdič¹² je pri razpravljanju o značilnostih pogovorne skladnje poudaril, da je za pogovorni jezik značilno »časovno sovpadanje nastajanja, porajanja z njegovo uporabo«. Iz te značilnosti po njegovem izvirajo skladenjske posebnosti govornega jezika.

Zidarjeva skladnja je tipična skladnja govornega jezika in se izraža v kratkih, enostavnih stavčnih konstrukcijah, hkrati pa se pri njem kaže tudi značilnost moderne proze sploh, namreč izgubljanje ostrih mej med dialogom in monologom. To dejstvo pri Zidarju še posebej pogojuje existenco t.i. osamosvojenega stavčnega člena.¹³ Ta pojav ima svoje izhodišče v več točkah na ravnini govornost — pisnost, izraža pa se v tem, da se eden od stavčnih členov, navadno razumljen kot prilastek ali prislovno določilo, osamosvoji in od stavka loči z ustreznimi signali: stoji med pikama in se začneja z veliko začetnico. Povezovati ga je mogoče (nekateri avtorji ga tudi dejansko enačijo) z govorno elipso. Pri Zidarju npr.: *Pa reče Libanonec: prav, se pa poveživa s Coso nostro. In se.* (poveževa, 88). Tu ga lahko razumemo kot nekakšno vsebinsko stavčno dopolnilo. Enako tudi: *Igor se je bil vkrcał na letalo, kjer se je vozila delegacija nekakšnih visokih osebnosti. Nekakšna vlada.* (46) Izhaja lahko tudi iz naštevanja, pri katerem se stavčna konstrukcija razbije, naštevani stavčni členi pa omejuje s signali: *Potem: šminkal se je. Parfumiral. Za crknit.* (60) (Člen »za crknit« seveda ne fungira kot osamosvojeni stavčni člen, ker ima medmetno vlogo.)

Pri analizi osamosvojenega stavčnega člena bi za slovenščino morali (vsaj za najbolj tipične primere) izhajati iz dejstva, da je poudarjeni člen na izpostavljenem mestu v stavku, na začetku, najpogosteje pa na koncu stavka ali širše povedne enote. Od tod je pot do osamosvojenega stavčnega člena kratka, npr.: *Vsi se zasmemo. Jaz seveda najbolj, ker take resnice ni kar tako slišati. Vsak dan.* (22) Brez signalov, ki omejujejo osamosvojeni stavčni člen, torej brez pike in velike začetnice, bi prislovni člen *vsak dan* bil sestavni del osnovnega stavka. Tako tudi: *Rožice sadite, smo mu predlagali. Kitajski cesar v Pekingu jih tudi. In je srečen.* (94)

Nastanek osamosvojenega stavčnega člena je tesno povezan z zgradbo govornega sporočila; tudi pri Zidarju ta posebnost pogosto posnema, prikazuje govor, npr.: *Kimamo si, ko da se poznamo iz Nice, kjer sta preživela poletje pri hčerki, ki je nesrečno poročena in ki se pravkar ločuje. Po neumnem* (82); *Zena bo. Janezova, je butnil* (110).

Zlasti izstopajo primeri, kjer pravzaprav ne gre za osamosvojeni stavčni člen, ampak za osamosvojeni odvisni stavek z oziralnim *kar*, ki uvaja odvisnik v primerih, ko namesto le-tega stoji glavni stavek

¹² Ciklus radijskih predavanj *O slovenskem pogovornem jeziku*, 1969/70; doslej še niso izšla v tisku.

¹³ S tem modernim proznim sredstvom se dalj časa ukvarja češka lingvistika in tudi sam termin je prevod iz češčine. Prim. A. Jedlička, *K jazykové výstavbě textu v moderní proze*. Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury, Praha, 1968, XII, str. 43.

s kazalnim zaimkom *to*:¹⁴ *Toda zagrozil je, da bo prišel našega vrlega upravitelja umoriti. Kar seveda ni slaba ideja. Tri dni bi žalovali.* (61) — *Je, je! je kričala in me vlekla sem in tja, kakor da sem že njen nasekani soprog. Kar seveda nikoli, če bom imel kaj pameti, ne bom. Ne nasekan, ne njen soprog.* (104) Ta jasni primer konstrukcije govornega stavka dopolnimo še z enim: *Mislili so, da smo bogovi — saj veste, Italijani — pa smo jim morali pol ure dopovedovati, da smo samo svetloba. Kar ste tudi vi, smo jim govorili. In se je pri prič hotel eden od njih spreminiti ...* (98)

Vendar pa se poleg primerov, kjer je povezanost osamosvojenega stavčnega člena z govorno zgradbo očitna, ta člen v sodobni prozi razvija kot povsem samostojno sredstvo v zgradbi besedila in ni odvisen od sredstev govornega jezika, nima pa tudi takega stilnega predznaka. Za to najdemo primere tudi pri Zidarju: *Začel sem molčati. Dolgo. Skoraj me je obrasla tema spanja.* (58) — *Letalo je letelo kot v sanjah. Po sami vati. Mehko.* (48) — *Zajamram in odtavam v kopalnico. Počasi. Ta počasnost najbolj boli mamo.* (56) *Sestra je grulila od veselja. Sladkosti.* (72) — *Spal sem brez oddiha. Hitro. Ko sem se zbudil, je bilo svetlo ...* (121) Tu lahko zlasti spremljamo izpostavljanje prislovov *dolgo, mehko, počasi, hitro*.

Take rabe nima samo Zidar, v novejši slovenski prozi je zelo pogosta.¹⁵ Pri Zidarju jo lahko povezujemo z njegovim grajenjem na govornih konstrukcijah, vendar pa je pogostejša in tipičnejša kot samostojno stilno sredstvo pri konstrukciji teksta v umetniškem stilu, in to

¹⁴ Kadar uvaja odvisnik, bi rabo oziralnega *kar* lahko šteli za knjižno. Ko pa uvaja osamosvojen stavek namesto zaimka *to*, pa očitno spada v govor ali celo žargon mlajše študentske in dijaške generacije. V tem primeru namreč uvaja stavek, ki ga v pogovoru izgovori oseba, ki z vsebino svojega stavka neposredno dopolnjuje prej povedano. Tu je primer prepisa z magnetofonskega traku: A: *Sm že velikrat, pa še bom vozu pud gasam. Pa tud dons bom.* B: *Kar te lahk kušta en mesec aresta.*

Ta raba je zelo pogosta, izhaja pa bržkone iz (še nedokazane) tendence, da zlasti v žargonu, pa tudi v pogovornem jeziku, obstaja manjša skupina izrazito knjižnih tvorb. Sem bi spadal tudi prislov *nakar*, ki je v novejšem času zelo pogost v študentskem in dijaškem žargonu namesto *potem, nato*, ki pa ga sicer lahko štejemo k zelo knjižnim besedam. Ta primer ima tudi Zidar: *To smo poslušali do desetih zvečer, nakar se je ta tip zdrsal ven.* (23)

Seveda pa lahko to rabo štejemo tudi k modnim besedam.

¹⁵ Npr.: *Park pred sodiščem je zelen. Grede so zasajene z rožami. Kamnitimi, Miklošič se je namrščil.* (Beno Župančič, Sedmina, 1957, str. 12) — *Tečko ima spet nekaj za bregom. Kot zmerom. K sreči mu nikoli nič ne uspe.* (S. Šrot, Tribuna, 1969, št. 7, str. 8.) S svojimi semantičnimi in formalnimi specifičnostmi ostaja ta raba omejena na umetniški stil, lahko pa jo zasledimo tudi v publicističnem, če se vsaj po žanru dotika umetniškega: *Sodelovanje tehniških muzejev na Dunaju, v Pragi in v Ljubljani, ki je pospešeno teklo več let, je letos obrodilo sad. Zlahten!* (Dr. Vladimir Murko, Delo, 8. 4. 1971, str. 7.) Če je v publicističnem stilu ekspresivna funkcija osamosvojenega stavčnega člena še povsem razumljiva, pa toliko bolj preseneča v strogo znanstvenem filozofskem besedilu: *Prav zato je njegovo (človekovo, op. T. K.) oziranje kot enosmerno zrenje vselej neposredno zrenje. Sicer je človekov pogled izgubljen in zamegljen. Tava. Skozi neprozorne sence.* (Tine Hribar, Vprašanje konca znanosti, Problemi, 1971, št. 106–107, str. 6.)

velja tudi za nekatere druge slovenske avtorje, npr. B. Hofmana. Pri Zidarju spada v tisto skupino stilnih sredstev, ki tvorijo določeno napetost med knjižnostjo in neknjižnostjo ter med govornostjo in pisnostjo. To napetost pa smemo šteti za tipičnost Zidarjeve proze.

RÉSUMÉ

Les opinions dans la linguistique slovène sont plus ou moins unitaires en ce qui concerne l'existence, les caractéristiques et le fonctionnement principaux de la langue slovène parlée. Considérant les recherches dans ce domaine on peut s'attendre à un enregistrement assez complet d'état synchronique.

À part sa propre structure, chaque communication linguistique utilise une des images exprimables, c'est à dire les images écrites ou parlées, c'est pourquoi dans l'analyse des communications linguistiques ainsi que dans la recherche de la différenciation interne d'une langue nationale il faut considérer deux points de départ complémentaires, le premier étant littéraire — non-littéraire et le deuxième constituant de deux formes de réalisation — écrite — parlée.

Dans l'analyse du langage de Zidar tous les deux aspects sont considérés.

Pavle Zidar est un écrivain qui a sans doute apporté beaucoup de nouveautés dans la littérature slovène. Sa communication et sa force artistique doivent être cherchées non seulement dans l'actualité du sujet abordé mais aussi dans l'abolition des concepts traditionnels et des préjugés en ce qui concerne le choix du sujet ou le choix des moyens linguistiques. Il a sans doute fait un pas audacieux en avant en choisissant les moyens linguistiques de toutes les couches de la langue slovène. C'est pourquoi dans presque toutes ses oeuvres les éléments parlés occupent une place très importante. Ils sont particulièrement évidents dans son oeuvre récente intitulée »J'écris un livre« (Ljubljana, 1970).

L'étude constate l'emploi très fonctionnel des moyens non-littéraires. Dans ses oeuvres les caractéristiques phonétiques et morphologiques de la langue slovène sont moins nombreuses, quoique la langue littéraire diffère de la langue parlée justement à cause de ces catégories. Cette barrière provient des dialectes slovènes, c'est-à-dire de la réduction des voyelles et de quelques autres changements vocaliques. Considérant l'influence qu'exercent les dialectes sur le langage parlé, les mots dont les voyelles sont réduites devraient être écrits en utilisant les symboles de la transcription plus ou moins exacte, ce qui serait sans doute embarrassant lorsqu'il s'agit de la lecture. Chez Zidar l'emploi des éléments parlés lexicaux, phraséologiques et syntactiques est très fréquents.

La fréquence des éléments parlés n'est certainement pas attribuée seulement au fait que les personnages de Zidar parlent beaucoup et que les oeuvres de Zidar sont pleines de dialogues, mais aussi à l'usage de la première personne (dans J'écris un livre le récit est raconté par son héros Igor, un garçon de treize ans). Une des caractéristiques de son livre sont les dialogues dont il maîtrise la construction. Le parler non préparé et formé à l'improviste peut

être trouvé non seulement dans les phrases courtes et simples ou dans les constructions parlées, mais aussi dans les alinéas entiers, extrêmement efficaces qui ressemblent souvent aux dialogues ou discours enregistrés au magnétophone.

En ce qui concerne le plan parlé — écrit une construction spécifique qu'on appelle l'article indépendant de la phrase, doit être mentionnée. Chez Zidar, cette construction est le résultat de la caractéristique spéciale de son langage parlé, tandis qu'elle est employée beaucoup plus souvent comme moyen stylistique tout à fait indépendant dans la technique de la construction des belles-lettres de nos jours et peut être considérée comme une des caractéristiques générales de la prose contemporaine européenne.

UZ LITERATURU O AKTUALNOM RAŠČLAN JIVANJU ILI FUNKCIONALNOJ PERSPEKTIVI REČENICE

V novijem času je spet stopila v ospredje jezikoslovnih interesov tudi problematika t. i. členitve po aktualnosti. Na področju teh raziskav ni zanimiva le zgodovina posameznih važnih odkritij v okviru nekaterih jezikoslovnih izročil (npr. nemškega, anglo-ameriškega, češkega — pa tudi drugih manjših, npr. slovenskega), ampak tudi še ne rešena problematika.

In recent times linguists have again started to centre their interest around the problems of the so-called functional sentence perspective. In the field of these studies it is not only the history of the various discoveries within some linguistic traditions (e.g. the German, Anglo-American, Czech — as well as such smaller ones as e.g. the Slovene) but also the not as yet solved problems which are interesting.

1. Sa stanovišta komunikativnosti u svakoj rečenici razlikujemo elemente koji sadrže informaciju, i elemente na koje se ta informacija odnosi i pomoću kojih se ona predaje.

1.1 O prirodi ovih elemenata, o razlikama i zavisnostima između njih, bilo je reči još u prošlom veku. Otto Jespersen navodi da lingvisti G. von der Gabelentz, H. Paul i Ph. Wegener, psiholozi W. Wundt i G. F. Stout i filozofi J. M. Baldwin i F. Mauthner govore o poznatoj i novoj informaciji, o psihološkom subjektu, o osnovi ekspozicije kao polazne tačke komunikacije i o različitim stepenima složenosti informativnog procesa.¹ František Daneš i Jan Firbas pak ukazuju na izuzetno interesantnu studiju klasičnog filologa H. Weila: *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes (Questiones de grammaire générale)*, Paris, 1884, u kojoj se govori o polaznoj tački i cilju komunikacije (le point de départ et le but du discours) i o težnji u klasičnim i modernim romanskim i germanskim jezicima da u neobeleženoj (neemotivnoj) rečenici gramatički subjekt predstavlja polaznu tačku i pretvodi rečima koje predstavljaju cilj.²

¹ O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, Allen und Unwin, London, 1924, Ch. 9.

² F. Daneš a J. Firbas, »Předmluva«, *Materiály k bibliografii prací o aktuálním členění větném*, Československá akademie věd — Ústav pro jazyk český Praha, 1970.

1.2 Weilova knjiga nije imala publicitet. Njegove misli su odjeknule jedino u radovima češkog lingviste Williama Mathesiusa. Mathesius kritikuje psihologistički odnos u raščlanjivanju rečenice sa stanovišta komunikativnosti i ističe važnost lingvističkog pristupa. On smatra da leksička i gramatička sredstva igraju specijalnu ulogu u procesu komunikacije. U zavisnosti od konteksta leksičke jedinice dobijaju specijalna značenja i rečenica, koja se sa gramatičkog stanovišta sastoji od subjekta i predikata, raščlanjuje se sa stanovišta komunikativnosti na dve komponente. U »O tak zvaném aktuálním členění větném« ove komponente su nazvane *polazištem* i *jezgrom* (východisko a jádro).³ Dok polazište predstavlja ono što je poznato u datoj situaciji, jezgro sadrži informaciju koju govornik saopštava u vezi sa polazištem. Tri godine kasnije, međutim, termin *polazište* je zamenjen terminom *osnova* ili *tema* (základ nebo téma), koji se definiše kao elemenat rečenice »o kome se govori«.⁴

1.3 Kako su Mathesiusovi radovi bili pisani pretežno na češkom, oni su za autorova života ostali nepoznati svetskoj lingvističkoj javnosti, slično kao i Škrabčevi i Breznikovi⁵ radovi o redu reči, pisani na slovenačkom. Međutim, za razliku od svojih slovenačkih kolega, češki i slovački lingvisti posle drugog svetskog rata intenzivno publikuju Mathesiusa na engleskom, nemačkom, francuskom i ruskom jeziku, i time doprinose i popularizaciji čehoslovačke lingvistike i jasnijem statusu teorije o aktualnom raščlanjivanju ili funkcionalnoj perspektivi⁶ rečenice u lingvističkoj nauci.

1.4 Imajući u vidu ovu penetraciju čehoslovačke lingvističke misli u inostranstvo, nije nimalo neobično što je većina savremenih evropskih lingvista, koji se bave problematikom aktualnog raščlanjivanja, svoja istraživanja razvila na čehoslovačkoj tradiciji. Ne treba međutim izgubiti iz vida da postoje i istraživanja koja su direktno vezana za G. von der Gabelenza⁷ ili takva koja pored čehoslovačkih iskustava ističu i nacio-

³ V. Mathesius, »O tak zvaném aktuálním členění větném«, *Slovo a slovesnost*, 5 (1939), ss. 171—174.

⁴ *ibid.*, »Rec a sloh«, *Čtení o jazyce a poezii*, Praha, 1942, s. 59.

⁵ S. Škrabec, *Cvetje z vertov sv. Frančiška XIV*, zv. 4 in 5 (1895) in 10 (1908); A. Breznik, »Besedni red v govoru«, *Dom in svet*, 1908, ss. 222—250 in 258—267.

⁶ Ovaj termin je uveo J. Firbas u svojim radovima na engleskom jeziku, na koji se termin *aktualno raščlanjivanje* teško prevodi. Funkcionalna perspektiva rečenice, je suprotstavljena sintaktičkoj i logičkoj, a sam pridev *funkcionalna* odražava vezu sa funkcionalnim strukturalizmom Praške škole.

⁷ Napr. K. Boost, *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes; Der Satz als Spannungsfeld*. Deutsche Akademie des Wissenschaften zu Berlin, Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur, Lief. 4, Berlin, 1955.

nalna i na njih se nadovezuju.⁸ U poslednje vreme, za problematiku aktualnog raščlanjivanja pokazuju interes i lingvisti, čiji je razvoj manje više nezavisan od evropskog strukturalizma.⁹ Otud bogatstvo termina¹⁰ i razlike u tumačenju.

2. Još kod Mathesiusa aktualno raščlanjivanje (AR) je označavalo dve pojave: a) sadržinsku strukturu rečenice i b) njenu vezu sa kontekstom.¹¹

2.1 Razlike između ova dva aspekta AR se mogu jasno sagledati u slovenskim jezicima, u kojima se AR izražava pretežno diferencijalnim redom reči.

»U češkom, (ruskom, srpskohrvatskom ili slovenačkom) odnosi reda reči u rečenici i AR variraju u zavisnosti od toga dali rečenica zavisi ili ne zavisi od konteksta.«¹² U rečenicama koje ne zavise od konteksta — koje sadrže opšte informacije — red reči odražava međusobne odnose semantičkih kategorija. U rečenicama, koje zavise od konteksta, semantički red reči je prilagođen kontekstu i situaciji, namerama govornika i obzirima prema slušaocu. Prema tome, AR rečenice, koja ne zavisi od konteksta, odgovara njenoj sadržinskoj strukturi. Kad se rečenica uključi u kontekst, ona trpi promene u pogledu aktualnog raščlanjivanja, a te promene označavaju njenu vezu sa kontekstom.¹³

2.2 Prema Benešu¹⁴ oba aspekta AR imaju zajedničku tačku: oba signaliziraju koji elementi u svakoj rečenici pretpostavljaju ‚novo‘ i odražavaju odnos ‚novog‘ — *reme* prema ‚poznatom‘ — *temi*. Halliday pak smatra da je za aktualno raščlanjivanje s aspekta veze sa kontekstom

⁸ Napr. J. Toporišič, »Stilska vrednost besednega reda«, *Jezikovni pogovori*, Ljubljana, 1965, ss. 176—181; isti, »Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku«, *Šlavistična revija*, 1—2, (1967), ss. 251—274.

⁹ Napr. A. G. Hatcher, "Syntax and the Sentence", *Word* 12, (1956), pp. 234—250; isti, "Theme und Underlying Question. Two Studies of Spanish Word Order", *Word*, 12, (1956), Appendix: Monograph No 3, p. 54; D. L. Bolinger, "Linear Modification", *Publications of the Modern Language Association of America*, 62, (1952), pp. 1117—1144; N. Chomsky, "Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation", *Semantics*, Jakobovitz and Steinberg ed., Cambridge University Press, 1971.

¹⁰ Pored termina ‚aktualno raščlanjivanje‘ i ‚funktionalna perspektiva‘ upotrebljavaju se i termini ‚kontekstualno raščlanjivanje‘, ‚struktura smisla‘, ‚tematička organizacija‘, ‚raščlanjivanje na temu i remu‘. Pored ‚polazišta‘, ‚osnove‘ i ‚teme‘ postoje ‚topic‘ i ‚focus‘, a pored ‚jezgra‘ i ‚reme‘ — ‚comment‘ i ‚presupozicija‘.

¹¹ V. Mathesius, »O tak zvaném aktuálním členění větném«.

¹² V. J. Firbas, "Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech", *Brno Studies in English* 1, (1959), p. 53.

¹³ Prema tome analiza rečenice pre i posle uključivanja u kontekst može da daje podatke o sadržinskoj (semantičkoj) strukturi rečenice i o njenim devijacijama, prouzrokovanim kontekstom i namerama govornika.

¹⁴ E. Beneš, "On Two Aspects of Functional Sentence Perspective", *Travaux linguistiques de Prague*, 3, pp. 267—273.

karakterističan odnos ‚novog‘ (new) prema ‚poznatom‘ (known, given), a za AR sa aspekta organizacije semantičkih jedinica — odnos reme prema temi.¹⁵ Prvi odnos predstavlja *informacioni fokus* (information focus) i određuje komunikacione jedinice, dok drugi odražava *tematizaciju* (thematization) i formira rečenicu u vidu poruke o jednom njenom elementu.

5. Opozicije poznato:tema i novo:rema predstavljaju ne sasvim simetričnu dihotomiju. Razlike između prvog para su veće, dok su članovi drugog para u velikom broju slučajeva uzajamno zamenljivi.

3.1 Pojam ‚poznatog‘ ili ‚datog‘ je vrlo širok. ‚Poznata‘ ili ‚data‘ je informacija koja se može izvesti iz konteksta, iz situacije, iz zajedničkog znanja govornika i slušaoca. Ona zavisi od opsega konteksta, čija se gornja granica određuje empirički, i od semantičke implikacije, koja može biti objektivna ili subjektivna.

3.2 Pojam ‚novog‘ je relativan. Halliday ističe da nova informacija nije nova zato što ranije nije bila pomenuta (mada je to često slučaj), već zato što je predstavljena na način koji ne omogućava njenu derivaciju (recoverability) iz konteksta.¹⁶ Iz ove formulacije sledi da se i informacija, koja je već bila data, može predstaviti kao nova. Prema tome možemo sa Danešom¹⁷ zaključiti da ‚novo‘ ima dva aspekta: a) ‚novo‘ — nepomenuto u ranijem kontekstu i b) ‚novo‘ — u odnosu na temu. Prema a) osobina ‚novog‘ se pripisuje samom izrazu, dok prema b) ‚novi‘ je odnos tema:rema.

3.3 Količina sukcesivno akumulisane nove informacije je u većini slučajeva tako ekstenzivna da je govornik prinuđen da vrši izbor. Daneš¹⁸ pretpostavlja da upravo taj izbor predstavlja temu rečenice. Ova pretpostavka je možda isuviše jaka, ali, u svakom slučaju, deo nove informacije u rečenici čine elementi koji su usko povezani sa odabranom temom. Tema rečenice nije uvek jednaka sa ‚poznatim‘, ‚datim‘; ona je sastavljena od onih elemenata rečenice koji čine vezu sa kontekstom s situacijom, i predstavlja tačku od koje se rečenica razvija i prema kojoj se orijentiše.

3.4 Ni rema nije sasvim jednaka ‚novom‘ u rečenici, mada su ova dva pojma sličniji jedan drugom s obzirom da se ne određuju apsolutno, već u relaciji prema temi i ‚poznatom‘. Postoje slučajevi kad se i tema i rema mogu izvesti iz istog konteksta. Na primer rečenica:

¹⁵ M. A. K. Halliday, "Notes on Transitivity and Theme in English", Part 2, *Journal of Linguistics*, 3, pp. 199—247.

¹⁶ *Op. cit.*

¹⁷ F. Daneš, "FSP and the Organization of the Text", referat na simpozijumu o aktualnom raščlanjivanju, Mariánské Lázně, oktobar 1970.

¹⁸ *Op. cit.*

(1) Na olimpijskom stadionu danas su igrali Zvezda i Dinamo.
može predstavljati kontekst rečenice:

(2) Utakmicu je dobio Dinamo.

i/ili

(5) Dinamo je dobio utakmicu.

Dok u (2) reč 'Dinamo' predstavlja remu, u (5) ona je tema rečenice. Na osnovu jednog te istog konteksta isti fakti su različito formulisani: kad je reč o utakmici, saopštava se ko je pobedio, kad se govori o klubu, konstatuje se kakav je bio ishod utakmice za njega.

4. Najjednostavnije i najčešće upotrebljavane karakteristike teme i reme: o čemu se govori i šta se o tome kaže, u osnovi su ispravne.¹⁹ Ali one ne osvetljavaju dovoljno jasno sve probleme u vezi sa aktualnim raščlanjivanjem, te ih treba detaljnije specifikovati bar u dva smera.

4.1 Pre svega tema rečenice nije uvek nominalna. Često puta, na početku rečenice, t.j. u funkciji teme, nalazi se adverbijalni izraz.

(4) Juče, kad smo se vratili sa plaže, zatekli smo Petra kako kuva ručak. Ovakve teme mnogi autori nazivaju kulisama situacije,²⁰ mada je teško povući jasnu granicu između njih i teme.

4.2 Drugi smer problema odnosi se na samo raščlanjivanje. U stvari njega ne treba posmatrati kao dihotomiju, već kao skalu, kao hijerarhiju elemenata prema tematičnosti ili rematičnosti, koju Firbas i njegovi sledbenici²¹ nazivaju hijerarhijom komunikativnog dinamizma.

4.21 Firbas smatra da različiti lingvistički elementi različito doprinose razvoju komunikacije, pa prema tome imaju različite stepene komunikativnog dinamizma. Najviši stepen komunikativnog dinamizma ima prava rema, a najmanji — prava tema. Na samoj granici između teme i reme su elementi koji čine prelaz.²²

4.22 Prelaz se u stvari prepoznaje приметnim porastom komunikativnog dinamizma, koji dovodi do isticanja reme. Firbas smatra da je jasnoća granice između rematičnih i nerematičnih elemenata u pravoj pro-

¹⁹ U svakom slučaju ova karakteristika je prihvatljivija od kriterijuma poznato : nepoznato, prema kome bi rečenica:

a) A girl broke a vase.

Neka devojčica je slomila vaznu!

bila bez teme ako nije emotivna (V. Mathesius, »O tak zvaném aktuálním členění větném«.)

²⁰ Napr. J. Firbas, "On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis", *Travaux linguistiques de Prague*, 1, pp. 267—280 i P. Adamec, *Porjadok slov v sovremennom ruskom jazyke*, Academia, Praha, 1966.

²¹ V. lingvističke članke u *Brno Studies in English*.

²² Upor. J. Toporišič, »Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku«, s. 253. O prelazu govori i Mathesius, koji ovim terminom naziva elemente na periferiji reme, kao posrednike između teme i reme (v. V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Academia, Praha, 1947, s. 235).

porciji sa slabljenjem verbalnosti priroka i substitucijom verbalnih izraza imenskim.²³ Temporalni i modalni eksponenti glagola, kad su neobeleženi, igraju ulogu posrednika između teme i reme; oni imaju najmanji stepen komunikativnog dinamizma u rematičnom delu rečenice i predstavljaju pravi prelaz.

4.23 Skala komunikativnog dinamizma je u osnovi predstavljena samom linearizacijom elemenata. Rečenica obično počinje elementom sa najnižim, a završava se elementom sa najvišim stepenom komunikativnog dinamizma. Gamu stepena čine prava tema, ostatak teme, pravi prelaz, ostatak prelaza, rema bez prave reme i, na kraju, prava rema. Razume se, prisustvo svih stepena nije obavezno u svakoj rečenici. Mogu nedostajati jedan, dva ili više stepena.²⁴ Sa druge strane, 'ostatak teme', 'ostatak prelaza' i 'ostatak reme' mogu i sami biti gradirani većom ili manjom detaljnošću.²⁵

4.24 Međutim kontekst i semantička struktura mogu signalizirati stepen komunikativnog dinamizma, bez obzira na položaj reči u rečenici i čak i u suprotnosti sa njim. Glagoli koji izražavaju postojanje ili pojavljivanje imaju netematski subjekt,²⁶ reči kao SH. *čak*, E. *even*, N. *sogar*, R. *daže* čine elemenat koga modifikuju rematično,²⁷ a lične imenice su uvek tematične bilo da su na početku ili na kraju rečenice. U stvari raspored stepena komunikativnog dinamizma u rečenici je produkt uzajamnih odnosa između osnovne distribucije komunikativnog dinamizma sa jedne strane, i konteksta i semantičke strukture sa druge strane. Kontekst i semantička struktura operiraju ponekad u istom smeru sa osnovnom distribucijom, a ponekad suprotno od njega.

5. S obzirom da se struktura aktualnog raščlanjivanja ne slaže uvek sa gramatičkom i semantičkom strukturom rečenice, mnogi lingvisti su

²³ J. Firbas, "On the Communicative Value of the Modern English Finite Verb", *Brno Studies in English*, 4, pp. 97—104.

²⁴ Jednočlane rečenice redovito imaju samo jedan stepen komunikativnog dinamizma.

²⁵ Ovu gradaciju Firbas vrši pomoću sistema indeksa, za temu, remu i prelaz posebno. Svoboda pak ne samo što gradira komunikativne jedinice, već ih i svrstava u komunikativna polja (v. A. Svoboda, "The Hierarchy of Communicative Units and Fields as Illustrated by English Attributive Constructions", *Brno Studies in English*, 7, pp. 49—101.

²⁶ V. P. Adamec, »K úloze sémantiky ve slovosledu«, *Acta Universitatis Carolinae, Slavistica Pragensis*, 4, ss. 297—300; *ibid.*, *Porjadok slov v sovremenom russkom jazyke*; J. Firbas, "Thoughts on the Communicative Function on the Verb in English, German and Czech", *ibid.*, »K otázce nezákkladových podmětů v současné angličtině«, *Časopis pro moderní filologii*, 39, ss. 22—24; *ibid.*, "Non-Thematic Subjects in Contemporary English", *Travaux linguistiques de Prague*, 2, pp. 239—256.

²⁷ V. belešku 26.

skloni da ga posmatraju kao posebnu perspektivu rečenice, koja se kontrastira sa semantičkom i gramatičkom perspektivom.

5.1 Koncept o strukturnoj trihotomiji rečenice su najdetaljnije razradili Daneš i Dokulil.²⁸ Ovi autori razlikuju tri nivoa sintakse: semantički, gramatički i nivo funkcionalne perspektive ili organizacije konteksta. Struktura svake rečenice se može analizirati na svakom nivou posebno. Na semantičkom nivou osnovne jedinice su: aktor, akcija, cilj; na gramatičkom: subjekt, predikat, objekt; na komunikativnom: tema, prelaz, rema.

5.2 Ideja o trostrukoj sintaksi nije nova. U izvesnom smislu savremeni čehoslovački lingvisti su samo eliminisali neadekvatne termine: logički, gramatički i psihološki subjekt, predikat, odn. objekt²⁹ i izvršili primenu na konkretnim jezicima (prvenstveno na češkom i engleskom). Ali i oni su ostavili mnoga pitanja nejasna, u prvom redu pitanje odnosa između pojedinih nivoa.

Daneš insistira na autonomiji gramatičkog nivoa: "As for the grammatical level, it can be characterized by the fact that it is autonomous and not onesidedly dependent on the semantic content... The relation between the grammatical sentence elements and the respective semantic categories is not that of identity but of close or distant affinity."³⁰ Pošto je asimetrični dualizam vrlo rasprostranjena pojava u živim jezicima, ovo tvrđenje možda i nije kontradiktorno odnosom forme prema funkciji na gramatičkom i semantičkom nivou,³¹ ali u svakom slučaju ono ukazuje na činjenicu da se gramatički i semantički nivo razlikuju od trećeg — komunikativnog. Dok komunikativni nivo pretstavlja jedinstvo funkcije (tematičke, semantičke i prelazne jedinice) i forme (reči koje su nosioci ovih jedinica), prva dva nivoa se uzajamno dopunjuju: gramatički nivo sadrži formu, a semantički — funkciju.

²⁸ F. Daneš, M. Dokulil, »K tzv. vyznamové a mluvnické stavbě věty«, *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Academia, Praha, 1958, ss. 231—246; F. Daneš, "A Three-Level Approach to Syntax", *Travaux linguistiques de Prague*, 1, pp. 225—240.

²⁹ V. J. Gebauer, V. Ertl, *Mluvnice česká II (Skladba)*, Praha, 1926, ss. 5—6.

³⁰ "Što se tiče gramatičkog nivoa on se može karakterisati kao autonoman, a ne jednostrano zavisan o semantičkom sadržaju... Odnos između gramatičkih elemenata rečenice i odgovarajućih semantičkih kategorija nije odnos identiteta, već bliskog ili udaljenog afiniteta" (prev. aut.): F. Daneš, "A Three-Level Approach to Syntax", *Travaux linguistiques de Prague*, 1, (1964, p. 227.

³¹ O odnosu semantičkog i gramatičkog nivoa v. P. Šgall, »Zur Frage der Ebenen im Sprachsystem«, *Travaux linguistiques de Prague*, 1, ss. 95—106; N. Chomsky, "Categories and Relations in Syntactic Theory", referat na simpozijumu: *Zeichen und System der Sprache*, Magdeburg, 1964, fusnota 30; J. J. Katz, P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge, Mass., 1964, p. 39.

5.3 I samo izjednačavanje gramatike sa semantikom predstavlja izvesno neslaganje sa ustaljenim shvatanjima o univerzalnosti i podređenosti jezičkih disciplina.

6. Dilemu o odnosu sintakse i gramatike treba međutim posmatrati u sklopu pitanja o mestu funkcionalne perspektive rečenice u lingvističkom opisu.

6.1 Kako smo videli (5.1), Daneš i Dokulil smatraju da je funkcionalna perspektiva nezavisna od gramatičke strukture rečenice. Dve rečenice, koje se razlikuju samo u pogledu funkcionalne perspektive, za Daneša su samo dve varijante iste rečenice.³²

Ali u mnogim slučajevima nosioci funkcionalne perspektive imaju gramatički karakter. Ako prihvatimo Danešov stav, izlazi:

(5) a) Dao sam pismo drugu.

i b) Dao sam drugu pismo.

bile bi varijante iste rečenice, dok bi njihovi pronominalizirani parovi:

(6) a) Dao sam pismo njemu.

i b) Dao sam mu pismo.

bile dve različite rečenice s obzirom da imaju različite lekseme. Ova diferencijacija protivreči svim shvatanjima o ulozi zamenice u lingvističkom opisu, pa je više nego jasno da treba tražiti druga rešenja.

6.2 Razmišljajući o mestu funkcionalne perspektive u generativnom gramatičkom opisu, Chomski vidi dve mogućnosti: a) promeniti strukturu baze time što bi se u njoj uvela pravila o razlikovanju između *fokusa* (focus) i *presupozicije* (presupposition) ili b) dopustiti da i površinska struktura određuje semantičku interpretaciju.³³ Mada ozbiljno razmatra prvu mogućnost, on daje prednost drugoj, zato što i drugi faktori (pozicija intenzifikatora, kvantifikatora i modalnih glagola), ukazuju na nju.

6.3 Sgall je međutim kategoričan u tvrđenju da funkcionalnu perspektivu treba uključiti u opis kompetencije govornika (tj. u dubinsku strukturu), i to na način koji omogućuje prepoznavanje elemenata aktualnog raščlanjivanja kadgod postoji mogućnost izbora njihovog redosleda.³⁴

Ali o načinu ovog uključivanja ni on nema definitivno rešenje.

³² F. Daneš, »K otázce pořadku slov v slovanských jazycích«, *Slovo a slovesnost*, 20, ss. 1—10; ibid, »K vymezení syntaxe«, *Jazykovedné studie*, 4, (Bratislava, 1959), ss. 41—45.

³³ N. Chomsky, »Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation«.

³⁴ P. Sgall, »Functional Sentence Perspective in a Generative Description«, *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 2, pp. 211.

6.31 Dubinska struktura rečenice bi prema Sgallu odražavala razliku između teme i reme, time što bi a) redosled njenih simbola odgovarao skali komunikativnog dinamizma³⁵ ili bi b) Obj₁ performativne matrične rečenice »O Obj₁ kažem da Obj₂« (gde Obj₂ predstavlja rečenicu koja sadrži ponovljeni Obj₁), koja se prema Rossu i Sadocku nalazi u semantičkoj reprezentaciji svake rečenice,³⁶ odgovarao temi a Obj₂ — remi.

6.32 Prema prvoj varijanti sam proces generacije dubinske strukture rečenice bi polazio od lekseme, koja je izabrana za temu rečenice. Derivacija bi se nastavila desnim pripajanjem druge lekseme, koja je u odnosu na prvu uvek rematična, bilo da zavisi od nje ili da funkcioniše kao nukleus nove fraze³⁷. U odnosu na sledeće lekseme, međutim, svaka prethodna leksema je tematična. Mehanizam selekcije novih rematičnih leksema je zamišljen kao konačna memorija, gde bi (na nekom ili na svim nivoima gramatičke analize) leksičke (i morfemičke) jedinice prethodnog teksta bile zapisane u toku izvesnog vremenskog razmaka, koji bi se odredio na bazi akcenta i pauza.

Funkcionisanje derivacije nije ni izdaleka rešeno. Mnogi problemi (npr. problem odnosa između designacije i denotacije, kompetencije i performance i drugi) nisu ni taknuti. Ipak mehanizam izgleda blizak proceduri stvaranja rečenice kod ljudi. Osim toga pružena je mogućnost rešenja pitanja koje je transformacionalistima zadalo i zadaje dosta muke — pitanja kvantifikatora. Opseg kvantifikatora i drugih operatora se u Sgallovoj semantičkoj reprezentaciji rečenice može odrediti na levoj strani samim operatorom, a na desnoj krajem rečenice kojoj operator pripada. Drugim rečima, u semantičkoj reprezentaciji zasnovanoj na hijerarhiji komunikativnog dinamizma operator stoji uvek levo od svog domena.³⁸

6.33 Drugu varijantu Sgall nije razradio. Pitanje je da li se performativne rečenice mogu uključiti u semantičku strukturu zavisne sintakse, sa kojom on operiše. Međutim ni sama mogućnost uključivanja ne dokazuje da je opravdano smatrati odnosne fraze primernim elementima.

6.4 Umesto od performativnih rečenica Östen Dahl predlaže da se tema i rema (topic i comment, u njegovoj terminologiji) izvode iz pojma

³⁵ V. 4.2.

³⁶ J. R. Ross, »On Declarative Sentences«, *Readings in English Transformational Grammar*, Javobs. and Rosenbaum eds., 1971.; J. M. Sadock, »Hyper-sentences«, *Papers in Linguistics*, 1971.

³⁷ Sintaktička zavisnost dva elemenata rečenice predstavlja komunikativno polje funkcionalne perspektive (v. belešku 25).

³⁸ P. Sgall, »Zur Stellung der Thema-Rhema Gliederung in der Sprachbeschreibung« referat na simpozijumu o aktualnom raščlanjivanju rečenice, Mariánské Lázně, oktobar, 1970.

predikacije. On smatra da je funkcionalna perspektiva sadržana u semantičkoj reprezentaciji ili logičkoj formi rečenice i definiše temu (topic) kao set ili jedinku, a remu (comment) kao propozicionu funkciju ovog seta ili jedinke.³⁹ Logičku formu rečenice predstavlja notacijom teorije setova. Tako rečenicu:

- (7) My brothers are drunkards.
'Moja braća su pijanci'.

zapisuje kvazi formulom:

- (8) Let $A = x/x$ is my brother. (Then, for every x such that x is in A , x is a drunkard).⁴⁰
'Neka je $A = x/x$ je moj brat. (Onda svako, x koje je u A , jest pijanac)'.

Dahl nije pokušao da svoju semantičku reprezentaciju poveže sa odgovarajućom površinskom strukturom. Ali on je kategoričan u tvrdnji da površinski red reči odražava hijerarhijsku organizaciju dubinske strukture. Ako ovu hijerarhiju poistovetimo sa Firbasovom skalom komunikativnog dinamizma, onda bi Dahlov simbol implikacije ukazivao na granicu između teme i reme.

6.5 Pošto je Gruber došao do zaključka da u razvoju govora aktualno raščlanjivanje u izvesnom smislu prethodi formiranju rečeničnih struktura sa subjektom i predikatom,⁴¹ počelo se razmišljati o mogućnosti da se funkcionalna perspektiva može smatrati osnovom za formiranje ostalih sintaktičkih odnosa. Ova razmišljanja su u uskoj vezi sa diskusijom transformacionalista o razlici između značenja rečenice (koje rečenična negacija negira) i odgovarajućih presupozicija (koje negacija ne menja).⁴² A tema i rema su konstante koje pripadaju presupozicijama.

Sgall smatra da svaka rečenica sa nemarkiranom skalom komunikativnog dinamizma sadrži izvestan broj presupozicija, koje se realizuju putem leksičkih i strukturnih elemenata rečenice.⁴³ Rečenicá sa marki-

³⁹ Ö. Dahl, *Topic and Comment; A Study in Russian and General Transformational Grammar*, Slavica Gotheburgensia 4, Acta Universitatis Gothoburgensis, 1969.

⁴⁰ Ö. Dahl, 'Topic-Comment Structure in a Generative Grammar with a Semantic Base', referat na simpozijumu o aktualnom raščlanjivanju rečenice, Mariánské Lázně, oktobar, 1970.

⁴¹ J. S. Gruber, 'Topicalization in Child Language', *Foundations of Language*, 3, pp. 37—67.

⁴² U rečenici:

a) Ne znam kad je došao.
ne se negira presupozicija da je ličnost o kojoj se govori došla; negacija se odnosi samo na informiranost govornika.

⁴³ P. Sgall, 'Zur Stellung der Thema-Rhema-Gliederung in der Sprachbeschreibung'.

ranom skalom komunikativnog dinamizma sadrži dodatne presupozicije⁴⁴ i pripada kompleksu koga Dahl naziva *spletom presupozicija* (pool of presuppositions).⁴⁵ U ovom drugom slučaju funkcionalna perspektiva rečenice je usko povezana sa funkcionalnom perspektivom teksta, sa hipersintaksom.

7. Tekstualna lingvistika je u poslednje vreme izborila svoje pravo egzistencije u lingvističkom opisu.

7.1 Međutim odnos ovog do juče negiranog jezičkog aspekta sa drugim aspektima nije ni izbliza definiran. Prema Hallidayu tekstualna komponenta ne predstavlja posebni lingvistički nivo. »It is a 'vertical' division within the content plane. The textual component differs from the others in that while they are directly relatable to the conditions of language use, the textual component is related only indirectly, through its function of creating text.«⁴⁶ Češki lingvisti, sa druge strane, smatraju da istraživanja u sferi tekstualne lingvistike spadaju u sferu hipersintakse ili suprasintakse — nivoa iskaza koji predstavlja najmanju komunikativnu jedinicu iznad rečenice.⁴⁷ Međutim postavlja se pitanje da li je iskaz jedinica tekstualnog nivoa neposredno iznad rečenice, iznad komunikativnog nivoa, ili čak i nivoa stilistike. Osim toga uspostavljene jedinice iskaza nameću diskusiju o odnosu između 'langue' i 'parole' i kompetencije i performance, što još više komplikuje i onako nerazjašnjen status tekstualne komponente.

7.2 Imajući u vidu dileme u vezi sa tekstualnom komponentom, nije neobično što i njen odnos prema funkcionalnoj perspektivi nije određen.

7.21 Halliday smatra da je funkcionalna perspektiva samo jedan aspekt tekstualne komponente.⁴⁸ Mada je suprotnost između poznate

⁴⁴ E. Hajičová, »Some Remarks on Presuppositions«, referat na konferenciji o računarskoj lingvistici, Debrecin, septembar, 1971.

⁴⁵ Ö. Dahl, *Topic and Comment, A Study in Russian and General Transformational Grammar*.

⁴⁶ »Ona predstavlja vertikalnu podelu na sadržinskom nivou. Tekstualna komponenta se razlikuje od ostalih komponenata po tome što je, za razliku od onih koje su direktno povezane sa uslovima jezičke upotrebe, samo u indirektnoj vezi sa ovim uslovima, i to preko svoje funkcije stvaranja teksta: M.A.K. Halliday, »The Place of Functional Sentence Perspective« in the System of Linguistic Description«, referat na simpozijumu o aktualnom raščlanjivanju, Mariánské Lázně, oktobar, 1970.

⁴⁷ V. Daneš, »A Three Level Approach to Syntax«.

⁴⁸ »Tekstualna komponenta obuhvata:

1. Odnose presupozicije (tj. referenciju, zamenu, konjunkciju i leksičku presupoziciju: a. verbalnu (tj. anaforu i kataforu), b. situacionu
2. Strukturne odnose (tj. funkcionalnu perspektivu rečenice): a. u sintaktičkim jedinicama, b. u komunikativnim jedinicama'.

M.A.K. Halliday, »The Place of »Functional Sentence Perspective« in the System of Linguistic Description«.

i nove informacije nerazdvojivo povezana sa tekstom, izbor teme (thematisation) je nezavisan od onog što se prethodno dogodilo.⁴⁹

Ovo tvrđenje je, blago rečeno, neobično. Izbor teme određenog iskaza nije proizvoljan, nemotivisan; on je strukturno povezan sa tekstom i odvija se prema određenim pravilima.

7.22 Daneš je mišljenja da svaki neksus tema—rema aktualizira izvesne semantičke odnose dubinske strukture, a povezanost teksta je predstavljena tematičkom progresijom. »In respect to FSP, the generalized structure of a coherent text may be described in terms of an underlying thematic progression (representing the most abstract thematic relationships of several types) and a rhematic sequence of semantic relations obtaining between the particular rhemes. It is not yet clear whether there exist standardized types of rhematic sequences as well, i.e., whether the rhematic sequences reveal an underlying pattern as thematic relations do.«⁵⁰ Pod tematičkom progresijom Daneš podrazumeva izbor i redosled tema iskaza, njihovu uzajamnu konkatenaciju i hijerarhiju, kao i odnos prema hipertemama viših jedinica teksta (paragrafa, glave itd.), prema tekstu u celini i prema konsituaciji. Tematička progresija je, u stvari, skelet fabule.

Teme iskaza se izvode iz hiperteme (pasusa ili drugih delova teksta). Izbor i redosled se kontroliše samim načinom prezentacije materije. Ako se tema (ili rema) ponavlja u dva uzastopna iskaza, ona može biti izbrišana ili zamenjena drugim elementom funkcionalne perspektive. Spajanje prostih izkaza putem brisanja elemenata funkcionalne perspektive Daneš naziva kompozicijom, a putem zamene — kondenzacijom. Izbor između ove dve mogućnosti zavisi od vrste tematičkih odnosa između dva iskaza.

7.23 Prema Erkvistu, međutim, tematička progresija (theme dynamics ili thematic movement, u njegovoj terminologiji) nije predstavljena samo odnosom između tema, već putem četiri relacije: a) tema : tema, b) tema : rema, c) rema : tema, d) rema : rema.⁵¹ Ona doprinosi koheziji teksta

⁴⁹ *ibid.*, »Notes on Transitivity and Theme in English«.

⁵⁰ U odnosu na funkcionalnu perspektivu uopštena struktura koherentnog teksta se može opisati putem dubinske tematičke progresije (koja predstavlja vrlo apstraktne tematičke odnose nekoliko tipova) i rematičke sekvence semantičkih odnosa između pojedinih rema. Još uvek nije jasno da li postoje standardizovani tipovi rematičkih sekvenci, tj. da li i rematičke sekvence imaju dubinske odnose koje imaju tematičke progresije: F. Daneš, »FSP and the Organization of the Text«, referat na simpozijumu o aktualnom razčlanjivanju, Mariánské Lázně, oktobar, 1970. s. 27.

⁵¹ N. E. Enkvist (Abo Akademi, Finska), »Wanted: A Theme Dynamics«, referat na četvrtom godišnjem zasjedanju Societas Linguistica Europaea, Praha, 1970.

na isti način na koji funkcionalna perspektiva rečenice doprinosi koheziji rečenice.

7.24 Funkcionalne perspektive rečenice i teksta se mogu jasno kontrastirati na primeru paratakse i hipotakse. Kao i parataktički i hipotaktički iskazi sa jednakim značenjem, one se razlikuju samo po svojim komunikativnim poljima.⁵²

⁵² Dresler smatra da se razlika između gramatike rečenice i teksta može jasno videti ako se, po tradiciji gramatičkih klasika, hipotaksa izvodi iz paratakse. V. W. Dressler (Institut für allgemeine und indogermanische Sprachwissenschaft der Universität Wien), »Funktionelle Satzperspektive und Texttheorie«, referat na simpozijumu o aktualnom raščlanjivanju rečenice, Mariánské Lázně, oktobar, 1970, s. 11). Mnogi savremeni gramatičari teksta, međutim, izvode parataksu iz hipotakse, jer se na taj način ukazuje na zavisnost između teksta i tekstualnog simbola, v. napr. W. Thummel, »Subordination und Koordination von Sätzen«, 3. *lingv. Kolloquium über generative Grammatik*, Univ. Stuttgart, Lehrstuhl für Linguistik, Papier 8, ss. 143—149.

OCENE, ZAPISKI, POROČILA, GRADIVO

RAMOVŠEVO ZBRANO DELO I*

Po razmeroma dolgih pripravah (sprejeto na seji razreda za filološke in literarne vede SAZU dne 18. oktobra 1962 in na seji predsedstva dne 16. junija 1967; str. 4) je lani izšla prva knjiga zbranih znanstvenih del (objavil je namreč tudi dve noveli pod psevdonimom Julij Dub v LZ 1910, 1912) eminentnega slovenskega jezikoslovca, prvega profesorja za slovenski jezik na ljubljanski univerzi (1919-52) in predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1950-52) Frana Ramovša (1890—1952). Pričujoča knjiga zajema Ramovševe prve objave (od 1913 do 1918, če ne štejemo posebej drugega dela njegovih Slovenskih študij, ki je izšel v Jagičevem Arhivu leta 1920) in dva doslej še neobjavljena prispevka. Gradivo za prvo knjigo sta zbrala in uredila slovenska dialektologa in jezikovna zgodovinarja Tine Logar in Jakob Rigler, ki sta sprejela načelo, da Ramovševih dognanj ne bosta soočala z novejšimi rešitvami drugih avtorjev (največkrat bi to bile njune), marveč bosta v opombah k vsaki razpravi navedla druga Ramovševa dela, v katerih avtor zadevno vprašanje drugače rešuje ali bolj izčrpno razpravlja o njem (gl. str. 350-54). S tem je bilo Ramovševemu delu, ki je več desetletij pomenilo vrh slovenske vede o jeziku, izkazano spoštovanje, po drugi strani pa je tisti, ki bi rad izvedel za današnje stanje posameznih vprašanj, nekoliko prikrajšan, kajti razumljivo je, da še tako zgledno izpeljane jezikoslovne rešitve po dobrega pol stoletja ne morejo obveljati v celoti. Novo gradivo in novi metodološki prijemi so omogočili nadaljevalcem Ramovševoga dela, da so prišli v marsičem do drugačnih rezultatov, vendar to ne pomeni, da so učiteljevi dosežki v vsem preseženi in za sodobno slavistično jezikoslovje neaktualni.

Zaradi tiskarsko zahtevnega besedila sta se urednika odločila za ponatis že objavljenih Ramovševih spisov na podlagi fotokopij, zato jezikovno ne ustrezajo v celoti današnji normi, globlje pa urednika nista posegala v Ramovšev način izražanja tudi v doslej še neobjavljenih prispevkih; te sta le pravopisno prilagodila današnjim normam slovenskega knjižnega jezika, medtem ko je besedje (in zveze) ostalo Ramovševo, čeprav je deloma že zastarelo. Tri razprave, ki jih je avtor objavil v nemščini, so v prvi knjigi ponatisnjene najprej v izvorniku in na koncu prevedene v slovenščino (Anton Bajec in France Tomšič); niso pa prevajali daljših citatov v latinščini in nemščini (Zgodovina slovenske slovnice, Slovenska grafika — str. 215-57). Poleg opomb sta urednika poskrbela tudi za stvarno in besedno kazalo, kar je seveda najvažnejše, pogrešamo pa imensko kazalo avtorjev, na katerih dela se Ramovš v svojih spisih opira ali njihove trditve zavrača; enako ne bi bil odveč seznam kratic (z razlago), ki bi olajšal branje zlasti mlajšim slavistom.

* *Fran Ramovš, Zbrano delo*. Prva knjiga. Uredila Tine Logar in Jakob Rigler. Razred za filološke in literarne vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dela, 23/1. Inštitut za slovenski jezik, 11/1. Ljubljana 1971. 372 str.

Ramovšev znanstveni vzpon je bil nagel in blesteč, saj je najpomembnejše razprave iz pričujoče prve knjige napisal že pred vojno (do konca leta 1914), med svojim 21. in 24. letom, ko je bil Meringerjev študent v Gradcu. Takrat si je tudi zastavil cilj in začrtal okvire za svoje življenjsko delo, napisati zgodovinsko slovnico slovenskega jezika (prim. *Slovenische Studien*, 98); za uresničitev tega cilja si je prizadeval vse življenje, in dobršen del naloge je tudi izpolnil. Nekoliko smo presenečeni, da je *Zbrano delo I* izšlo brez pravega uvoda (*Pripombe k izdaji*, str. 349, ga ne morejo nadomestiti), v katerem bi morali novemu rodu domačih in tujih slavistov predstaviti znanstveno podobo tega subtilnega jezikoslovnega misleca in utemeljiti izdajo njegovega opusa, saj zadene taka čast le redke učenjake. Tega bi si želeli tem bolj, ker doslej Ramovšev delež v zgodovini slovenskih humanističnih znanosti še ni bil ovrednoten in je zadnji temeljitejši oris njegovega življenja in dela izšel pred več kot dvema desetletjema v jubilejnem zborniku Slavistične revije (III, 1950, 3—4): F. Bezlaj, *Fran Ramovš, Pogled na njegovo delo* (225-36); J. Solar, *Fran Ramovš, Življenje* (441-45); Z. A. Bizjak, *Fran Ramovš, Delo* (Bibliografija Ramovševih spisov, 446-58). Razmeroma skopo je Ramovša predstavil Slovenski biografski leksikon (Ljubljana 1960, 22—24).

Od šestih razprav v ZD so bile tri objavljene v AslPh (v nemščini): *Iz slovenske dialektologije* (XXXV, 1914), *Jezikovni drobcji iz slovenščine* (XXXVI, 1916), in *Slovenske študije* (XXXVII, 1918, 1920); v slovenščini so izšli *Slovarski doneski iz Trubarjevih del* (ČZN X, 1913) in *Delo revizije za Dalmatinsko biblijo* (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino I, 1918), in v češčini etimološki prispevek o imenu *Neuroi* (Časopis pro moderní filologii a literaturu IV, 1914/15). Ramovševe ocene iz tega obdobja so pisane veliko bolj poljudno in so tudi izhajale v revijah, namenjenih širšim plastem izobraženstva: Ljubljanski zvon (4), Slovan (2), Nastavni vjesnik (2).

Najdaljša in najbolj izdelana razprava v knjigi so *Slovenske študije* (46—159, prevod — 278—345), v katerih Ramovš obravnava osnovno vprašanje razvoja slovenskega vokalizma — moderno vokalno redukcijo, pojav, ki je najmočnejše zadel kratke in nenaglašene visoke vokale (*i*, *u*, *ě*) in ki je z različno intenzivnostjo zajel celotno slovensko jezikovno ozemlje; najmočnejšo redukcijo poznajo osrednja slovenska narečja s hitrim govornim tempom, začela pa se je v nekaterih naglasnih tipih pred 16. stoletjem, v drugih pa z začetki protestantske književnosti. Vprašanja so se pred Ramovšem lotevali številni jezikoslovci, domači in tuji (npr. S. Škrabec, V. Oblak, K. Strekelj, A. A. Šahmatov, J. Baudouin de Courtenay, V. A. Bogorodickij), vendar se je šele Ramovšu dokončno posrečilo, da je na videz tako raznorodnemu skupku historičnih in narečnih podatkov našel skupno izhodišče in povezal njihove razvojne tendence. S tem namenom je ekscerpiral do malega vse ohranjene slovenske tiske 16. stoletja (in poznejše) in zbral novo gradivo za osrednji pas narečij od Bele krajine preko Dolenjske in Gorenjske do Koroške; za druga področja Slovenije si je pomagal z gradivom, ki ga je nabral od slovenskih znancev v Gradcu ali posnel iz rokopisnih seminarških nalog in disertacij v graškem slavističnem seminarju. Uvedel je enoten način fonetičnega zapisovanja, ki se je v slovenskem jezikoslovju v glavnem ohranil do danes. V tej razpravi je Ramovš pokazal značilne lastnosti pravega jezikoslovca: ustvar-

jalno obvladovanje splošne in slovanske fonetike (Sievers, Jespersen, Broch), poznavanje in upoštevanje slovenskega naglasa, mojstrsko vključevanje in podrejanje posameznosti v glavni razvojni tok slovenskega glasoslovja, veliko asociativno moč in kombinatoriko. Kljub zasičenosti z gradivom in zapletenosti obravnavanih pojavov je Ramovševa izpeljava problema bleščeca in izraz jasen, čeprav je vrh dosegel šele v *Kratki zgodovini slovenskega jezika* (1936).

Prvi Ramovšev objavljeni članek (1913), *Slovarski doneski iz Trubarjevih del*, prinaša 44 besed (z daljšimi citati in razlagami), ki jih ni najti v Pleteršnikovem slovarju, ali pa ob njih ni navedeno Trubarjevo ime. V večini primerov gre za nemške izposojenke, a izvorna oblika vseeno ni bila vedno lahko ugotovljiva; zato se je k nekaterim vračal še pozneje (*avstrija, plumbart*). V pomenski in fonetični razlagi imena *Neuroi* (ČMF IV) je avtor dokazal, da obvlada indoevropsko glasoslovje in da se zanesljivo giblje med leksikalnimi vzporednicami v neslovanskih jezikih.

V razpravi *Iz slovenske dialektologije* se je Ramovš lotil zanimivega vprašanja iz gorenjskega konzonzantizma — prehoda zobniških zapornikov v pripornike v izglasju in v skupini *dk (tk)*, npr. *grad — graḡ — gras, zid — ziḡ — zis; sladko — sḡahko*. V drugem delu prispevka z naslovom »Metateza« *l in v* v slovenščini pa nastopa proti razlagi L. Pintarja o menjavi *l in v* z utemeljitvijo, da »metateza« nima nobene opore, ker srečujemo ta pojav na Gorenjskem, kjer je prehod *l v w* splošno razširjen, in enako tudi mešanje *w in v*.

V *Jezikovnih drobcih iz slovenščine* (1916) se je Ramovš spoprijel z etimologijami besed *sraga, tvor, (u)bogati* in s Trubarjevimi besedami *Juog* (ivog) »vodnik«, *plumbart* »Jubiläumsfahrt«, *okorneti*; v istem spisu obravnava redek fonetični pojav prehajanja *d v r* v slovenskih narečjih (štaj. *zmârlet < zmlâdlet*) in ga vzporeja z istimi prehodi v drugih jezikih in narečjih. Da je bil Ramovš seznanjen tudi s folkloristiko, kaže kratek dodatek z naslovom *Kamnito nebo pri Slovanih* z razlago slovenskega samostalnika *trot*.

Med pomembna Ramovševa dela spada razprava *Delo revizije za Dalmatinsko biblijo* (1918, napisana že 1914), v kateri je avtor dokazal, da podrobno in natančno pozna jezikovno in pravopisno problematiko slovenskih tiskov 16. stoletja. S primerjavo pravopisa v odlomkih iz biblije, ki jih je Dalmatin izdal leta 1575 in 1578, in ogledega lista iz leta 1580 s pravopisom Biblije iz leta 1584, Ramovš ugotavlja (v nasprotju z dotedanjim mnenjem), da je Dalmatin sprejel in izpopolnil Kreljev pravopis in da je revizijska komisija jeseni leta 1581 ta pravopis potrdila. Ramovš s tem odreka Bohoriču glavno vlogo pri utrditvi »bohoričice«, ki je vpeljala med drugim črko *j*, predvsem pa natančno razločevanje sičnikov, šumnikov in afrikat, in tako izpodrinila Trubarjevo nepopolno pisavo in pravopis.

Omenjeni prispevki so v razdrobljenem slovenskem jezikoslovju tistega časa na mah zagotovili še ne tridesetletnemu Ramovšu vodilno mesto v slovenski znanosti; z njimi si je avtor pridobil sloves tudi v širši slavistiki, o čemer pričajo vabila na druge slavistične stolice. Toda Ramovš je ostal zvest novo ustanovljeni slovenski univerzi v Ljubljani, saj je bil prav on med njenimi glavnimi pobudniki in organizatorji; bil je med njenimi prvimi učitelji in njen najmlajši redni profesor (1919).

Med Ramovševimi ocenami iz tega obdobja večina zadeva slovenski knjižni jezik, zlasti njegovo pravorečje. Pohvalno je pisal o Breznikovi razpravi *Izreka v poeziji* in o *Začetnih poglavjih iz slovenske srednješolske slovnice*, čeprav ga v zadnjem delu preseneča Breznikovo kompromisno stališče do izgovora predsglasniškega in končniškega *l* (*μ* ali *l*). Breznik je ostal na istem tudi v Slovenski slovnici (1916), kar mu Ramovš zameri. (Prim. na str. 240: »Breznik si ni upal znova vpeljati v šolsko knjigo izreke na *μ*; marveč je — kar je še slabše kot elanje — dovolil poleg *μ* tudi *l*; da izreka ne sme poznati kompromisa v knjižnem izgovoru, to bi mu moralo bolj biti lastno; upam, da bo II. izdaja to veliko napako popravila.« — Prim. tudi Šolarjevo objavo Nahtigalove kritike Breznikove slovnice 1916 v SR XV, 1967, str. 338.) Posebno temperamentno se je Ramovš spopadel z elkanjem ob Ilešičevem spisu *Izgovor slovenskega knjižnega jezika* v Nastavnem vjesniku 1913 in v Slovanu 1914 (odgovor Ilešiču).

Uničujočo oceno je napisal tudi o brošuri R. Merkha, Deutsche Ortsnamen in Friaul (LZ 1917), kjer ne očita avtorju le jezikoslovnega analfabetizma, ampak predvsem vsiljivo velenemštvo. Istega leta je Ramovš pozdravil izid prvega snopiča Skrabčevih Jezikoslovnih spisov (izšli 1916) in z ogorčenjem zavrnil negativno oceno Josipa Tominška: »... ker je taka kritika za častitljivega očeta Skrabca žaljiva. O njegovih izvajanjih naj govori, kdor se na jezikoslovje razume, ne pa, kdor mu sega le do čevljev.« (203) Prijazno je napisano poročilo o spisu Rajka Nahtigala Die Frage einer einheitlichen albanischen Schriftsprache in o prvem letniku Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino (1918), ki so ga uredili Nahtigal, Kaspert in Kidrič. Da je največ pozornosti posvetil Nahtigalovi razpravi *Važnost latinskega dela brižinskega kodeksa in njegovih pripiskov za vprašanje o postanku in domovini slovenskih odlomkov*, nas ne preseneča.

Nekaj več besed je treba zapisati o razdelku knjige, ki prinaša dva doslej še neobjavljena Ramovševa spisa, *Zgodovino slovenske slovnice in Slovensko grafiko* (213—277). Pri nekoliko skrbnejšem branju *Zgodovine slovenske slovnice* in primerjanju le-te s prvim poglavjem (Slovenski slovníčarji) Štrekljeve knjige *Historična slovnica slovenskega jezika* (1922, str. 1—35) se nam potrdi vtis, da se je avtor zlasti v ocenah posameznih slovenskih slovníčarjev in njihovih del le preveč dobesedno naslonil na Štreklja. Dokler je Ramovš ta oris le predaval (verjetno v prvem ali drugem letu svojega delovanja v Ljubljani), sicer pa je ostal v rokopisu, ni v tem nič nenavadnega; toda v trenutku, ko spis tako rekoč proti volji avtorja srečamo natisnjen skupaj z razpravami, ki jih je imel avtor v nekem času za nove, dovolj izdelane in objavljive, se podoba spremeni.

Zgodovina slovenske slovnice je morala nastati v šolskem letu 1919/20 (ko je bila že ustanovljena stolica za slovenski jezik; prim. str. 249), zato pravzaprav ne spada več v prvo knjigo ZD, ki se zaključuje z letom 1918. Zakaj je Ramovš ni objavil, nam morda pojasnijo naslednje okoliščine: Rokopis Štrekljeve historične slovnice slov. jezika je bil v letih od 1918 do 1920 pri Ramovšu (in Brezniku), ki naj bi ga bila pripravila za natis pri Slovenski Matici. V predgovoru Štrekljeve HSSJ namreč beremo: »... ki pa jo bosta (slovnico, F. J.) celo predelala in izpopolnila dva strokovnjaka. /.../ »Slo-

venska Matica« je vrnila rokopis, kakor ga je bila sprejela; objubljena strokovnjaka predelave nista započela.« S tem se ujema tudi Ramovševa navedba v ZD I, 248: »Matica Slovenska je prevzela rokopis njegovih (Štrekljevih, F. J.) predavanj o slov. hist. slovnici in poverila redakcijo dr. Brezniku in meni. Predavanja se omejujejo bolj na dognane stvari in je manj originalnih notic, tako da danes še ne morem izjaviti, ali jih bo mogoče dati na svetlo.« Po izidu prvega (in edinega) zvezka HSSJ (1922) je razumljivo, da Ramovš imenovanega orisa ni natisnil. S tem pa zadenemo ob bolj načelno vprašanje, ali kaže v ZD objavljati v večjem obsegu tudi Ramovševo rokopisno gradivo; če sodimo po prvi knjigi, bi to glede izvirnosti lahko vneslo dokajšnjo razglašenost v sicer ubrano celoto.

Čeprav sta urednika (in prevajalca) skrbno opravila svoje delo, tu in tam naletimo na kakšno pomanjkljivost. Tako npr. ni jasno, kaj naj pomeni (str. 228) »Wien, den 1. Vormung 1809« namesto *Hornung* (februar), kakor je zapisano v Kopitarjevi slovnici. V Bajčevem prevodu Slovenskih študij (307) beremo za izvirni *ruth(enisch) malorus(ko)*, zastarel izraz, ki ga je že pred več desetletji nadomestil *ukrajinsko*. Tudi fotokopijam ni po tehnični plati kaj očitati, toda naglasna znamenja so se ponekod le izbrisala (npr. str. 54, spodaj).

Kakor je hvalevredno, da se je Slovenska akademija znanosti in umetnosti odločila za natis celotnega znanstvenega opusa (v šestih ali sedmih knjigah) velikega jezikoslovca in enega najpomembnejših slovenskih učenjakov sploh, bi bilo v primeru, da se ima izdajanje ZD zavleči v desetletja, le vredno premisliti, ali ne bi bilo za slovansko jezikoslovje koristneje in pokojnemu avtorju pravičnejše objaviti dobro pretehtan izbor temeljnih Ramovševih del, druga pa bibliografsko registrirati in natančneje označiti njihovo vsebino. Ramovševe znanstvene podobe to ne bi okrnilo, odmevnost njegovega dela pa bi bila zaradi časovne zgoščenosti v jezikoslovnem svetu neprimerno večja.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta, Ljubljana

POETIKA KOMPOZICIJE*

Moskovska založba »Iskusstvo« je leta 1970 pričela izdajati serijo »Semiotične raziskave v teoriji umetnosti«. ¹ Knjiga *Poetika kompozicije* B. A. Uspenskega je izšla v tej seriji kot prvi zvezek.

V uvodni pripombi h knjigi pojasnjuje uredništvo upravičenost take izdaje in deloma tudi izhodišča in načrt za prihodnost. Uredništvo ugotavlja, da se preučevanje umetnosti kot posebne oblike znakovnih sistemov vedno bolj uveljavlja v umetnostni znanosti, in pristavlja, da brez obvladanja speci-

* B. A. Uspenskij, Poëtika kompozicii, Struktura xudožestvennogo teksta i tipologija kompozicionnoj formy, Izd. »Iskusstvo«, Moskva, 1970.

¹ V seriji je poleg knjige B. Uspenskega izšla tudi knjiga znanega tartujškega literarnega zgodovinarja in teoretika Ju. M. Lotmana *Struktura hudožestvennogo teksta*, o kateri bomo poročali v eni od prihodnjih števil.

fičnih 'jezikov' različnih oblik umetnosti te ne moremo dojeti. Bolj eksaktno obravnavanje 'umetniškega jezika' pa zastavlja številna vprašanja, povezana s strukturo umetniškega dela in s specifikko zgradbe umetniškega teksta. Uredništvo zato obljublja, da bodo zvezki, vključeni v serijo, obravnavali širok krog zapletenih in raznovrstnih vprašanj s področja semiotike umetnosti: opise različnih tekstov z vidika njihove notranje strukture, opise žanrov, smeri v umetnosti in posameznih oblik umetnosti kot semiotičnih sistemov, preučevanje bralčeve percepcije umetniških del in reakcije gledalca na umetnost, mere pogojnosti v umetnosti in medsebojni odnos umetnosti in neumetniških znakovnih sistemov. Ob vsem tem nakazuje uredništvo temeljno vodilo sovjetske semiotične šole, ki problem znaka razume kot problem pomena: »Analiza formalnih sredstev nas ne oddaljuje od vsebine. Podobno kot je preučevanje slovnice nujen pogoj za razumevanje smisla teksta, nam tudi struktura umetnine odpira pot za osvojitvev umetniške informacije« (str. 4). V znamenju tega izhodišča oblikuje svojo raziskavo tudi B. Uspenski.²

Osrednjo nalogo razprave vidi avtor v teoretski obdelavi tipologije *kompozicijskih možnosti* v strukturi umetniškega dela. Razpravljanje gradi na tim. *gledišču* (rus. točka zrenija), ki ga B. Uspenski sprejema kot osrednje vprašanje v sklopu problematike, ki se nanaša na kompozicijo umetnine. To velja posebno za tim. *representativne* oblike umetnosti, pri katerih so umetniška dela po definiciji *dvoravenska*: imajo izraz in vsebino (sliko in predmet). Avtor zato osredotoči pozornost predvsem na pripovedno prozo (na dela L. Tolstoj in Dostojevskoga in v manjši meri tudi na dela Gogolja, Leskova idr.) in upošteva še slikarstvo (predvsem rusko srednjeveško), gledališče in filmsko umetnost. Na tako usmeritev je vplivala tudi znanstvena tradicija (zahodnoevropska in ameriška 'teorija point of view'; P. Lubbock, E. M. Forster, J. W. Beach, N. Friedman idr. — zlasti pa ruska: M. Bahtin, V. N. Vološinov, V. V. Vinogradov, G. A. Gukovski), ki je problem gledišča raziskovala predvsem na področju pripovedne proze.

² Boris Andrejevič Uspenski, ki pripada moskovskemu krogu sovjetskih lingvistov in semiotikov (I. I. Revzin, V. N. Toporov idr.), se prične uveljavljati s svojimi znanstvenimi spisi že v prvi polovici 60-ih let. Svoja dela objavlja v različnih moskovskih zbornikih, v tartujskih *Razpravah o znakovnih sistemih* (»Trudy po znakovym sistemam, Semiotike — TZS), ki izhajajo v okviru *Znanstvenih spisov tartujske državne univerze* (»Učenyje zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta« — UZ), v pariški *Information sur les sciences sociales* ter v drugih publikacijah in samostojnih izdajah. Ukvarja se s sintakso tipologijo (prim. članek *Opyt transformacionnogo issledovanija sintaksičeskoj tipologii* v zb. *Issledovanija po strukturnoj tipologii*, Moskva, 1963), s tipologijo jezikov (prim. knj. *Principy strukturnoj tipologii* iz leta 1962 in knj. *Strukturnaja tipologija jazykov* iz leta 1965), z lingvistično stilistiko (prim. *Les Problèmes sémiotique du stile à la lumière de la linguistique* v navedeni *Information...*, zv. VII, 1968, št. 1), z vprašanji semiotike umetnosti (prim. *O semiotike iskusstva* v zb. *Simpozium po strukturnom izučeniju znakovnyx sistem*, Moskva, 1962 in *Semiotika u Čestertona*, TZS II, UZ, zv. 181, Tartu, 1965) in še posebej s semiotičnimi vprašanji ruskega srednjeveškega slikarstva (prim. *K sisteme predači izobraženija v russkoj ikonopisi*, TZS II), s personološkimi vprašanji (prim. v soavtorstvu z A. M. Pjatigorskim napisan članek *Personologičesaja klassifikacija kak semiotičeskaja problema*, TZS III, UZ, zv. 198, Tartu, 1967) idr.

Gledišča, osrednjega pojma in teme vse razprave, B. Uspenski natančneje ne opredeli. V uvodnem poglavju '*Gledišče*' kot problem kompozicije B. Uspenski samo ugotavlja, da so možni različni pristopi k razumevanju gledišča glede na klasifikacijo strukturnih ravni umetniškega teksta, na katerih se gledišča lahko pojavijo in realizirajo. Pomenu pojma gledišče se je zato mogoče približati v knjigi B. Uspenskega samo posredno: preko avtorjeve klasifikacije strukturnih ravni, preko klasifikacije gledišč glede na nosilce informacij o objektu in na avtorjevo opredelitev tim. 'zunanjega' in 'notranjega' odnosa nosilcev informacij do objektov opisa.

Kot nosilci gledišč se lahko pojavijo avtor, posebni pripovedovalec, ki se razlikuje od avtorja, in literarni liki. Posebni pripovedovalec je lahko nekdo od literarnih likov, ki vodi bralca skozi dogajanje (pri tem ima lahko osrednjo ali postransko vlogo), lahko je samo organizator pripovedi (kot je npr. pri čisti obliki tim. 'skaz'-a).³ Gledišče vseh teh nosilcev informacij o objektu je lahko 'zunanje' ali 'notranje'. O zunanjem gledišču govorimo takrat, kadar se njegov nosilec nahaja 'nad' objektom, ko npr. avtor v pravem pomenu besede (in ne pripovedovalec) ocenjuje like v svojem literarnem delu z neke superiorne ideološke pozicije (npr. v satiri), ali pa takrat, ko se avtor postavi na retrospektivno stališče in v svoji 'vsevednosti' pripoveduje o preteklosti in bodočnosti literarnih likov. Zunanje gledišče se izrazi tudi v prostorski perspektivi, npr. v tim. 'zaporednem pregledu' (avtor oblikuje umetniško podobo (sceno) z zaporednim prehodom od osebe do osebe oz. od detajla do detajla, neupoštevaje pri tem položaju nastopajočih oseb), v tim. 'nemi sceni' (poudarjena je prostorska razdalja med opazovalcem in objektom: avtor npr. prikazuje obnašanje nastopajočih oseb kot pantomimo) in tudi v primeru, ko avtor opisuje objekt s položaja 'ptičje perspektive'. Notranje gledišče se uveljavlja npr. takrat, ko poteka opis in vrednotenje sveta besedne umetnine s stališča neposrednega ali vsaj potencialnega udeleženca dogajanja. Najrazličnejši primeri avtorjeve rabe tuje besede (polpremi govor, notranji monolog ipd.) nakazujejo notranje gledišče avtorja do opisanih likov. Možne so seveda tudi raznovrstne kombinacije obeh tipov gledišč. B. Uspenski navaja v tej zvezi zanimiv primer psihološkega prikaza Mitje Karamazova, pri oblikovanju katerega rabi Dostojevski kombinacijo notranjega gledišča (pogosto in podrobno opisovanje notranjega doživljanja) in temu nasprotnega zunanjega gledišča (ki ne dovoljuje opisa notranjega doživljanja), kar privede v romanu *Bratje Karamazovi* v nekaterih primerih do svojevrstnega protislovja (bralec, ki je tako natančno poučen o notranjem doživljanju Mitje, nenadoma ne ve nič o tem, kaj je napravil Mitja z denarjem svoje neveste). B. Uspenski pojasnjuje to protislovje kot nasledek dveh kompozicijskih nalog pripovedi: pripovedi z gledišča Dmitrija in efektne porazvrstitve informacij (puščanje

³ *Skaz* (ustreza v tej rabi nem. terminu Rahmenerzählung, srhr. kazivanje, slov. okvirna pripoved) — posebna oblika avtorjevega govora, izpeljana skozi vse literarno delo v duhu jezika in značaja tiste osebe, v imenu katere teče pripoved. Pri tem ruski teoretiki vidijo v njem, ali predvsem usmerjenost v rabo *ustnega* govora (največkrat eksotičnega oz. ljudskega) pripovedovalca (B. Ejhenbaum) ali usmerjenost v rabo 'tuje besede' (V. V. Vinogradov, M. Bahtin).

bralca v delni nevednosti do nepričakovanega razkritja resnice močno učinkuje na bralca). Posebno zanimiv pojav predstavlja 'skaz' (v svoji čisti obliki), kjer gre za notranje gledišče pri odnosu pripovedovalca do sveta umetnine in za zunanje gledišče pri odnosu pripovedovalca do literarnih likov.

Gledišča, na katerih se odvija pripoved, se po mnenju B. Uspenskega lahko realizirajo na štirih temeljnih strukturnih ravneh umetniškega teksta: na *ravni vrednotenja*, na *ravni frazeologije*, na *ravni prostorsko-časovne karakteristike* in na *ravni psihologije*.

Raven vrednotenja je raven »občega sistema idejne percepcije sveta«. B. Uspenski jo imenuje tudi 'raven ideologije' in ugotavlja, da je raven vrednotenja najmanj dostopna formaliziranemu raziskovanju: — Pri analizi te ravni, tako trdi Uspenski, se moramo v manjši ali večji meri nasloniti na intuicijo. Izjemo predstavljajo samo taka poetična sredstva, kot so npr. v ljudskem slovstvu in v Homerjevih epih *stalni pridevki* (epitheton constans), ki niso odvisni od konkretne situacije in ki nakazujejo neki opredeljen odnos avtorja do opisanega objekta. Poseben primer vloge različnih gledišč na ravni vrednotenja v kompoziciji teksta so tim. *polifonični romani* F. M. Dostojevskega. B. Uspenski sledi teoriji M. Bahtina⁴ in s svojega raziskovalnega vidika navaja naslednje tri osnovne značilnosti polifoničnega romana: 1) prisotnost mnogih neodvisnih gledišč, 2) gledišča pripadajo neposrednim udeležencem dogajanja v pripovedi; v polifoničnem romanu se ne pojavi abstraktna ideološka pozicija izven junakove osebnosti in 3) gledišča se realizirajo predvsem na ravni vrednotenja kot gledišča ideološkega vrednotenja. Vrednotnostna gledišča so mnogokrat izražena v obliki različnih stilističnih karakteristik, torej s frazeološkimi sredstvi, vendar nikakor niso vezana na tako karakteristiko oz. na taka sredstva. Nekateri kritiki Bahtinove teze o polifoničnosti romanov Dostojevskega so to dejstvo prezrli in z ugovorom, češ da je svet Dostojevskega »presenetljivo enoličen« (G. Vološin), merili na frazeološko raven; pri tem so spregledali, da Bahtin govori o mnogovrstnosti, ki se v delih Dostojevskega skorajda ne pojavi v aspektu frazeološke karakteristike.

Diferenciacija gledišč se v umetniškem delu pojavlja tudi na *frazeološki ravni*. Ta se najbolj uveljavi tam, kjer gre za različno rabo elementov tujega ali zamenjanega govora v opisu. Avtor lahko vodi pripoved z gledišča nekoga od literarnih likov, možni so tudi primeri, ko se pripoved odvija z gledišča nekoga frazeološko opredeljenega pripovedovalca, ki se ne ujema z avtorjem (klasične primere takega neujemanja avtorja in pripovedovalca srečamo npr. pri Gogoljevi noveli *Plašč* ter v novelah Leskova in Zoščenska). Različne kombinacije frazeoloških gledišč v tekstu dobijo svoj odmev tudi v različni rabi lastnih imen⁵ in raznovrstnih imen sploh ter v primerih združitve dveh različnih gledišč tipa »Dragi Berti Jakovljevni od njenega Iljuše Blazunova«.

⁴ Prim. knj. M. Bahtina, *Problemy poetiki Dostoevskogo*, Moskva, 1965.

⁵ B. Uspenski navaja kot primer uveljavljanja različnih gledišč pri rabi lastnih imen zgled iz romana *Bratje Karamazovi* Dostojevskega. Dmitrija Fjodoroviča Karamazova imenujejo različni liki tako-le: *Dmitrij Karamazov* ga naziva tožilec, brata Aljoša in Ivan Karamazov mu pravita *brat Dmitrij* ali *brat Dmitrij Fjodorovič*, *Mitja* in *Dmitrij* ga kličejo oče, Grušenjka idr., *Mitenjka* je v govorici meščanov itd.

ko gre za spojitev gledišč adresanta in adresata (naslovitelja in naslovnika). Raba elementov tujega teksta, ki lahko pripadajo različnim osebam, je za B. Uspenskega osnovni način uveljavitve različnih gledišč na frazeološki ravni. B. Uspenski razpravlja v tej zvezi o vplivu tuje besede na avtorjevo besedo ter govori o združitvi gledišč v prostem stavku, o zlitju gledišč govorečega in poslušalca različnih tipov, o združitvi različnih gledišč v eni sami besedi tipa 'tilisnut' (v romanu *Zapiski iz mrtvega doma* F. M. Dostojevskega sta v besedi 'tilisnu' iz stavka »Kak tilisnu (eë) po gorlu nožom« združeni gledišči morilca in žrtve), o notranjem govoru oz. notranjem monologu, o polpremlem in o nepravem premem govoru. Razglabljanje o uveljavitvi notranjega in zunanjega gledišča na frazeološki ravni je posebno zanimivo in plodno za razumevanje osrednjega pojma v razpravi B. Uspenskega, ko je govor o prevodu avtorjevega teksta v individualni jezik lika in o nasprotnem pojavu — o prevodu individualne rabe jezika v jezik objektivnega opisa.

Z razpravljanjem o problemu gledišča na ravni *prostorsko-časovne karakteristike* sega B. Uspenski na področje vprašanja o umetniškem modeliranju sveta v njegovih najsplošnejših koordinatah. Na področju slikarstva zanima B. Uspenskega v tem sklopu vprašanj sistem umetniškega posredovanja večdimenzionalnega prostora na dvodimenzionalni ploskvi slike z glediščem umetnika kot temeljnim usmernikom, na področju besedne umetnosti pa besedna realizacija prostorsko-časovnih odnosov opisovanega dogajanja do opisujočega subjekta (avtorja). B. Uspenski najprej razpravlja o ujemanju *prostorskih gledišč* pripovedovalca in literarnega lika ter med drugim ugotavlja, da se npr. pri ujemanju prostorskih gledišč avtor lahko popolnoma indentificira z likom (pri opisu rabi sistem percepcije literarnega lika v celoti), lahko pa mu sledi samo kot fiktivni sopotnik, ki deli z literarnim likom samo gledišče na ravni prostorske karakteristike, ne pa tudi na drugih ravneh (v tem primeru je možen tudi avtorjev opis literarnega lika 'od strani'). *Raven časovne karakteristike* vključuje vprašanje skladja in neskladja avtorjevega časa s subjektivnim odštevanjem časa literarnega lika ter vprašanje *mnoštva* časovnih gledišč v umetnini. B. Uspenski se posebej ustavi pri analizi različnih tipov tim. *zloženega gledišča*: sinhronega in retrospektivnega gledišča avtorja ter gledišča osebe, ki opisuje in se opisuje. Posebno pozornost zasluži razpravljanje o zvezi med slovniško obliko časa in glagolskega vida ter časovno pozicijo avtorja. B. Uspenskega zanima vprašanje o vrstitvi oblik sedanjega in preteklega časa, ki ustrezajo sinhroni in retrospektivni avtorjevi poziciji, ter vprašanje o pomenu nedovršenega preteklega časa v aspektu kompozicije. Na zaključku obravnave prostorsko-časovne problematike spregovori B. Uspenski o analogiji med besedno umetnostjo in drugimi oblikami umetnosti, o povezanosti besedne umetnosti s časom in likovne umetnosti s prostorom in o nekaterih pogojih *prevajanja* iz besedne umetnosti v druge oblike umetnosti.

Avtor lahko gradi pripoved tako, da se ali sklicuje na neko individualno zavest (percepcijo) in da rabi neko zavestno izbrano *subjektivno* gledišče ali da rabi njemu znana *dejstva* in poskuša podati opis *objektivno*. V primeru, ko se avtorjevo gledišče opira na neko individualno zavest (percepcijo), govorimo o *psihološkem gledišču*; raven, na kateri se pojavljajo ustrezna gledišča ime-

nujemo *psihološko raven*. Tipologijo kompozicijske rabe različnih gledišč na tej ravni zasnuje B. Uspenski na razliki med *zunanjim in notranjim* glediščem (glede na odnos do objekta oz. osebe opisa) — na razliki med glediščem nekega odstranskega opazovalca in glediščem samega lika oz. vsevednega opazovalca — in na kombinacijah obeh tipov gledišč. Formalni znak rabe notranjega gledišča predstavlja v tekstu navzočnost posebnih glagolov notranjega stanja (*verba sentiendi* — »pomislil je...«, »občutil je...«, »zazdelo se mu je...«, »vedel je...« ipd.); po drugi strani pa je znak zunanjega gledišča ali odsotnost izrazov notranjega stanja ali prisotnost posebnih besed operatorjev ('besed opoabljanja' — verjetno, kakor da, zdi se, bilo je videti ipd.). Pri posplošenem obravnavanju različnih gledišč na psihološki ravni sprejema B. Uspenski kot osrednje — vprašanje o *avtorjevi vednosti* (omejeni ali neomejeni) in o njenih virih. Posebej je omenjeno vprašanje abstraktnega vsevednega avtorja. Vprašanje o avtorjevi vednosti je aktualno še za raven prostorsko-časovne karakteristike, za druge ravni pa je povsem nepomembno.

Po obravnavanju gledišč na vsaki od štirih strukturalnih ravni teksta posebej prehaja B. Uspenski na bolj zapletene primere medsebojnega odnosa gledišč na različnih prepletajočih se ravneh v umetniškem delu in na razpravljanje o tim. *zloženem gledišču*. V najbolj trivialnem primeru se gledišča, ki jih lahko izločimo na različnih ravneh analize umetniškega dela, skladajo; temu ustreza tudi ujemanje kompozicijskih struktur na vseh ravneh. Toda pojav nekega gledišča na eni od ravni umetnine ne predpostavlja uveljavitev tega gledišča tudi na drugih ravneh analize. Zato so možne zapletene kompozicijske zgradbe, ko na različnih ravneh analize izstopajo različne strukture umetniškega dela. Načeloma lahko predpostavljamo obstoj nekih zakonitosti, ki določajo vezi med različnimi strukturami umetniškega dela. B. Uspenski meni, da bi se dalo določiti, koliko neka struktura pogojuje drugo in v koliki meri se te lahko ujemajo, vendar pristavlja, da še ne more odgovoriti na to vprašanje in da se zaradi tega omejuje samo na prikaz raznovrstnih možnosti neskladanja gledišč na različnih ravneh analize. Neskladanje ravni vrednotenja in frazeološke ravni je npr. značilno za novele Zoščenka, napisane z uporabo 'skaz'-a, in je za Uspenskega eno od tipičnih sredstev pri izrazu ironije. Razpravljanju o neskladju gledišč na različnih ravneh doda B. Uspenski še dopolnilno obravnavo neskladja gledišč na eni sami ravni in med drugim piše o tim. *'nadomestnem gledišču'*, značilnem npr. za pripovedništvo L. N. Tolstoj. To je primer združevanja gledišč pripovedovalca in literarnega lika, ko npr. na psihološki ravni pripovedovalec interpretira občutja nekega lika v nekem položaju, tako da jih nadomesti s svojimi.

V poglavju *Nekateri posebni problemi kompozicije umetniškega teksta* obravnava B. Uspenski odvisnost gledišča od objekta opisa in gledišče v aspektu pragmatike. — Obnašanje nekega literarnega lika v umetniškem delu — v njegovih najrazličnejših aspektih — lahko npr. motivirajo njegove značilnosti (tj. tisto, kar sam predstavlja) ali prostor, kjer se nahaja. Ta razlika je nasplošno vzeto značilna za različna literarna dela in tudi literarne smeri. Čeprav je načeloma možna tudi konsolidacija obeh tendenc v okviru enega samega literarnega dela. V delih takšnih pisateljev, kot so Stendhal, Dickens in Tolstoj, izhajajo konkretne situacije navadno iz osebnih lastnosti in zna-

čajev likov; nasprotno tendenco lahko zasledimo v primerih iz folklore, kjer je obnašanje junakov lahko determinirano s konkretnim prostorom, ki se v njem junak nahaja. — Problematiko pragmatike, tj. medsebojnega odnosa (neskladja) avtorjeve pozicije in pozicije bralca (adresanta in adresata), obravnava B. Uspenski na primerih, kjer je neskladje obeh pozicij vključeno v avtorjevo zamisel. Tako je npr. neskladje avtorjeve in bralčeve pozicije značilno za ironijo, kjer avtor govori ali nastopa v imenu neke osebe, pri tem pa ta oseba ne nastopa kot subjekt, marveč kot objekt vrednotenja. Ironija je torej poseben primer avtorjevega 'hlinjenja', ki je nasprotno naravni (po definiciji) poziciji bralca. Za ironijo je značilna dinamika avtorjeve pozicije v odnosu do bralčeve pozicije, nasprotno pa je dinamika bralčeve pozicije do avtorjeve pozicije značilna za *grotesko*, ki zahteva od bralca nenehno spreminjanje gledišč in sistema njegovih ocen. Ustrezna dinamika bralčeve pozicije (empirično prilagajanje njemu neznani ravni) je dokaj pogostna tudi v najraznovrstnejših žanrih umetniške fantastike. Sicer pa so kompozicije, temelječe na dinamiki pozicij sprejemnika (v odnosu do avtorjeve pozicije) bržčas značilne za *komiko*. — Na zaključku poglavja zastavi B. Uspenski še nekaj pomembnih vprašanj, povezanih s *semantiko, sintaktiko in pragmatiko kompozicijske zgradbe*. Če prilagodimo umetnini znano semiotično delitev na semantiko, sintaktiko in pragmatiko, potem lahko govorimo o semantični, sintaktični in pragmatični ravni umetnine in tudi o semantičnem, siktaktičnem in pragmatičnem aspektu kompozicije umetnine (oz. vprašanja gledišča). V tem smislu obravnava semantika kompozicijske zgradbe odnos gledišča do opisovane resničnosti. Sintaktika kompozicijske zgradbe raziskuje odnos različnih gledišč, udeleženih v umetnini, ne glede na reproducirano resničnost (med drugim spada sem tudi vprašanje funkcionalnega pomena v umetnini rabljenih gledišč). Pragmatika kompozicijske zgradbe se ukvarja z vprašanjem kompozicije umetnine v zvezi z njenim sprejemnikom.

Zaključno poglavje knjige je posvečeno obravnavi *realizacije notranjega in zunanjega gledišča na različnih ravneh analize* (tu je posebno zanimivo razpravljanje o zunanji poziciji avtorja v linearni perspektivi in o notranji poziciji avtorja v tim. obratni perspektivi staroveškega in srednjeveškega slikarstva), problemu *združevanja* teh gledišč in vprašanju *okvira umetniškega teksta*. Problematika okvira umetniškega teksta je za B. Uspenskega pomembna zaradi same narave umetnine, v kateri obstaja neki poseben svet — s svojim prostorom in časom, s svojim sistemom vrednot, s svojimi normami. V ta svet se bralec vključuje v procesu *prehoda* iz realnega sveta v prikazani svet — s prehodom od 'zunanjega' do 'notranjega' gledišča v odnosu do teksta; ta svet bralec tudi zapušča v obratnem procesu prehoda. Tak prehod omogoča posebna organizacija 'okvira' umetniškega prikaza, zato sprejema B. Uspenski to vprašanje kot vprašanje, ki se tiče predvsem kompozicije. Pri literarnem delu obravnava B. Uspenski vprašanje 'okvira' — začetka in konca teksta — kot oblikovni postopek menjave zunanjega in notranjega gledališča. — Umetniški tekst lahko razpade na vrsto relativno zaključenih mikroopisov, ki imajo svojo notranjo kompozicijo (in tudi svoj 'okvir'), B. Uspenski zato zastavlja še vprašanje o *zloženem značaju* umetniškega teksta. Temu pridruži nazadnje še vprašanje *ozadja* v umetnini, ki ga obravnava predvsem na gradivu iz li-

kovne umetnosti. V pripovedništvu je to vprašanje po B. Uspenskem povezano predvsem z liki 'statistov', katerih obnašanje je običajno podano na ravni podarjenega opisa. V najbolj značilnih primerih 'statisti' niso opisani kot ljudje, marveč kot lutke (B. Uspenski navaja za primer opis 'stanovalcev' v *Preobrazbi* F. Kafke).

Knjiga B. Uspenskega *Poetika kompozicije* poskuša podati enotnost oblikovnih postopkov kompozicije predvsem v besedni in likovni umetnosti z obravnavo nekaterih običajnih strukturnih principov notranje organizacije umetniškega 'teksta', pojmovanega v najširšem pomenu besede kot »poljubno semantično organizirana zaporednost znakov«. B. Uspenskega zanimajo predvsem tista dela besedne umetnosti in slikarstva, za katera je značilna večja ali manjša relativna zaključenost (prikaz posebnega mikrosveta, organizirane za lastnimi specifičnimi zakonitostmi) in množica avtorjevih pozicij, ki stopajo druga z drugo v različne odnose. Ob takem pristopu k reševanju zastavljene problematike pa se pojavljajo nekateri pomisleki.

Med prvimi je gotovo pomislek, ali lahko sprejmemo *Poetiko kompozicije* B. Uspenskega kot poetiko vseh reprezentativnih oblik umetnosti, saj sta celo najdosledneje obravnavani obliki umetnosti (pripovedništvo in slikarstvo) upoštevanji v zgodovinsko omejenem obsegu (ruska pripovedna proza 19. st., rusko srednjeveško slikarstvo in le za primerjavo porenesančno slikarstvo linearne perspektive; samo izjemoma umetnost 20. st.).

B. Uspenski obravnava predvsem »sintaktični aspekt kompozicije« (str. 169) in tako pušča ob strani *vrstne in zorstne posebnosti* teksta; primeri se mu celo, da vprašanje 'gledišča' v *liriki* povsem preze in da se ne vpraša, kako je s kompozicijo tistih tekstov, ki jih obvladuje eno samo gledišče. Za klasični ep B. Uspenski npr. ugotovi, da je to najbolj preprost primer dosledno izpeljanega zunanjskega opisa, ne zanima pa ga vprašanje, kakšna so pravila segmentiranja, ki na njih temelji kompozicija takega teksta. S tem v zvezi se nam zastavlja poglaviti pomislek: Ali lahko sprejmemo 'gledišče' kot *univerzalni kriterij poetike kompozicije*?

V knjigi je prisotno tudi poenostavljanje nekaterih drugih pojavov. Tako je npr. vprašanje, ali 'nema scena' nakazuje samo prostorsko distanco med opazovalcem in objektom in ali nima tudi drugih funkcij — npr. funkcije efektne apoteoze groteske⁶ ipd.

Toda knjiga A. Uspenskega kljub tem in drugim pomislekom ostaja izjemna teoretična stvaritev, ki razburja bralčevo teoretično domišljijo predvsem z mnogimi jasno zastavljenimi vprašanji, ki naravnost vabijo raziskovalca na eksaktno področje semiotičnih raziskav.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta, Ljubljana

⁶ Prim. B. Ejhenbaum, *Kak sdelana »Sinel'«, v knj. B. M. Ejhenbaum, Literatura, Leningrad, 1927, str. 165.*

O JEZIKOVNI VADNICI ZA POKLICNE ŠOLE

Kar se podaja pri pouku slovenščine na naših poklicnih šolah, so skoraj zmeraj zadnje prvine, ki še lahko dopolnijo oziroma oblikujejo jezikovno znanje in jezikovni nazor učencev teh šol; pozneje se le še malokateri jezikovno izpopolnjuje, čeprav morda dela v poklicu, v katerem bi bilo tako izpopolnjevanje ali vsaj ohranjanje doseženega znanja nujno (npr. pri prodajalcih, frizerjih in drugih poklicih, kjer imajo dosti ustnih in pismenih stikov z ljudmi).

Pouku slovenskega jezika je na poklicnih šolah namenjenih okrog 180 učnih ur v vseh treh letnikih skupaj (približno 60 pa jih je namenjenih besedni umetnosti v okviru estetske vzgoje), zato učni načrt večkrat priporoča, naj učitelji predvsem preverjajo znanje, ki so ga učenci prinesli iz osemletke, in naj obravnavajo »samo tista poglavja, ki jih učenci v praksi ne obvladajo« (prim. Profil in osnove predmetnikov ter učnega načrta za poklic prodajalec. Izdal in založil Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1970, str. 15–22). Te omejitve se je — celo preveč — držala tudi sestavljalka učbenika *Jezikovna vadnica z berilom za poklicne šole*¹ (v nadaljnjem besedilu JV). Tako se ji v uvodu izražena želja, da »celovita slovniska ali jezikovna podoba« slovenščine ne bi bila okrnjena, ni uresničila.

V uvodu knjige je izražena tudi odprtost za kritiko, da bi delo pred morebitnim ponatisom lahko zboljšali. To se mi zdi zelo potrebno. S svojimi pripombami bom skušal povedati, kako JV teoretično in praktično upošteva ali zanemarja že znana in utemeljena spoznanja o slovenskem jeziku; v obravnavanje literarnega dela učbenika se ne spuščam.

Pomisleki se zbuja že pri pregledovanju kazala. V poglavju Zgodovinski pregled jezika je npr. večji del prostora posvečen opisu današnjega stanja in socialnih zvrsti slovenščine (pod naslovi Narečja, Besedišče slovenskega knjižnega jezika, Značilnosti knjižnega jezika v primerjavi z vsakdanjo govorico, Zborni govor, Slovenski pogovorni jezik, Žargon), v poglavju Glasoslovje pa beremo o branju in recitiranju (ne da bi bilo povedano, kaj branje oziroma recitiranje sploh je). Takó teoretično razmišljanje o jeziku kot praktične potrebe na poklicnih šolah (izrazje raznih strok, živahni razvoj tehnologije in s tem potreba po novih poimenovanjih) bi terjale posebno, samostojno poglavje o besedotvorju, a ga v knjigi ni; nekaj drobcev je raztresenih po drugih poglavjih, zlasti med oblikoslovjem (pri prislovih — str. 107, 110; pri predlogih — str. 118) in pravopisom (o sestavljenkah s predponami *u-*, *v-*, *vz-*, *iz-*, *z-/s-* — str. 168–169; o zloženkah in sklopih — str. 172; o sestavljenkah s členki — str. 176), nekatere bistvene kategorije so skoraj zamolčane (npr. izpeljanke). Zaradi mešanja tem in meril ter tematične raznorodnosti poglavij kratice niso omenjene kot posebno vprašanje v okviru oblikoslovja, je pisanje števnikov s številkami in piko obdelano kar pri oblikoslovju, so predlogi in vezniki obravnavani po abecedni vrsti ne pa po sorodnostnih, pomenskih opozicijskih ali funkcijskih lastnostih.

¹ *Vera Remic-Jager*, Jezikovna vadnica z berilom za poklicne šole, Založba Obzorja, Maribor 1969. Recenzenti *J. Sivec*, *F. Jakopin*, *J. Kovačič*.

Še hujše mešanje meril najdemo pri določanju nekaterih jezikovnih pojavov. Na str. 128 beremo: »Vikanje je znak spoštovanja, onikanje pa ostanek fevdalne dobe.« Vse, kar zvemo o poudarnih prislovih, je tole: »Poudarni prislovi dajejo besedam večji ali manjši poudarek. Z njimi določamo miselne in čustvene odtenke. Jeziku dajejo sočnost in voljnost, narečjem pa značilno krajevno barvo. Na videz je to nepomemben drobiž, v resnici pa so ti prislovi sol jeziku.« (Str. 109.)

Pri takšnih in podobnih opisih nas ne motijo samo dvomljive in nepopolne trditve, ampak tudi izrazito neizdelan nazor, ki ga odkrivamo za čustveno ali kako drugače subjektivno nadihnjenimi formulacijami. Ohlapnost, izvirajoča iz neupoštevanja slovenističnih dognanj, zlasti novejših, je posebno očitna pri strokovnem izrazju.² To je večkrat zastarelo (npr. »spojenke« za zloženke), jezikovno neustrezno (npr. »obča imena« za občna imena, »vrstilni pridevniki« za vrstni pridevniki, »subjektivni stavek« za subjektni stavek, »objektivni stavek« za objektni stavek, »osebkova beseda« za osebek ipd.), predvsem za pomešano in ohlapno rabljeno: »smisel stavka« in »stavčni pomen«, »črka« in »soglasnik«³ (npr. »Soglasnika l in v zaznamujeta po več glasov: njuna pisna in govorna podoba se ne ujemata vedno.« — str. 52), »poudarek« in »naglas«,⁴ »spremeniti« in »zamenjati« (npr. »Osebni zaimek ženskega spola 'jo' se v nikalnem stavku spremeni v 'je' /.../« — str. 94) idr.

Neustrezno izrazje je večkrat povezano z zgrešenim teoretičnim pojmovanjem jezikovnih pojavov in zakonitosti. V knjigi se npr. večkrat govori o »mehkih soglasnikih« *c č ž š j* ter o »prehajanju« končniškega in veznega besedotvornega *o-ja v e* (tipi *s kitom — s poljem, trdoglavec — konjedec* — str. 66, 172 idr.). Znano je, da današnja knjižna slovenščina nima pravih »mehkih« soglasnikov, njihova »mehkost« danes ni ne fonetična ne artikulacijska, temveč samo funkcijska, delujoča zaradi analogije po oblikah, ki so se uveljavile v času, ko je naš jezik res še poznal prave »mehke« glasove; takrat je bilo mogoče govoriti o »prehajanju« oziroma preglašanju *o-ja v e*, danes gre le še za glasovne premene (alternacije).⁵ — Zastarelo pojmovanje se zadržuje tudi v pravilih, kakršni sta tile: »Samostalniške prilastke delimo na priredne in podredne.« »Kadar se prilastek ne ujema z ustreznim samostalnikom, je podrejen« (str. 154). Skladenjska teorija že lep čas govtori, da skladenjskih razmerij ne smemo zamenjavati z načini za njihovo formalno izražanje; ne moremo govoriti o delitvi prilastkov na priredne in podredne — vsi so podredni — delimo pa jih lahko na ujemalne in neujemalne⁶ (tipa *srečnemu otroku* in *otroku sreče* ipd.). Ocenjevalcu je že kar nerodno, če mora opozarjati na spodrsaljaje, kot je mešanje poimenovanj za besedne vrste, npr. »Po-

² J. Toporišič, Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, JiS III, 209. — J. Rotar, Naše jezikovno izrazje, JiS IV, 57, 78.

³ J. Toporišič, Probleme der slowenischen Schriftsprache, Scando-Slavica, T. VI, 57.

⁴ J. Toporišič, SKJ 1, 142. — F. Jakopin, Slovnica ruskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968, 48 — SSKJ I, Ljubljana 1970, (XXIV).

⁵ J. Toporišič, Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS VIII, 206 idr.; Sistemske premene soglasnikov v slovenskem knjižnem govoru, JiS III, 70.

⁶ J. Toporišič, SKJ 3, 200.

vedek je v ednini /.../, če je osebkova beseda nedoločni ali glavni števnik (podčrtal J. D.) od pet dalje: /.../ M n o g o (podčrtal J. D.) ljudi se je zbralo na ulicah.« (str. 127) Ali: »Opozoriti je treba na napako /.../: Kaj ste rekeli? Kdaj boste prišel? Kaj ste hotela povedati? — Glagol je v ednini, z a i m e k (podčrtal J. D.) v množini« (str. 128).

Še nekaj ohlapnih formulacij: »Če sta osebkova različnih spolov, ima moški spol (prav: oblika za moški spol — J. D.) prednost pred ženskim /.../« »Če povedek zanikamo, preide predmet trdilnega stavka v roditeljski« (boljše: tožilniški predmet trdilnega stavka zamenjamo z roditeljskim). »Protivno priredje je zveza glavnih stavkov, v katerih si vsebine nasprotujejo« (boljše: zveza prirednih stavkov ali priredno zloženih stavčnih delov, katerih vsebini si nasprotujeta⁷).

Pri terminologiji bi se ustavili še ob rabi latinskih poimenovanj. V Besedi učiteljem (str. 5) beremo: »Poleg ustaljenih slovniških izrazov sem v oklepajih navajala tudi latinske. To pa predvsem zato, ker je v poklicnih šolah veliko učencev tudi iz drugih republik, kjer so v osemletkah uporabljali latinske termine; tako jim bo učenje slovenskega jezika in slovnice olajšano.« Trditev, da so učenci iz drugih republik v osemletki uporabljali latinske termine, sicer ne drži tako popolnoma, kot je tu postavljena — pomislimo samo na sh. *padež, rod, jednina, množina, imenica, lična zamenica* itd.), vendar bi se mi utemeljitev zdela načelno (didaktično) še sprejemljiva, če avtorica v praksi ne bi šla predaleč: Ali je bilo v učbeniku res treba o zaimku najmanj desetkrat povedati, da se mu po latinsko reče »pronomen: in da se povratnemu osebnemu zaimku reče tudi »personalnorefleksivni pronomen«, trpnemu deležniku pa »particip perfecti pasivni«? Za besede »genus«, »femininum«, »kazus«, »numerus« itd. vzemo vsakič posebej pri obravnavanju samostalnika, pridevnika, zaimka in števnik, za nekatere po večkrat v istem poglavju in potem še v kazalu (npr. deklinacija). Da gre za prenapenjanje z latinskim izrazjem, kaže tudi prednostno omenjanje tipa »komparacija ali primera« (boljše: primera ali komparacija). Vse to bi se dalo bolje urediti tako, da bi knjiga imela slovarček slovenskih izrazov z latinskimi vzporednicami. Vprašujemo se še, zakaj pisne podobe nekaterih niso enotne (npr. »casus« in »kazus«); treba bi jih bilo poenotiti, in sicer na podlagi slovenske izgovorjave.

Doslej izrečene pripombe so večinoma namenjene knjigi kot celoti, zgledi samo ponazarjajo načelne pomisleke. Naslednje zadevajo posamezna poglavja.

Na str. 16 (v poglavju Zgodovinski pregled jezika) je učencu postavljeno tole vprašanje: »Iz katerega prajezika izhajajo vsi jeziki, ki se govorijo od Indijskega do Atlantskega oceana?« Sestavljalca (ali učitelja, ki bi to vprašanje po njej nekritično prevzel) menda pričakuje odgovor: Iz indoevropskega. Vprašanje je vsekakor postavljeno tako, da napeljuje na misel o enem samem prajeziku, iz katerega naj bi izhajali vsi jeziki, ki se govorijo na omenjenem območju. Nepremišljenost, ki dopušča kaj takega, je pri današnji znanstveni vednosti in domnevah o teh rečeh težko opravičljiva, saj pozablja na jezike, kot so madžarščina, turščina, arabščina, afriški jeziki idr.

⁷ J. Toporišič, SKJ 4, 144; Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, JIS 1968, 184.

⁸ F. Ramovš, Dialekti, Ljubljana 1935, 1, 7, 10.

Marsikaj pomanjkljivega ali nesprejemljivega piše o slovenskih narečjih (str. 17). H koroški narečni skupini prištevamo poleg Slovencev »v Avstriji in Mežiški dolini« tudi Slovence v Kanalski dolini (Italija).⁸ Posamezna narečja bi bilo treba opisati bolj kompleksno in temeljito. Zdaj je npr. pri njihovih glasoslovnih posebnostih v zvezi z gorenjščino omenjen samo »izgovor skupine wa namesto la: sem šla = sem šwa«; ta podatek še zdaleč ne zadošča za določitev gorenjskega glasoslovja, še za opis splošnega zvočnega vtisa ne, povrh tega pa švapanje poznajo tudi nekateri negorenjski govori. V zvezi z rovtarskim glasoslovjem vzemo samo za akanje — zanj velja enaka pripomba kot za gorenjsko švapanje — med lastnosti, po katerih naj bi prepoznali dolensko narečje, pa je prišteto izgovarjanje »čoln = čoun, volk = = vouk«, kot da to ne bi bilo splošno (tudi knjižno) slovensko. O štajerščini je kar počez rečeno, da ne loči dolgih in kratkih samoglasnikov, o glasovju panonskih govorov pa dobesedno: »o = u: volk = vuk, dolg = dug«!

Za slovenski pogovorni jezik⁹ presplošno piše, da »rad opušča končne samoglasnike«; če bi to držalo, bi bile mogoče oblike kot *hiš, reč, tel, drs* (za *hiša, rēče, teló, drsí*) ipd.

Ob drugem poglavju (Nastanek in razvoj pisave) se posebej ustavimo samo pri trditvi, da so ljudje potem, ko so »v dolgih stoletjih razčlenili g l a s o v e (podčrtal J. D.) /.../, poiskali tudi pisna znamenja — črke«. Ljudje so glasove razčlenili, ko so črke že zdavnaj poznali. Proces pri nastajanju črkovne pisave sploh ni bil tako neposreden in preprost, kot je opisan v JV, tak opis pa je neustrezen že zato, ker za črkovno pisavo ni potrebna razčlenitev glasov na njihove razločevalne poteze (distinktivne karakteristike), temveč besed oziroma morfemov in zlogov na glasove.

Samo nekaj pripomb o najbolj grobih napakah v poglavju Glasoslovje: Premalo določno je povedano, da so [ě, é, ô, ó] in [ə] v slovenščini samostojni fonemi, da torej sploh ne moremo govoriti o enem samem »samoglasniku e«, temveč kvečjemu o eni sami črki e, ki zaznamuje različne glasove. To je ponekod tudi pravilno nakazano (npr. vprašanje: Koliko znamenj imamo za samoglasnike? — str. 47), toda če so naslovi Samoglasnik i, Samoglasnik e, Samoglasnik a, Samoglasnik o in Samoglasnik u postavljeni na skupno ravnino (to se vidi že iz kazala), moramo reči, da je to bistvena napaka. — Neustrezni so termini »dolgo poudarjeni i«, »kratko poudarjeni a« ipd. (str. 44—49); prav je dolgi naglašeni i ipd. — V knjigi ni nikjer (niti pri narečjih) omejena tonemičnost slovenskega naglasa.¹⁰

Za strešico (^) bi bilo treba povedati, da ne zaznamuje le širine, ampak hkrati tudi kraj naglasa in dolžino. Pri »prilikovanju« (premenah) ne zadošča omeniti samo »prilikovanje« po zvonečnosti, še huje pa je, če brez omejitev postavimo trditev: »Asimilacija ne zajema zvočnikov.« Kaj pa tip *obraniti* — *obramba* ipd.?

Glasoslovje je v knjigi pomešano s pravorečjem.

⁸ B. Pogorelec, Vprašanja govornega jezika, Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, 132. — J. Toporišič, Pogovorni nedoločnik, JiS 1966, 264.

¹⁰ J. Toporišič, Pojmovanje tonemičnosti slovenskega naglasa, SR XV, 64; Liki slovenskih tonemov, SR XVI, 315. — J. Rigler, Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika, JiS XI, 24.

V naslednjem poglavju je deloma sporna že uvodna določitev:

»Oblikoslovje /.../ podaja pregibanje besed in njihove medsebojne odnose.« Mislim, da »odnosi« med besedami ne spadajo v oblikoslovje, temveč v skladnjo; oblikoslovje se ukvarja z besednimi vrstami ter oblikami za spol, sklon itd. in njihovim pomenom, ne pa z medbesednimi razmerji, ki jih te oblike nakazujejo. — V tem poglavju so šibke še naslednje točke: obravnavanje srednjika in železnika kot posebnih glagolskih oblik (načina oziroma naklona),¹¹ podajanje zaimenskih oblik *mè, mì, ti, gà, jò, mù, jù, jih* (str. 93 — slovenščina takih — tako naglašanih — oblik nima), nejasnost glede zaimenskih naslonk in glede vezanja zaimenskih oblik s predlogi, npr. *mednje, ponj, zate* (bistvena lastnost naslonk ni kratkost, tj. enozložnost, temveč nenaglašenost; to bi se dalo lepo pokazati z oblikami *nàs/nas, nàm/nam* ipd., žal pa v knjigi takih parov ni), neustrezni zgledi (med tistimi, ki naj bi npr. potrdili, da predlog *od* lahko izraža »del celote«, stoji tudi *otrok od prve žene*, čeprav je očitno, da gre za izvir), pri glagolniku ne vzemo ničesar o njegovi tvorbi in rabi, nikjer ni povedano, kaj izražajo in s katerimi skloni stojijo predlogi *pod, pri, v* in za, med predlogi (str. 111—119) zaman iščemo *z/s*.

V poglavju Skladnja bi bilo treba popraviti naslednje vsebinske pomanjkljivosti in napake: V primerih tipa *Simon Gregorčič* prilastek ni *Simon*, ampak *Gregorčič* (po tipu *ptica pevka*)¹²; omeniti bi bilo treba, da v vlogi prilastka lahko stoji tudi nedoločnik (tip *pravica voliti in biti voljen*); poleg prislovnih določil kraja, časa, načina in vzroka bi bilo treba omeniti še druge vrste, npr. količine, namena ipd. Med največje pomanjkljivosti tega poglavja in vse knjige moramo šteti dejstvo, da ne obravnava besednega reda. Ta snov je samo nakazana v Besedi učencu (str. 7), pa še tam le v zvezi s slogom, takole: »Poglavje o slogu nas navaja, da iz bogastva besed in rečenic izbiramo /.../ najprimernejše besede ter /.../ zveze; hkrati nas opozarja na zaporedje besed, v katerem najbolj domače zvenijo.« Temu je dodati še nekaj malega v poglavju o pravopisu (podana so pravila glede pisanja rojstnega imena pred priimkom oziroma za njim) — in z besednim redom v slovenščini je opravljeno!

Tudi prek šestega poglavja (Pravopis) ne moremo brez očitkov: Pri obravnavanju tipa *Dakovo* ni povedano, kako naj si pomagamo, če pisalni ali tiskarski stroj ne premore črke *đ*¹³, ima pa ohlapno pravilo, da »črko *x* pišemo samo v priimkih (Marx — marksizem)« — pravilneje bi bilo, da jo pišemo samo v lastnih imenih. — Delitev kratic na tiste s piko in one brez nje se mi zdi glede na gradivo in glede na teoretična načela postavljena narobe. Najprej bi morali ločiti kratice od okrajšav in še posebej od simbolov, kot so *%*, *&*, *§*, *§* ipd., šele potem bi okrajšave delili glede na uporabo pike. — JV napeljuje na ponesrečeno pisanje narazen pri tipih *figa mož, avto cesta* ipd. (str. 173).

Pri ločilih bi bilo že čas opustiti oziroma spremeniti pravilo, da je pri-stavek (apozicija) od jedra stavčnega člena ločen samo, če lastno ime stoji na začetku nominalne fraze, tj. če je odnosnica (npr. *Primož Trubar*.

¹¹ J. Toporišič, O slovenskih glagolskih načinih, Jezikovni pogovori 1965, 104.

¹² F. Jesenovec, Prilastek in njegov odvisnik, Jezikovni pogovori 1965, 120.

¹³ SP 1962, 50.

začetnik slovenske književnosti, je bil doma na Raščici.) Vejica je včasih potrebna tudi takrat, kadar lastno ime stoji na koncu nominalne fraze in je prav ono pristavek (npr.: *Smrt prvega škofa med Slovenci, Modesta, je razrahljala kaj krhko in mlado krščansko organizacijo in z njo oblast Nemcev v deželi.*) — Za enojni (polovični, apostrofn) narekovaj v JV ni povedano, da ga uporabljamo tudi za zaznamovanje delov sporočila znotraj besedila, ki je že kot celota v navadnih (dvojnih) narekovajih.

K poglavju Slog je treba reči: Avtorica pri slogovnem vrednotenju premalo upošteva namembnost posameznih prvin v okviru jezikovnih zvrsti, zato jo včasih zanese v neupravičeno zagovarjanje ali zavračanje nekaterih izraznih sredstev in načinov. Tako npr. današnjemu uradovalnemu jeziku (imenuje ga »uradni slog«) očita, da postaja »čedalje bolj suhoparen in neizviren; vse je pisano po istem kopitu« (str. 198). Čemu ta nezadovoljnost, ali ustaljeni vzorci in obrazci niso zmeraj bili ena temeljnih potez (in prednosti) vsakega uradovalnega jezika? Nerazumevanje temeljnih slogovnih pravil in zakonitosti jezikovnih zvrsti nam z druge strani odkriva citat »Nazornosti v škodo so zgrešene podobe, s katerimi ustvarimo v ljudeh drugačno predstavo, kot je možna in resnična: /.../ Kar dobro lomi angleščino /.../ Mrzel jesenski veter je bril okoli oglov in jokal v praznoto zapuščenih ulic /.../« (str. 246, 247). V umetnostnih, pa tudi nekaterih neumetnostnih besedilih bi zlahka našli dolgo vrsto podob, ki bi bile še bolj »zgrešene« ter oddaljene od neposrednega poimenovanja predmetnosti, pa njihova cena zato ni nič manjša, seveda v okviru posamezne jezikovne zvrsti. Umetnostni jezik je posebno neodvisen in odprt za nove, nenavadne povezave, zato pri branju umetnostnih besedil z navadno logicistično razčlemba in privezanostjo domišljije na dejanskost ne pridemo daleč.

Sestavljalca pri slovničnem in slogovnem normiranju večkrat daje prednost nekaterim dvojnicam, ki so slogovno zaznamovane (čeprav bi nekaterim izmed njih res morali priznati večjo razvojno pravilnost): danes je nasilno, če dajemo prednost obliki *alibi* pred *alibi*, verjetno je že enako dobro reči *v dosti primerih* in *v dostih primerih*. Pogrešamo slogovno oceno sklanjatvenih dvojnic *desk* in *desak*, *besed* in *besedi* ipd. (str. 81). Stopnjevanja kot *hudo dober*, *strašno lep*, *strašansko delaven*, *grozno priden*, *obupno prizadeven*, *blazno sposoben*, *fantastično*, *famozno*, *kolosalno* ipd. (str. 91) ne moremo popolnoma odsvetovati, češ da je »protislovno /.../, pretirano«. To so pač slogovno zaznamovani, ekspresivni izrazi in treba je povedati, kdaj, kje in zakaj so neprimerni, ne pa jih načelno zavrniti.

Pri naštevanju oblik časopisnih sporočil (str. 203) bi bilo treba na koncu pripisati vsaj *itd.*, kajti zdaj so omenjeni samo članek, podlistek in reportaža. Pri istem naslovu zapisana misel, da pisec včasih začne posnemati druge ali ponavljati samega sebe ter da njegov slog tedaj izgubi svežino in izvирnost, ne bi smela izzveneti tako, kot da velja samo za časnikarje.

Če JV ocenjujemo z didaktične plati, ji je treba priznati nekaj dobrih lastnosti. Vaje so nekatere prav posrečene, sestavljalca je v njih in v gradivu skušala izhajati iz življenjskih razmer učencev, ki jim je knjiga namenjena (življenje v internatih, praktično delo v delavnicah ipd.). Ob koncu zaplete-

nejših poglavij so kratki pregledi. Načelno je treba pozdraviti slogovno vrednotenje dvojnic, le da ga je premalo in da se z nekaterimi sestavljalčinami ocenami ne moremo sprijazniti. Upravičeno je zavrnila predsodek zoper rabo daljših zloženih stavkov (str. 142), pohvalo zasluži zaradi uveljavitve nekaterih ugotovitev ter teoretičnih in terminoloških novosti iz časa, ko se je knjiga pripravljala (npr. o podlagi Trubarjevega jezika,¹⁴ o delih stavčnih členov, o vrednosti klicaja); škoda, da jih v knjigi ni še več (npr. o naglasnih tipih v oblikoslovju, o vrstah prislovnih določil¹⁵ idr.).

Marsikje pa se žal srečamo tudi z didaktično šibkimi izpeljavami. Pisanje se včasih zdi za učbenik preveč »impresionistično« (npr. že omenjeno opisovanje poudarnih prislovo). Ponekod pri pravih sploh ni tipičnih zgledov (npr. pri sklanjatvenih in spregatvenih vzorcih), drugod so zapisani taki, ki ne zadevajo vsebine pravila; stavek *Miha in Meta sejeta pšenico* naj bi npr. bil zgled za to, da ima oblika za moški spol pri ujemanju med osebkom in povedkom prednost pred obliko za ženskega, toda v tem stavku se kaj takega ne vidi, pokazalo bi se šele, če bi ga prestavili v preteklik ali prihodnjik. Med zgledi za pravilo, da latinico včasih pri prepisu latinskih imen »fonetično prilagajamo slovenskemu jeziku«, je zapisano: »Ovidius (rimski pesnik) = Ovid« ipd. Ta zgled bi lahko zapisali za podkrepitev kakega besedotvornega ali oblikoslovnega pravila, tu pa nam ne pove ničesar, saj se latinica pri besedi *Ovid* prav nič ne prilagaja slovenskemu jeziku, tj. slovenskemu črkopisu. Taki zgledi učenja zmedejo. Med didaktične spodrsrljaje spada tudi že omenjeno obremenjevanje z latinskimi strokovnimi izrazi in pa ponavljanje ali prekrivanje nekaterih pravil. Tako na str. 128 beremo najprej: »Če sta osebki besedi različnih spolov, ima moški spol prednost pred ženskim in ženski pred srednjim: Kmet in kmetica sta šla po razoru /.../.« Nekaj vrstic niže pa: »Pri osebkih besedah različnih spolov rabi pogosto tudi končnica -a: Žito in krompir sta dobro obrodila. Mati in otrok sta zdrava.« Gre za isto zadevo¹⁶ (prednost ima oblika za moški spol, tokrat tista, ki zaznamuje imenovalnik dvojine), le da je drugič prikazana bolj formalizirano. — Podobno prekrivanje najdemo na str. 182 in 183, tam v zvezi s postavljanjem ločil na koncu podredno zloženih stavkov.

Učenca lahko zmede »Pregled glagola« (str. 78): v točki »4. oblike« so ob črkah a, b, c, č našete samo neosebne oblike, medtem ko je treba osebne najti šele pri točkah 5–9.

Avtoričin jezik je večinoma dober in podajanje jasno. Včasih nas zmoti neprimerna razvrstitev besed (npr. v zadnjih dveh vrsticah enote Slogovne zvrsti jezika); včasih pozabi na nakazano skupno razmerje med napovednim delom stavka in kakimi členi za dvopičjem, npr.:

»Prilastkove stavke vežejo z glavnimi stavki:

a) oziralni zaimki: /.../

b) vprašalni zaimki in prislovi: /.../

c) z veznikom da: /.../ (prav: veznik da)

č) z drugimi vezniki: /.../« (prav: drugi vezniki).

¹⁴ J. Rigler, Osnove Trubarjevega jezika, JiS VIII, 97.

¹⁵ J. Toporišč, SKJ 3, 193.

¹⁶ A. Bajec, Vezanje več osebkov s povedkom, JiS I, 12.

V učbeniku se najde tudi kak nepotreben slavizem, vendar so pri tem očitnejši spodrsrljaji redki, npr. *Moje letne počitnice* (slovensko: poletne). — Ponekod se čuti gostobesednost: »Razpravljamo lahko o kakem predmetu, odkritju, o šegah in navadah, o družbenih in socialnih pojavih, o političnih spremembah, o gospodarskih vprašanjih ipd.« (str. 281).

Nazadnje še o tisku. Za jezikovni učbenik je dosti preveč tiskovnih napak: napačna ali napačno postavljena naglasna znamenja (npr. *ogorèti* — str. 45, *sencé* — str. 86), napačne ali premešane črke (npr. *niri-niti* — str. 143, *aksimoron* — str. 209, *Vuk Stefanoviè Karadžiè* — str. 43, *sta zvezana z zvenim -o-* — str. 172) itd. Nekatere napake posebno motijo, ker spreminjajo pomen, npr. *rodov* nam. *redov* (frančiškan, trapist), *upravičen* nam. *opravičen*, *Rašica* nam. *Raščica*. — Ze omenjena neprimernost prepovedi za obliko *v dostih* (str. 109) se je pokazala že s tem, da se je »napačna« oblika zapisala avtorici sami, in sicer prav v stavku, s katerim je hotela razvojno pravilnejšo obliko *v dosti* dati za dober zgled.

V besedilu se je včasih težko znajti, ker so načini za nakazovanje odstavkov, točk pri naštevanju in poudarjanje precej nepregledni; premalo so razvidne meje med sestavljalkinim besedilom in med jezikovnim gradivom (npr. pri interpretaciji Erjavčeve Taščice).

Dotaknil sem se le nekaterih najočitnejših pomanjkljivosti JV (samo manjši del bi jih lahko skušali opravičiti s sklicevanjem na učni načrt), vendar je na podlagi povedanega treba zapisati, da knjiga taka, kakršna je, ne more primerno opravljati svoje naloge. Če bi potrebe na poklicnih šolah terjale ponatis, bi jo bilo treba popraviti in v marsičem dopolniti, nekatera poglavja pa sploh temeljito predelati. Nekritično in površno prevzemanje nedodelanosti iz starejših učbenikov in slovnice lahko slovenščino na poklicnih šolah spravi v capljanje za časom. Ne mislim, da bi morali biti sestavljalci učbenikov zmeraj tudi sami jezikovni raziskovalci, pričakovati pa bi bilo vsaj to, da bodo upoštevali že ugotovljene in v strokovni literaturi dosegljive novosti in izboljšave. Samo tako bi prišli do boljše knjige, spričevala odgovornejše politike pri izdajanju učbenikov za slovenščino.

Janez Dular

Filozofska fakulteta, Ljubljana

ANTON AŠKERC V NEMSKIH PREVODIH

- 1932 AsD 8. Aus slovenischen Dichtungen. Deutsche Übersetzung: Dr. Rudolf Andrejka. — (Ljubljana): Selbstverlag [= Samozaložba] [in Kommission bei Kleinmayr & Bamberg] (Druck: Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana; Predstavnik A. Kolman) 1932. 47 str., V. 8°. 13, 99.
- JA 9. Jugoslavische Anthologie. Dichter und Erzähler, Herausgegeben von Katharina A. Jovanovits. Eingeleitet von Dr. Pavle Popović (Professor an der Universität Belgrad). Schlußwort von Hermann Hiltbrunner. — Zürich, Leipzig und Stuttgart: Rascher & Cie. A.—G. 1932. XXIV + 312 str., 8°. 65.

IV. Navedeni časopisi in revije

- ATbl 1. Agramer Tagblatt. Organ für Politik und Volkswirtschaft. Agram.
16, 27, 32, 33, 36, 42, 43, 47, 50, 56, 60, 77, 85, 86, 89, 100, 105.
2. Arbeiter Zeitung. Wien.
19.
3. Belgrader Zeitung. Beograd.
1/1924
5.
4. Bilder-Woche.
66, 67.
- ČZN 5. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor.
- E 6. Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice.
Trst.
1/1867 — 53/1928 (8. 1. 1876 — 4. 9. 1928)
58.
7. Der Gral. Monatsschrift für schöne Literatur. Hrsg. von Franz Eichert [u. a.] (für den Gralbund). Ravensburg: Alber (pозneje Essen: Fredebeul u. Koenen).
1/1906/07 — 20/1925/26
8.
- LZtg 8. Laibacher Zeitung. Laibach.
1/1782
15, 22, 34, 35, 55, 71, 92, 105.
- LZ 9. Ljubljanski zvon. Ljubljana.
1/1881 — 61/1941
23, 38, 72, 82.
10. Marburger (Mariborer) Zeitung. Maribor.
1/1861
57.
11. Morgenblatt. Zagreb
(16. 5. 1926 — 13. 4. 1941)
14.
- Ö-uR 12. Österreichisch-ungarische Revue. (Neue Folge.) Wien.
Zvesck 1 (1886) — 37 (1910)
11, 63, 78, 95.
13. Politik. Prag.
24, 37, 51, 73, 81.
14. Slavonische Presse.
1/1885
69.
15. Sozialistische Monatshefte. Internationale Revue des Sozialismus:
(pозneje: Sozialistische Monatshefte, redigiert von Josef Bloch),
Berlin.

Zvezek 5 (1897) — 60 (1952)

20.

16. Stimmen aus Bosnien. Sarajevo.
30, 40, 48, 75, 84.
17. Südsteirische Presse. Marburg. (= Maribor).
1901—1905
17, 70, 98.

V. Gradivo po času razvrščeno

1890	22, 23, 51, 71, 72.
1895	24, 37, 38, 73, 81, 82.
1895	10, 25, 39, 53, 74, 83, 94.
1896	65, 78.
1897	58.
1898	11, 30, 40, 48, 75, 84, 95.
1899	1, 2, 4, 6, 7, 12, 15, 26, 27, 29, 31, 35, 41, 44, 45, 46, 49, 52, 54, 55, 56, 59, 64, 68, 76, 79, 88, 90, 91, 93, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108.
1900	19, 20.
1901	34 92.
1904	32, 36, 42, 47, 50, 69, 77, 85, 89, 100, 105.
1905	17, 70, 80, 98.
1906	28.
1907	43.
1910	16, 33, 60, 61, 86.
1916	3.
1921	8.
1922	9, 21, 62, 87.
1925	5.
1932	13, 14, 65, 99.
1934	18.
1937	57, 66.
1939	67.

Upoštevana literatura:

1. Boršnik, Marja: Aškerčeva bibliografija. Sestavila Marja Boršnik. Izdalo Zgodovinsko društvo v Mariboru 1936. (Izdano kot 4. snopič Časopisa za zgodovino in narodopisje 1935.) Str. 5, 46—48. (Izpustil sem prevode, ki so ostali v rokopisu. Dr. Marja Boršnik navaja obsežno rokopisno antologijo Aškerčevih pesmi v prevodu dr. Karla Glaserja.)

- * Bibliografsko gradivo je časovno razvrščeno.
Ocena: LZ 1937, 590-92 Stanko J[anež].
2. Vinković, Dr. Hinko: Jugoslawische Literatur im »Morgenblatt« (2. 1. 1886 — 31. 12. 1935). — Zagreb 1936, str. 6 in 46.
 3. Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. II Jugoslavenska književnost. Poezija. — Zagreb 1959. 4. knjiga str. 248—256.
 4. Brecelj, Marijan in France Dobrovoljc: Bibliografija prevodov iz slovenskega leposlovja, Ljubljana 1971. (Posebna številka revije »Le livre slovène« 9/1971, № spécial.) Št. 16, 17, 22, 275, 357, 641, 654.

Peter Kersche

Graz

ZBRANO DELO I FRANA RAMOVŠA*

SAZU je začela izdajati Ramovševo Zbrano delo. Prva knjiga je izšla lani (1971). V predvidenih šestih ali sedmih knjigah naj bi izšel celoten Ramovšev objavljeni znanstveni opus (z izjemo neavtoriziranih skript, ki so jih izdali njegovi učenci, kot npr. skripta o vokalizmu 1920-21), razen tega pa tudi nekateri bolj izdelani cikli predavanj, ki so nastala večinoma v prvem desetletju Ramovševega znanstvenega delovanja. Gradivo bo urejeno kronološko.

Izdaja je bila že težko pričakovana. Mnogo Ramovševih del je namreč težko dostopnih, a slavist, ki dela na tem področju, jih pri svojem delu nujno in stalno potrebuje. Čeprav je slavistika od Ramovševih časov precej napredovala, je Ramovševo delo vendarle take kvalitete, da ni mogoče mimo njega graditi dalje. Ramovševo delo predstavlja med drugim tudi sistematizacijo poznanja fonetike, akcentologije, morfologije in dialektologije slovenskega jezika v določenem obdobju. Zato izdaja Ramovševega zbranega dela ni samo stvar pietete, ampak resnična potreba tudi današnje slavistike in še zlasti slovenistike.

Prva knjiga obsega Ramovševe razprave, članke, poročila in kritike od leta 1913 do 1918 (oz. nadaljevanje razprave *Slovenische Studien* še iz 1920) ter rokopisa o zgodovini slovenskih slovnice in slovenske grafike. V neslovenskih jezikih objavljeni članki imajo tudi slovenski prevod. Knjigo sta uredila T. Logar in J. Rigler, prevode pa sta oskrbela A. Bajec in F. Tomšič.

Vse, kar je bilo mogoče, je objavljeno na osnovi fotokopij. Na novo so postavljeni le taki članki, ki so imeli neustrezen format (npr. iz *Slovana*) ter prevodi in rokopisna ostalina. Zaradi pomanjkanja znakov v tiskarnah in izredno težkega stavka, zaradi česar je bilo potrebno ogromno korektur, pa se je kljub temu izid prve knjige precej zavlekel. Iz istega vzroka je najbrž

* Fran Ramovš, Zbrano delo, Prva knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 23/1, Ljubljana 1971, 372 strani.

ostala tudi še kaka tiskovna napaka,¹ nekatere tudi popolnoma brez krivde urednikov. Tako je npr. na str. 304, vr. 26 od zg., trikrat postavljen *a* namesto znaka za reducirani *e*, čeprav je še na zadnjih korekturnih odtisih ta vrstica pravilno odtisnjena brez kakršnekoli napake. Prav tako je na str. 256 v zadnji vrsti izpadel Pleteršnikov znak za polglasnik, ko so v tiskarni že po impri-matorju delali nov kliše. V prevodih pa je bilo treba zaradi tiskarne nekaj znakov tudi poenostaviti, vendar brez škode. Zaradi težav s tiskom je bilo treba tiskati v borgisu tudi prevode in opombe, kar bi bilo sicer v petitu.

Če že ne za izdajo pa bi bilo vsaj za uporabnike mogoče vendarle dobro, če bi bile opombe k posameznim člankom podrobnejše. Toda za izdajo je bilo sprejeto načelo, naj se v opombah opozarja le na poznejše Ramovševe drugačne ali podrobnejše razlage in naj se ne zasleduje reševanja istih vprašanj pri drugih avtorjih. Po eni strani je to v redu, saj bi v izdaji, ki bo vsekakor monumentalna, take opombe sčasoma seveda zastarele, ker bi z novimi raziskavami ne bile več popolne, po drugi strani pa je to slabo, ker je uporabnik prikrajšan za podatke o drugačnih mnenjih in bo zato lahko prepričan, da je Ramovševa sodba dokončna.

V tem poročilu bi poskusil vsaj do neke mere dopolniti opombe k prvi knjigi Ramovša z novejšimi podatki in kritičnimi pripombami; nekoliko podrobneje zlasti še k najpomembnejšima Ramovševima razpravama v tej knjigi: *Slovenische Studien* in *Delo revizije za Dalmatinovo biblijo*.

Prvi Ramovšev objavljeni članek *Slovarski doneski iz Trubarjevih del* je izšel v ČZN X, 1913; vsebuje dopolnila k Pleteršniku iz Trubarjeve leksike. Dodaja tudi nekatere etimologije; nekaj jih je pozneje Ramovš sam popravil. V članku *Neuroi* kaže, s čim je treba to ime povezati.

V članku *Zur slovenische Dialektforschung* (Iz slovenske dialektologije — str. 261—266²) govori najprej o spirantih v gorenjščini, ki so nastali iz dentalov (tipi *zis* < *zid*, *rehk* < *redko*, *preh* < *pred*). Loči dve skupini: 1. s prehodom končnega *d* v spirant in 2. s prehodom dentala v spirant pred *k* (in nato pri predlogih posplošitev v druge pozicije). Oba pojava naj bi ne bila v medsebojni zvezi. O prehodu izglasnega *-d* v spirant je že prej razpravljal Baudouin de Courtenay. Ramovš pravi, da se ne bo podrobneje spuščal v njegovo razlago, da so izglasni nezveneči spiranti iz zvenečih zapornikov nastali iz praslovanskih zvenečih pripornikov, ker nima mnenje, da so slovanska ljudstva za današnje *b*, *d*, *g* nekoč govorila spirantizirane glasove, nobene opore. Sprejema pa le malo modificirano drugo Baudouinovo razlago o pojavljanju pridihnjene zapornika, ki postopoma preide v pripornik, ki jo je še podrobneje opisal in razširil tudi na druge zvence izglasne soglasnike (kar je tudi že pri Baudouinu) v Konzonantizmu (§ 100, 119, 130) in jo potem tudi dalje tako vzdrževal (na enak način je ta pojav razlagal tudi še v svojih zadnjih predavanjih o konzonantizmu).

¹ Opazil sem še naslednje napake: str. 218, vr. 20 od sp. *defet* prav *defet*, str. 265 vr. 16 od zg. *gorenjšini* prav *gorenjščini*, str. 326 vr. 9 od sp. *kvalitete* prav *kvalitete*, str. 338 vr. 6 od sp. *Režiji* prav *Režiji*; na klišeju na str. 155 sta odpadla dva apostrofa: vr. 19 od zg. *v Moriu* prav *v'Moriu*, vr. 24 od zg. *v ola* prav *v'ola*.

² Pri prevedenih člankih citiram strani slovenskega prevoda.

Toda prvoomenjene Boudouinove razlage, ki pa je časovno kasnejša (dodal jo je namreč šele ob tisku razprave leta 1876), ne gre kar tako zavreči. Nekoliko modificirana in povezana s pojavi v sosednjih slovenskih dialektih, postane edino verjetna. Seveda spirantizirane zvoneče zapornike ni treba proglasiti za praslovansko značilnost — je pa to zelo izrazita značilnost slovenskega severozahodnega področja. Mislim, da moramo gorenjski *zis* nujno vezati na ziljske in obsoške spirantizirane zvoneče *b, d, g*. Samo tako postane ta gorenjska posebnost razumljiva, saj pri Ramovševi razlagi ni jasno, zakaj bi se ti »dihnjene zaporniki« pojavljali le v delu gorenjščine, ne pa drugod, saj so zvoneči zaporniki po onemitvi končnih \bar{z} in \bar{v} prišli v izglasje po vsem slovanskem svetu, in sicer se pojavljali prav v tistem delu gorenjščine, ki meji na področje s spirantiziranimi zvonečimi zaporniki. Izglasni spirantizirani *b, d, g* so v ziljščini še zvoneči (fonološko vzeto — sicer pa asimilirani na pavzo ali nezvoneče soglasnike), enako v tolminščini, zato se tam niso razvili v φ, \bar{p}, h . Če suponiramo, da so v gorenjščini (vsaj severni) nekoč tudi govorili spirantizirane *b, d, g*, da pa je gorenjščino obenem zajel skoraj splošno slovenski pojav izgube zvonečnosti v izglasju, je prehod v φ, \bar{p}, h razumljiv. Pri taki razlagi nam postane razumljiva tudi oblika *vept* za *vedeti*, ki je delala Ramovšu težave. Pojav razvoja zvonečih *b, d, g*, v pripornike je za konzonantične pojave zelo zanimiv, saj kaže, da *b, d, g* niso bili s *p, t, k* v fonološki opoziciji samo po zvonečnosti — nezvonečnosti, ker bi sicer moral biti asimilacijski produkt na nezvoneče konzonante ali pavzo *p, t, k*. V ziljščini npr. tudi danes (kot mi je zatrjeval pok. I. Grafenauer) *b, d, g*, ko se asimilirajo sledečemu nezvonečemu soglasniku (npr. predlogi in predpone *pred, pod, nad, ob* ipd.), ne sovpadajo s *p, t, k*, ampak so še vedno spirantizirani. V severozahodnem gorenjskem kotu se je pozneje spirantiziranost, ki niti ni potrebno, da je bila tolikšna kot ziljska ali obsoška, pri zvonečih *b, d, g* izgubila. Ko φ, \bar{p}, h zgubijo zvezo z zvonečimi pari sčasoma preidejo v sorodne, pozicijsko neomejene spirante *f, s, x* (v Posočju sem npr. slišal *jafčica* < *jaščica* < < *jablčica* »brusnica« s *f*, čeprav imajo še spirantizirani *b*). Tudi druga skupina govorov z $dk/tk > xk$ ni tako zanesljivo brez zveze s prvo, kot se zdi Ramovšu (str. 262). Že sama teritorialna razporeditev bi kazala na neko povezanost, saj razvoj $dk/tk > xk$ in tudi $dc/te > sc, dč/tč > šč, bt/pt > ft$ poma z oddaljenostjo od govorov prve skupine. Torej bi lahko sklepali, da je bila zapora tu manj intenzivna.

V drugem delu tega članka (str. 264—266) govori Ramovš o metatezi *l* in *v* v slovenščini. Upravičeno zavrača Pintarjevo razlago, da so primeri z *l* za *v* (*gvale, glavten* itd.) po metatezi in ne analogični oz. drugače nastali, kot sta že prej domnevala Miklošič in Boudouin.

V članku *Sprachliche Miscellen aus dem Slovenischen* (Jezikovni drobci iz slovenščine — str. 267—277) razlaga etimologijo besed *sraga, tvor*; zavrača Škrabčevo razlago začetnega *u-* pri *ubogati*, in sicer prepričljivo. Nadalje razpravlja še o obliki *Juog*, etimologiji besede *plumbart*, ki jo je pozneje spremenil, o $d > r$, o *trot, trod*.

Najpomembnejše delo iz Ramovševih zgodnjih let so *Slovenische Studien* (Slovenske študije), ki jih je zamislil kot pripravljalno delo za prihodnjo historično gramatiko slovenskega jezika, ki jo je v tem delu na-

povedal (str. 278). Pojavi, ki jih obravnava, so bili večinoma sicer že registrirani zlasti pri Škrabcu in Oblaku, nekateri tudi pri drugih, vendar so tu podani bolj sistematično, so bolj lokalizirani v precejšen del slovenskega ozemlja in navadno bolj dokumentirani tako z gradivom iz dialektov kot iz starih tekstov. Za to delo je črpal predvsem iz protestantskih tiskov.

Tako pravi, da je Trubar pisal narečje, ki se je govorilo na Raščici, da pa je med dolgoletnim bivanjem v Ljubljani prevzel marsikatero gorenjsko posebnost takratnega ljubljanskega narečja (str. 279, 280). Po mojem mnenju se je Trubar načrtno hotel približati govoru Ljubljane in namerno opuščal raščiške posebnosti.³ Med posameznostmi, ki jih Ramovš navaja, pravi, da Trubar piše nikalnico *ne*, ki se še danes na Raščici glasi *ne*, večkrat po gorenjski izreki *na* (str. 279). Po mojem poznanju govora na Raščici je tam nikalnica *na*. Gre pa meja med *ne* in *na* tik pod vasjo po vodi Raščici. Lahko bi se *a* razvil že po času, ko je tam zapisoval dialekt Ramovš, vendar to ni gotovo, kajti Ramovš tudi za nekatere druge pojave z Raščice nima točnih podatkov.⁴ Mislim pa, da se ob Trubarjevem času nikalnica na Raščici gotovo še ni glasila *na*. Nekateri Trubarjevi zapisi nikalnice kot *na*, mislim, da so hiperkorekture. Ker je predlog in predpono *ne* (iz *na*) popravljaval v *na*, je tudi v nekaterih primerih nikalnico *ne* zapisal kot *na*. Lahko pa bi šlo tudi samo za tiskovne napake, kajti *a* v nikalnici je pri Trubarju izredno redek in sploh ni mogoče z Ramovšem reči, da piše večkrat *na* za nikalnico *ne*.⁵ O oblikah svojilnega zaimka z *o* meni Ramovš, da so gorenjske (str. 279). Danes je na Raščici v svojilnih zaimkih tudi izven nom. sg. masc. res samo *u* (oz. po asimilaciji nadalje razviti *i*), vendar nam stiški rokopis s svojimi *o*-ji kaže, da so ponekod v dolnjščini, kjer je danes *u* (oz. njegovi refleksi), bile včasih oblike z *o* navadne; na južnem robu dolnjščine (okolica Rakinice) in na severnem pod Ljubljano (Ig) pa *u* še do danes ni prodrlo. Toda Trubarjeve oblike z *o* so po vsej verjetnosti le po vplivu ljubljanskega govora, zlasti ker nastopajo pretežno v določeni zvezi (*k mojmu spominu, k mojmu gospodu*).⁶

Nadalje pravi Ramovš (str. 279), da ima današnje narečje na Raščici za naglašeni *ě* refleksi *ei* in da je zato sila čudno, s kakršnokoli glasovno spremembo docela nerazložljivo, kako da je Trubar pisal namesto *ei* tudi samo *e*, pri čemer da sta si *ei* in *e* približno v ravnotežju. Ramovš vidi v pisavi *ei-e* dialektični razloček v obravnavi naglašene *ě*: na Dolenjskem *ei*, v Ljubljani (in na Gorenjskem) *e*. K temu bi pripomnil, da *ei* in *e* nista v ravnovesju, ampak da *e* odločno prevladuje. In da tudi ne gre za enostavno mešanje dolenjskih in gorenjskih refleksov, ampak za prevzem ljubljanskega govora, medtem ko je Trubar raščiški *ei* uporabil za ločevanje homonimov.⁷

³ J. Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika, Dela razreda za filološke in literarne vede SAZU 22, Ljubljana 1968. (Zaradi pogostega citiranja tega dela, ga v nadaljevanju citiram le z ZSKJ — Povzetek ugotovitev iz ZSKJ je mogoče najti v članku Über die Sprache der slowenischen protestantischen Schriftsteller des 16. Jahrhunderts, Abhandlungen über die slowenische Reformation, München 1968, 65–89; povzetek ugotovitev o Trubarju pa tudi v članku Osnove Trubarjevega jezika, JiS X, 1965, str. 161–171.)

⁴ Npr. za sekundarno akcentuirani *o* ipd.

⁵ Rigler, Glasoslovni razvoj predlogov in predpon *na, za, nad* SRL 12, 1959/60, str. 237.

⁶ ZSKJ 24–25. — ⁷ ZSKJ 11–110, zlasti 14, 58–65.

Končnica *o* za *u* v dat. sg. se ne pojavi samo enkrat, kot pravi Ramovš (str. 279), ampak nekoliko večkrat, vendar toliko redko, da bi prav lahko šlo za tiskovne napake. Toda možnost je vendarle v tem videti tudi vpliv ljubljanskega govora.⁸

Pri oblikah *hočte* itd. pravi Ramovš, da ne moremo za tisti čas domnevati izpada *-e-* na Dolenjskem, ampak da so nastale tako, da je bila na 2. sg. prez. *hoč* prilepljena karakteristična končnica drugih oseb. Ker pa dolensko narečje ne pozna 2. sg. *hoč*, tam ni mogel nastati noben *hočte*, zato te oblike navezuje na gorenjsko narečje, prav tako pri Trubarju dvakrat zapisano *hoč* (str. 279 do 280). S to razlago se je težko strinjati. Če danes ni na Dolenjskem oblike *hoč*, s tem še ni rečeno, da je tudi nekoč ni bilo. Krelj, ki je govoril notranjščino, spadajočo sprva v isto narečno skupino kot dolensjščina, obliko *hoč* še pozna.⁹ Opozoril bi pa tudi na to, da ima Trubar v K (1550) 129 obliko *nezh* »nečeš«, kar po vsej verjetnosti ne bo gorenjsko, saj imajo tam *oč* in *noč*. In navsezadnje se *hočete* tudi v današnji dolensjščini ne bi moglo regularno reducirati v *hočte*; torej je jasno, da je oblika *hočte* bila lahko dolensška že v Trubarjevem času. Da se je oblika *hoč* v dolensjščini izgubila in da je bila verjetno zelo redka že v Trubarjevem času, ni nič posebnega: isto pot gre zdaj tudi gorenjsko narečje. Razen tega pa tudi sama Ramovševa razlaga s pritikanjem karakterističnih osebnih končnic na obliko *hoč* ni čisto brezhibna, ker zakaj bi se pritikale tu osebne končnice na *hoč* brez tematskega vokala, ko ga pri drugih glagolih imamo. Verjeten je tu vendarle vpliv glagola *biti sem*, kot je domneval Skrabec.¹⁰

Nadalje pravi Ramovš, da je v glavnem Trubarjev jezik enoten in ne kaže nobenega spreminjanja (str. 280). Trubarjev jezik je v resnici precej enoten le do 1574. Leta 1574 in zlasti še 1582 pa je Trubar začel pisati nekoliko drugačen jezik, kot ga je pisal pred tem obdobjem: zaradi dolgoletne odsotnosti iz domovine in staranja se je namreč začel približevati raščičskemu govoru.¹¹

V nadaljevanju govori Ramovš o Krelju in pravi, da ob marljivi Trubarjevi delavnosti ni mogel imeti nobenega vpliva in da tako najdemo Tulščaka 1579 popolnoma pod Trubarjevim vplivom, enako tudi mladega Dalmatina (str. 280). V resnici Tulščak sploh ni pod Trubarjevim vplivom, niti v grafiki niti v jeziku, ampak je precej podoben Dalmatinu.¹² Prav tako pa tudi mladi Dalmatin ni pod posebno močnim Trubarjevim vplivom: prav nasprotno, kot misli Ramovš, se je Dalmatin v kasnejših letih bolj približal Trubarju kot v mladih,¹³ vendar izrazitih Trubarjevih dialektizmov ni sprejel, kar nam obenem dokazuje, da se je bližal istemu tipu jezika kot Trubar.¹⁴ Tudi v grafiki se je Dalmatin že od začetka precej približal Krelju.¹⁵

Vsekakor Ramovš pretirava, ko pravi, da nam je spoznanje Dalmatinovega izgovora (nasproti Trubarjevemu) močno olajšano z reformirano grafiko (str. 280). Ločevanje med zvonečimi in nezvonečimi sičniki in šumecvi nam za spoznanje izgovora res ne more dosti nuditi pa tudi nedosledno označevanje polglasnika z *gravisom* ne.

⁸ ZSKJ 27, op. 34. — ⁹ ZSKJ 138.

¹⁰ Skrabec, Cv. IX, 1890, 9b. — ¹¹ ZSKJ 84—91.

¹² ZSKJ 195—200, 227, 229. — ¹³ ZSKJ 189—193.

¹⁴ ZSKJ 190, 238. — ¹⁵ ZSKJ 222—229, 239.

Ko govori o knjigi Ene duhoune peisni iz leta 1563, pravi Ramovš, da je na naslovnem listu imenovan Trubar kot izdajatelj (str. 280). Na naslovnem listu je le povedano, da knjiga vsebuje pesmi, ki jih je prevedel Trubar in so zdaj drugič tiskane, za njimi pa je še drugi del krščanskih pesmi. Nato (str. 281) našteva Ramovš nekaj posebnosti v EDP (hrvaških in gorenjskih). Da bi pa EDP že kazale tudi prehod *l* v *u*, kot misli Ramovš (str. 281), ni gotovo. Oblike *beshel* ni treba razrešiti v govorno *bežou*, ampak gre za v EDP običajni preglas *a* v *e* za *ž*-jem. Primeri kot *holl* tudi ne kažejo na *-u*, saj so v EDP tudi drugi sonanti večkrat pisani brez polglasnika. Za *Hiniulze* pa tudi ni verjetno, da »ta način pisanja more biti samo kontaminacija med izreko (tukaj je *-v-* etim.) in tradicionalno pisavo (*l* za *u* < *l*)«. Toda en sam tak zapis te besede (še v isti pesmi se pojavi tudi pravilno zapisana) je pri toliko napakah, kot jih je v tej knjigi, lahko tudi napaka. Razen tega gre pri tem lahko za Juričičevo kontaminacijo slovenskega sufiksa *-avec* s hrvaškim *-alac*, kar je vsekakor znatno verjetnejše kot Ramovševa domneva, kajti slovenskih primerov s prvotnim *-alec* je zelo malo (*tkalec*, *palec*) in bi težko vplivali.¹⁶ Nato govori Ramovš (str. 282) še o Savinčevem vplivu na jezik Trubarjevega prevoda Lutrove Hišne postile.

Ko našteje vse vire, ki jih uporablja (str. 283—286), preide Ramovš na obravnavo moderne vokalne redukcije. Poudari, da pri Trubarju najdemo vokalno redukcijo šele komaj v nekaterih okoliščinah, namreč v neposredni bližini glasu z veliko zvočnostjo in v absolutnem izglasju. V tem stadiju pogosto nastopa vokalna harmonija, npr. *sorota*, *mumu*. Nato navaja posamezne tipe za moderno vokalno redukcijo, in sicer po tem, v kakšni poziciji so. Ugotovi, da je prekmursko narečje in najjužnejši del Bele krajine na stopnji, kot je bila dolenjščina v Trubarjevem času. Približno to tudi drži, vendar če si stvar podrobneje ogledamo, se mi zdi prekmurščina vendarle za spoznanje dalj kot Trubarjev jezik, morda na taki stopnji, kot so EDP.

Jakob Rigler

SAZU, Ljubljana

(Se bo nadaljevalo)

¹⁶ ZSKJ 116.

AVTORJEM

Prispevki za *Slavistično revijo* naj bodo pisani v slovenščini (izjema tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtkasto črto; navadna + črtkasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z ».....«, prevodi, pomeni itd. pa z '.....'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo transliterirajo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	ц dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ë	Bolgarski	ш št
Ukrajinski	є je	Ruski	ъ '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ь ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь '
Ruski	ђ j	Ruski	ѣ ě
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	э è
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	ћ ć	Ruski	я ja
Ruski	х x		

Rokopis razprave naj ne presega 30 avtorskih strani, kritike 15, poročila 2—4. Jezikovno nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o temi, o uporabljeni metodi in o rezultatu razprave.

Prispevkov, ki tem določilom ne ustrezajo, uredništvo ne sprejema.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za SLAVISTIČNO REVIJO pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede. Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PRE JELI

- Milan Kudělka, Zdenek Šimeček a kolektiv*, Česko-slovenské práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských narodů od roku 1760. Biograficko-bibliografický slovník. Státní pedagogické nakladatelství. n. p. 1972. Brno. 561 str.
- Branko Franolic*, La langue littéraire croate. Aperçu Historique. Colloquia Parisiensia. NEL. Paris, 1972. 40 str.
- Josef Hrabák*, Polyglotta. Universita J. E. Purkyně, Brno 1971. 165. str.
- Jiří Levý*, Paralipomena. Universita Jana Evangelisty Purkyně. Brno 1971. 116 str.
- Jiří Jiraček*, Internacional'nye suffixy suščestvitel'nych. Universita Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Brno 1971. 285 str.
- Jan Chloupek*, Aspekty dialektu. Universita Evangelisty Purkyně v Brně. Brno 1971. 136 str.
- Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. D 17—18. řada literárněvědná. Ročník 1971. Brno 1971. 296 str.
- Biuletyn Historyków literatur Zachodnosłowiańskich. Rok V. Warszawa 1972. 116 str.
- Staročeský slovník 1, 2, 5. Academia — Praha 1969, 1970, 1971. Str. 1—432. Hlavní redaktor Bohuslav Havránek.
- Čakavska rič. 1971, 2. Split. 176 str.
- Umjetnost riječi. Časopis za nauku o književnosti. God. XV/1971, broj 3. Hrvatsko filološko društvo — Zagreb. Str. 177—271.